

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ,
ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

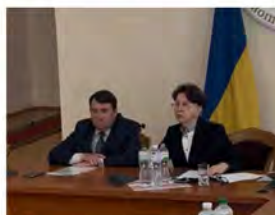
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ ІАПН УКРАЇНИ

ЛУГАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ ІАПН УКРАЇНИ

У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (1991-2026)

Київ

Інститут педагогіки ІАПН України

15 травня 2026 р.

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ ІАПН УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

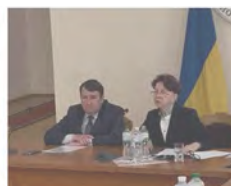
ВІДДІЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ОСВИТИ,
ЗАГАЛЬНОЇ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ ІАПН УКРАЇНИ

ЛУТАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ ІАПН УКРАЇНИ У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ДЛЯ ОСВИТИ УКРАЇНИ: ТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (1991-2026)

Електронне видання

Київ

Інститут педагогіки ІАПН України

15 травня 2026 р.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 8 від 18 червня 2026 р.*

Редакційна колегія:

О.М. Топузов, доктор педагогічних наук, професор — *голова ред. кол.*;

Н.П. Дічек, доктор педагогічних наук, професор — *заст. голови ред. кол.*

Діяльність Інституту педагогіки НАПН України у підготовці науково-педагогічних кадрів для освіти України: творення історичної пам'яті (1991-2026) [Електронний ресурс] : зб. матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / ред. кол.: Топузов О.М., Дічек Н.П.; / за наук. ред. Н.П.Дічек; 15 травня 2026 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2026. – 150 с.

ISBN 978-617-9006-33-3

У збірнику вміщено матеріали виступів учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Діяльність Інституту педагогіки НАПН України у підготовці науково-педагогічних кадрів для освіти України: творення історичної пам'яті (1991-2026)», проведеної 15 травня 2026 р. (м. Київ).

У матеріалах відображено осмислення й оцінку сучасними освітянами-практиками та науковцями феномена діяльності Інституту педагогіки НАПН України за останні понад 30 років в галузі підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для освіти України.

УДК 37.013(091)(477):005.745(082)

*Матеріали подано в авторській редакції,
за достовірність фактів, цитат, посилань на джерела
та вживання назв документів, власних імен тощо
відповідають автори публікацій.*

ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ОБГОВОРЕННЯ

- Напрями діяльності Інституту педагогіки НАПН України у підготовці науково-педагогічних працівників (1991-2025)
- Наукові портрети вчених Інституту – керівників наукових шкіл
- Спільна комеморація подій і фактів із співпраці учасників конференції з вченими Інституту педагогіки НАПН України
- Роль науково-педагогічних кадрів Інституту у забезпеченні розвитку історико-освітніх досліджень в Україні

МЕТА ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ

Обмін ідеями та результатами наукових пошуків із вищезначених тематичних напрямів діяльності Інституту педагогіки НАПН України між науковцями та практиками, обговорення актуальних аспектів формування фахової історичної пам'яті крізь призму висвітлення та фіксації напрацювань учених Інституту в галузі підготовки науково-педагогічних кадрів, популяризація наукових надбань Інституту.

ЗМІСТ

Антонець Н. Б.

З КОГОРТИ ДОСТОЙНИКІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ:
МИХАЙЛО БОГДАНОВИЧ – НАУКОВЕЦЬ, МЕТОДИСТ, НАСТАВНИК.... 8

Балагура О. О., Балагура Я. Є.

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ КОЛЕКТИВНОГО ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ
ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО
ВИКЛАДАЧА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ..... 11

Березівська Л. Д.

УЧЕНІ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ «ПЕДАГОГИ
УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)» 15

Васильєва Д.В.

НАУКОВА ШКОЛА МЕТОДИСТІВ МАТЕМАТИКИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ..... 19

Васько В.В.

ПСИХОТЕХНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УНДП
НА МЕЖІ 20-х – 30-х РОКІВ ХХ СТ..... 23

Вішнікіна Л. П.

НАУКОВА ШКОЛА О. М. ТОПУЗОВА «ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ
КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ
В БАЗОВІЙ ТА ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ» 27

Гоголь Н.В.

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
В НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. Й. ВОЛОШИНОЇ 32

Гончарук В. А.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ
У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ НОВИХ ФОРМ
СВЯТКОВОЇ КУЛЬТУРИ 36

Джурило А. П.

НАУКОВА ШКОЛА ЛОКШИНОЇ ОЛЕНИ ІГОРІВНИ
ЯК ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ 41

Дічек Н.П.

НАУКОВІ МЕМОРІАЛЬНІ КОНФЕРЕНЦІЇ
ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ..... 45

Дутко О.М.

ФЕНОМЕН НАУКОВОГО КЕРІВНИЦТВА ДІЧЕК НАТАЛІЇ ПЕТРІВНИ 50

Єрмак Т.М.

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ
ПРАЦІВНИКІВ У КОНТЕКСТІ ЦІННІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ 55

Загородня А.А.

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СКЛАДНИК ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ 62

Захарін С.В.

ОСВІТНЯ ПОСЛУГА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ
В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН 64

Льїна А.А.

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
НАУКОВИХ КАДРІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ..... 67

Калініченко Л. М.

ВНЕСОК МИХАЙЛА БОГДАНОВИЧА У РОЗВИТОК НАУКИ
І МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ 70

Козяр М. М.

ТЬЮТОРИНГ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ
У ПІДГОТОВЦІ ОФІЦЕРІВ ДСН УКРАЇНИ..... 74

Коляда Н.М.

СПІВРОБІТНИКИ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
ЯК ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ У ПІДГОТОВЦІ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ 78

Кочубей Т. Д.

ПОСТАТЬ КУЗЯ ВОЛОДИМИРА ГРИГОРОВИЧА
В КОНТЕКСТІ СПІВПРАЦІ З ІНСТИТУТОМ ПЕДАГОГІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ..... 80

Кравченко О.О.

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ У ПІДГОТОВЦІ
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ..... 83

Кузьмич О.А.

МЕТОДОЛОГІЧНА ФІЛОСОФІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
М.С. ВАШУЛЕНКА В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 89

Кучинська І. О.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ ФОРМУВАННЯ
ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ НЛІИ ВОЛОШИНОЇ:
ВІД ХУДОЖНЬОГО СЛОВА ДО ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ 93

Лавринович О. А.

РОЛЬ АКАДЕМІЧНИХ НАУКОВИХ СПІЛЬНОТ У МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ
ТА МЕТОДОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ (1991–2025 pp.)..... 97

Мартиненко С.М.

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА О.Я. САВЧЕНКО
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАУКИ І СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ..... 101

Мироненко В.В.

ВИДАННЯ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
«ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ
НАЦІЄТВОРЕННЯ: ХРЕСТОМАТІЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ І МОЛОДІ..... 105

Онаць О. М.

НАУКОВА ШКОЛА ЛЮДМИЛИ КАЛІНІНОЇ 108

Ткачук Л.В.

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ
«В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ І ШКОЛА ХХІ СТОЛІТТЯ»:
ВЕКТОРИ НАУКОВОЇ СПІВПРАЦІ..... 115

Чижевський Б.Г., Попович Л.М.

НЕБАЙДУЖИЙ ТА ВБОЛІВАЮЧИЙ ЗА ДОЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ
І СЕЛА АНТИКРИЗОВИЙ МІНІСТР-НАУКОВЕЦЬ..... 119

Шевченко В. М.

ВПЛИВ МИКОЛИ ДМИТРОВИЧА ЯРМАЧЕНКА
НА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ 128

Шевченко С. М.

МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЯРМАЧЕНКО ОЧІЛЬНИК
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ ТА ОДИН ІЗ ПРИКЛАДІВ ПОЄДНАННЯ
ВИСОКИХ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДОСЛІДНИКА,
ВІДДАНОСТІ ОСВІТИ І НАУЦІ..... 132

Янченко Т.В.

ВИКОРИСТАННЯ ВИДАНЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
(НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)..... 137

Яценко В.С.

ВНЕСОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ У СТАНОВЛЕНІ
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ..... 141

Яценко Т.О.

НІЛА ВОЛОШИНА ЯК ФУНДАТОР НАУКОВОЇ ШКОЛИ
В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ..... 146

Антонець Н. Б.

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID: 0000-0002-7772-9364*

З КОГОРТИ ДОСТОЙНИКІВ

ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ:

МИХАЙЛО БОГДАНОВИЧ – НАУКОВЕЦЬ, МЕТОДИСТ, НАСТАВНИК

Анотація. Матеріал присвячено відомому фахівцю у галузі методики навчання математики у початковій школі, розробнику програм, автору підручників, дидактичних матеріалів та посібників для вчителів Михайлу Васильовичу Богдановичу (1925–2006), який протягом довгого часу працював у відділі початкової освіти Інституту.

Ключові слова: Михайло Богданович, методика навчання математики в початковій школі, підручники математики для початкової школи, дидактичні матеріали з математики для початкової школи.

Ім'я Михайла Васильовича Богдановича (1925–2006) відоме, мабуть, майже усім, хто має професійне відношення до початкової школи. Кандидат педагогічних наук (1967), знаний фахівець у галузі методики навчання математики, розробник програм, автор підручників, дидактичних матеріалів, посібників для вчителів він доклав багато зусиль для розвитку української початкової освіти.

Уродженець міста Глухова Сумської області М. Богданович вісімнадцятирічним юнаком опинився на фронтах Другої світової війни. Воював зенітним кулеметником, був нагороджений медалями «За звільнення Варшави», «За взяття Берліна», «За перемогу над Німеччиною» [1]. Закінчив фізико-математичні факультети Глухівського учительського інституту (1951) та Сумського державного педагогічного інституту (1955), працював учителем математики у селах на Сумщині (1951–1958), викладав математику та методику

математики в Глухівському державному педагогічному інституті (1958–1962). Після закінчення у 1965 р. аспірантури в Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР (нині – Інститут педагогіки НАПН України) протягом 1966–1979 рр. обіймав посаду завідувача відділу початкового навчання, а у 1979–1990 рр. працював у цьому відділі старшим науковим співробітником.

Проте і в подальшому Михайло Васильович не припиняв наукової роботи та підтримував творчий зв'язок з відділом. Зрештою він став автором цілої бібліотеки для учнів і вчителів початкової школи. До цього комплексу літератури, зокрема, входять підручники «Математика» для учнів 1 класу (18 перевидань упродовж 1983–2017 рр.), для учнів 2 класу (9 перевидань упродовж 1987–2009 рр.), для учнів 3 класу (14 перевидань упродовж 1984–2011 рр.), для учнів 4 класу (9 перевидань упродовж 1989–2009 рр.). Як зазначає нинішня завідувачка відділу початкової освіти ім. О. Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук О. Онопрієнко, «М. В. Богданович створив новий тип підручника математики – не просто зібрання вправ, а дидактичну модель уроку. Кожна сторінка його підручників – це продумана структура: підготовчі завдання, приклади-підказки, завдання-відкриття, завдання для самоперевірки» [2]. Також учений видав низку методичних посібників для вчителів, серію дидактичних матеріалів, поурочних розробок, цикл книжок для позакласних занять (його «Математична веселка» витримала 8 видань, у тому числі в'єтнамською та німецькою мовами), опублікував чимало методичних статей, основну частину яких надруковано в журналі «Початкова школа». Мабуть, найповніша колекція праць М. Богдановича зберігається у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського. Отримати уявлення про неї можна завдяки віртуальній виставці, яку було створено до 95-річчя педагога [4]. Багата спадщина педагога стала предметом дисертаційного дослідження Т. Біліченко «Проблеми початкової математичної освіти у спадщині М. В. Богдановича (1925–2006 рр.)» [4].

Варто зауважити, що Михайло Васильович був не лише талановитим вченим-методистом, а й уважним наставником. Він дбайливо підтримував своїх колег по відділу у їх наукових пошуках, залучав до педагогічної творчості багатьох учителів, підготував 7 кандидатів наук [5].

Минулого року до 100-річчя від дня народження М. Богдановича було проведено ряд заходів, на яких було гідно пошановано його внесок у розвиток української початкової школи. Зокрема, у Педагогічному музеї України створено віртуальну виставку, що розповідає про життєвий шлях, науковий доробок ученого та демонструє відповідні матеріали з фондів музею [6]. У Глухівському національному педагогічному університеті імені О. Довженка 13 листопада 2025 р. відбувся III Всеукраїнський науково-методичний семінар «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика», присвячений пам'яті випускників університету, колегам по роботі в Інституті педагогіки НАПН України Миколи Самійловича Вашуленка і Михайла Васильовича Богдановича – учених, які своєю працею збагатили українську систему початкової освіти фундаментальними роботами [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. Українські педагоги – учасники Другої світової війни [Електронний ресурс] : Віртуальна виставка на офіц. сайті музею ; виконавці Бондаренко В., Гайда Л., Єфімова В., Поліюхович Т., Рудницька Т., Степанович К. ; наук. керівник, текст Міхно О.]. Педагогічний музей України: офіц. сайт. Київ, 2025. URL: <https://pmu.in.ua/news/virtualna-vystavka-ukrainski-pedahohy-uchasnyky-druhoi-svitovoi-vijny/>
2. Онопрієнко О. Наукова спадщина Михайла Васильовича Богдановича: ідеї, що пройшли крізь час. <https://www.facebook.com/share/p/1BUmRMJjrg/>
3. Михайло Васильович Богданович – відомий учений-методист із проблем початкової математичної освіти: до 95-річчя від дня народження (1925-2006): віртуальна книжкова виставка. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського: офіц. вебпортал. <https://drive.google.com/file/d/1eTfYqx8l-FpxDpwOdgyBI3Y4ALpQjzw/view>
4. Біліченко Т. М. Проблеми початкової математичної освіти у спадщині М. В. Богдановича (1925–2006 рр.): дис. ... д-ра філософії: 011 Освітні, педагогічні науки / Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка. Глухів, 2020. 295 с.
5. Вашуленко М. С. Богданович Михайло Васильович. URL: https://abc-lab.ucoz.ua/index/zgaduemo_z_vdjachnistju_spogadi_pro_koleg_zaviduvachiv/0-53
6. Вінтер В. Математичний старт: науково-методичний доробок Михайла Богдановича (1925–2006). Педагогічний музей України : офіц. сайт. Київ, 2025. URL: <https://pmu.in.ua/news/matematychnyj-start-naukovo-metodychnyj-dorobok-mykhajla-bohdanovycha-1925-2006/>
7. III Всеукраїнський науково-методичний семінар «Компетентнісний підхід в освіті: теорія і практика». URL: <https://www.facebook.com/share/p/1A6JGE2BQT/>

Балагура О. О.,

*кандидат філософських наук,
магістр психології, доцент,
доцент кафедри філософії та педагогіки,
Національний транспортний університет,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-1353-7694*

Балагура Я. Є.,

*здобувачка I (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національний транспортний університет,
м. Київ, Україна*

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ КОЛЕКТИВНОГО ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У доповіді розкрито психологічні механізми інтеріоризації колективного історичного досвіду та їхній вплив на професійне становлення викладача. Обґрунтовано, що трансформація об'єктивної соціальної пам'яті на глибоко особистісну ціннісну позицію є ключовою детермінантою формування фахової ідентичності. Доведено, що свідоме засвоєння національного минулого сприяє посттравматичному зростанню педагога, підвищує його резильєнтність та здатність бути ефективним транслятором сенсів в освітньому процесі.

Ключові слова: інтеріоризація, колективний історичний досвід, історична пам'ять, професійна ідентичність педагога, психологія викладача.

Сучасний етап розвитку українського суспільства, позначений безпрецедентними екзистенційними викликами та боротьбою за збереження національної ідентичності, гостро ставить питання про роль вищої освіти у трансляції історичної пам'яті. Викладач закладів вищої освіти сьогодні – це не лише ретранслятор фахових знань, а й архітектор смислів, модератор процесу національного самоусвідомлення здобувачів освіти. Відтак, професійне становлення науково-педагогічних кадрів неможливо розглядати поза контекстом їхньої власної взаємодії з історичним минулим

свого народу. Психологічний вимір цієї взаємодії – інтеріоризація колективного досвіду – виступає потужною детермінантою формування професійної ідентичності педагога. Тож важливо розкрити психологічні механізми інтеріоризації колективного історичного досвіду та проаналізувати їхній вплив на ціннісно-смыслову сферу і професійне становлення сучасного викладача.

У філософсько-психологічному дискурсі «колективний історичний досвід» розуміється не як статичний архів дат і подій, а як живий масив соціальної пам'яті, що містить у собі тріумфи, травми, культурні коди та архетипи нації [4, с. 5]. Однак об'єктивне знання історії, навіть ідеально структуроване та задокументоване, не стає автоматично частиною особистості. І для цього, на нашу думку, необхідний складний психологічний процес інтеріоризації – переходу зовнішнього, колективного, у внутрішнє, особистісне (за концепцією Л. Виготського, розвинутою в українській школі психології С. Максименком).

Інтеріоризація історичного досвіду майбутнім чи працюючим викладачем із досвідом – це процес перетворення документальної, об'єктивної правди на суб'єктивну етичну позицію, який відбувається через низку психологічних механізмів:

- Когнітивна переробка та смислоутворення (коли, наприклад, викладач стикається з історичною інформацією (часто травматичною або суперечливою) і здійснює її рефлексивний аналіз; психологічна складність полягає в тому, щоби подолати можливий когнітивний дисонанс і вибудувати цілісну картину минулого, знаходячи в ній опору для сьогодення) [1, с. 140].
- Емоційна ідентифікація та емпатія (зокрема, увідомлення своєї приналежності до історичної спільноти, де викладач проживає колективні травми та перемоги на індивідуальному рівні; без емоційного залучення історичний досвід залишається «мертвим капіталом», не здатним впливати на виховний процес).
- Екзистенційний вибір (коли присвоєння історичного досвіду вимагає від особистості відповіді на питання: «що конкретно це минуле означає для мене як для професіонала?»; це формує педагогічну позицію – готовність брати відповідальність за те, які наративи будуть передані наступним поколінням).

Окремої уваги заслуговує психологічний аспект впливу інтеріоризованого досвіду на професійну ідентичність викладача. Дослідниця Т. Титаренко слушно констатує, що життєсвіт особистості конструюється через подолання криз та травм. Коли викладач успішно інтеріоризує навіть найважчі сторінки національної історії (голодомор, репресії, війни), відбувається процес посттравматичного зростання. Такий фахівець здобуває особливу психологічну стійкість (резильєнтність), яка є критично необхідною в сучасній аудиторії [5].

Викладач із глибоко інтеріоризованим історичним досвідом змінює свою рольову модель: від «інформатора» до «фасилітатора цінностей» (навчає студентів критично мислити, спираючись на історичний досвід); від емоційної відстороненості до педагогіки емпатії (краще розуміє психологічні стани студентів, які також проживають колективні стреси, і вміє створювати безпечний освітній простір [2, с. 18-19]; крім того, формування професійної гідності: відчуття себе частиною великого історичного континууму «минуле-сучасне-майбутнє» захищає викладача від професійного вигорання та надає його праці вищого сенсу.

Разом із тим, на етапі підготовки науково-педагогічних кадрів ми часто стикаємося з проблемою «історичної амнезії» або поверхового засвоєння колективного досвіду. Коли робота з історичною пам'яттю зводиться лише до формальних заходів, процес інтеріоризації блокується. Це призводить до формування фахівця-технократа, позбавленого ціннісного стрижня. Тому, на наше переконання, система післядипломної освіти та аспірантури (докторантури) має включати психологічні тренінги, рефлексивні семінари та практики роботи з колективною пам'яттю.

Таким чином, психологічний процес інтеріоризації колективного історичного досвіду є не факультативним додатком до фахової підготовки, а фундаментальною детермінантою професійного становлення сучасного викладача. Лише пропустивши історію свого народу через власну свідомість і серце, викладач набуває тієї професійної ідентичності, яка дозволяє йому бути справжнім наставником. Психологічна готовність до осмислення минулого стає запорукою спроможності педагогів, науковців та педагогічно-наукових працівників будувати майбутнє. Переконані, що подальші розвідки у цьому напрямі потребують емпіричного дослідження

кореляції між рівнем історичної свідомості викладачів та їхньою стресостійкістю у кризових умовах.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. Київ : МАУП, 2000. 312 с.
3. З.Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : КММ, 2006. 240 с.
4. Слюсаревський М. М. Психологія масової свідомості в умовах соціальних трансформацій. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2015. Вип. 36. С. 3–14.
5. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

Березівська Л. Д.,

*доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПН України,
директор, головний науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234*

УЧЕНІ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

В ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОМУ БІОГРАФІЧНОМУ СЛОВНИКУ «ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XXI СТ.)»

Анотація. Розкрито інформаційний потенціал енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» для дослідження історії Інституту педагогіки НАПН України та біографій його науковців.

Ключові слова: біографічні дослідження, педагогічна біографіка, історія освіти, історична пам'ять, енциклопедичний словник, Інститут педагогіки НАПН України.

Інститут педагогіки НАПН України (далі – Інститут) як авторитетна наукова установа з дня заснування і дотепер в складних умовах Війни за Незалежність України є міцним підмурівком освіти. За сто років Інститут став справжнім осередком знань, школою для багатьох поколінь науковців у царині педагогіки. І про це промовисто свідчить енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» (2025), створений авторським колективом відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського в межах наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025 рр., керівник – дійсний член (академік) НАПН України Лариса Березівська) [3].

Передусім презентуємо електронне довідкове видання, де крізь призму сучасних викликів і нових завдань уперше цілісно подано коротку біографічну та бібліографічну інформацію про понад 300 педагогів України, з них 180 маловідомих. У статтях-персоналіях

об'єктивно висвітлено життєвий і творчий шлях освітян і, найголовніше, їхній внесок у розвиток педагогічної науки та освіти України. На основі визначених критеріїв (біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний) у словнику подано біографії українських освітніх діячів різних епох: імперської доби (друга половина XIX – початок XX ст.), Української революції (1917–1921), радянського часу (1921–1991), незалежної України (1991 – дотепер). Серед них є педагоги, організатори освіти, представники інших професій, які більшою чи меншою мірою долучалися до теоретичних або практичних питань галузі, відповідно широко й малодосліджені. Що їх об'єднує? Це люди, які працювали та творили в освітній сфері. Зазвичай жили вони на перетині епох.

На сторінках словника представлено понад 40 портретів знаних учених Інституту, які присвятили своє життя розвитку педагогічної науки та шкільної освіти. Ці особистості в різні роки працювали тут, навчалися, захистили кандидатські чи докторські дисертації, здобули вчені звання тощо. До видання ввійшли біографії науковців Інституту, що відображають різні етапи становлення української педагогічної думки.

Відповідно до основних напрямів наукової діяльності Інституту його фахівців можна розділити на кілька ключових категорій: з методики навчання (Олександр Бабенко (1881–1959) – фізик-методист; Олександра Бандура (1917–2010) – методист із навчання української літератури; Олександр Біляєв (1925–2006) – методист із навчання української мови; Тетяна Бутайко (1898–1972) – методист із навчання української літератури; Ніна Буринська (1927–2017) – методист із навчання хімії; Петро Волинський (1893–1982) – методист із навчання української літератури; Ніла Волошина (1940–2010) – методист із навчання української літератури; Олена Дубинчук (1919–1994) – методист із навчання математики; Анатолій Сиротенко (1935–2009) – методист із навчання географії та ін.); з дидактики (початкова та загальна середня освіта) (Галина Васьківська (1963–2021); Семен Гончаренко (1929–2013); Микола Миронов (1901–1998); Василь Помагайба (1892–1972); Яків Резнік (1892–1952); Олександра Савченко (1942–2020); Надія Скрипченко (1931–1996); Яків Чепіга (1875–1938, репресований) та ін.); з історії педагогіки (Василь Арнаутов (1881–1938, репресований); Григорій Боришполець (1898–1954); Михайло Гриценко (1907–1992); Микола

Євтух (1938–2022) та ін.); організатори освіти (зокрема, директори Інституту) (Борис Кобзар (1926–2001); Павло Чамата (1898–1969); Василь Чепелев (1918–2000); Микола Ярмаченко (1928–2010) та ін.).

В аспірантурі та докторантурі Інституту навчалися такі відомі вчені, як Тетяна Завгородня (1949–2023), Володимир Кузь (1938–2018) та Мирослав Стельмахович (1934–1998) та ін. Також установа підтримувала зв'язки з науковими кореспондентами, серед яких були Іван Ткаченко (1919–1994) та Олександр Хмура (1923–1970).

Енциклопедичні довідки цілісно представляють біографічну інформацію про вчених Інституту (дата й місце народження та смерті / поховання; основна спеціальність; почесні звання; науковий ступінь або вчене звання (із зазначенням року присвоєння); профільна освіта; ключові етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади в наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти та педагогіки України (першорядні наукові праці, розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці); членство й керівна робота в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у знакових всеукраїнських і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди та премії); бібліографію (праці вченого (монографії, посібники, підручники, статті); праці про нього за останні 10 років (друковані та електронні ресурси)), а також містять портрет діяча. Безперечно, довідки в енциклопедичному словнику різні за обсягом відповідно до ступеня розроблення наукової біографії [1].

Звернувшись до іменного покажчика словника, можна виявити коло сучасних учених (серед яких Н. Антонець, Л. Березівська, М. Головка, Н. Дічек, Ю. Мальований, О. Міхно, О. Онопрієнко, Т. Самоплавська, О. Сухомлинська, О. Топузов, С. Шевченко, Т. Яценко та ін.), які в різні роки праці в Інституті досліджували й нині вивчають біографії і творчий спадок своїх колег-попередників [3]. Це є яскравим свідченням наступності поколінь та наукового діалогу в межах Інституту.

Отже, представлений енциклопедичний словник є цінним історіографічним джерелом з історії Інституту педагогіки НАПН України крізь призму біографій його працівників задля реконструкції і збереження історичної пам'яті українського народу. Як зазначає Василь Кремень, «...аналізуючи минуле, історія педагогіки і освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний

досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє» [2, с. 42]. Це унікальне видання, розміщене у відкритому доступі, містить інформацію про вчених, які в різних суспільно-політичних, культурно-освітніх умовах жили й працювали, примножували здобутки наукової установи, зробили більший чи менший внесок у розвиток освіти України, забезпечували зв'язок між фундаментальною педагогічною теорією та освітньою практикою, реагуючи на виклики історичних епох. Звісно, що біографічні довідки глибоко не розкривають вплив історичних реалій на їхню творчість. Проте окремі наведені факти, бібліографія, оцінювальні міркування авторів довідок тощо можуть стати джерельним підґрунтям для подальших історико-освітніх студій, зокрема біографічних, задля розширення знання про науковців Інституту чи установу загалом; створення відповідних персональних або тематичних довідкових видань.

Словник демонструє ключову роль Інституту в підготовці докторів і кандидатів педагогічних наук, збереженні найкращих наукових та освітніх традицій. Ця установа й нині об'єднує ідеї та людей, що особливо важливо в часи подолання викликів повномасштабної російської війни, післявоєнної відбудови України.

ЛІТЕРАТУРА

6. Березівська Л. Педагоги України другої половини XIX – початку XXI ст.: енциклопедичний словник для освітнього процесу. Науково-педагогічні студії. 2025. Вип. 9. С. 12–27. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-12-27>.
7. Кремень В. Г. 25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи : доп. на заг. зборах НАПН України, 17 листоп. 2017 р. Освіта: ідеї, роздуми, досвід : статті, доповіді, виступи, інтерв'ю : зібрання творів у 5 т. / Василь Кремень. Київ, 2025. Т. 5 : 2017–2024. С. 39–43.
8. Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; авт.: Березівська Л. Д., Сухомлинська О. В., Коляда Н. М., Кочубей Т. Д., Міхно О. П., Антонець Н. Б., Серeda X. B. ; наук. ред. Березівська Л. Д. Вінниця : ТВОРИ, 2025. 510 с. DOI: <https://doi.org/10.33407/lib.NAES.id/745951>.

Васильєва Д.В.,

*кандидат педагогічних наук,
старший дослідник,
завідувач відділу математичної
та інформатичної освіти
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-4083-681X*

НАУКОВА ШКОЛА МЕТОДИСТІВ МАТЕМАТИКИ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. У тезах висвітлено становлення та розвиток 100-літньої наукової школи методистів математики Інституту педагогіки НАПН України. Розкрито внесок провідних учених відділу та їхніх послідовників. Особливу увагу приділено спадкоємності поколінь науковців, що працюють в Інституті, а також ролі Інституту педагогіки НАПН України як провідного центру методичної думки в Україні.

Ключові слова: наукова школа, методика навчання математики, Інститут педагогіки НАПН України, математична освіта, Іван Тесленко, Михайло Бурда, компетентнісний підхід, практико-орієнтоване навчання.

Історія наукової школи методистів математики Інституту педагогіки НАПН України охоплює майже століття розвитку української математичної освіти й нерозривно пов'язана з формуванням національної системи навчання математики, створенням державних стандартів, підручників, концепцій і методичних засад. Її становлення відображає безперервність поколінь учених Інституту педагогіки, спадкоємність наукових ідей та постійний пошук нових підходів до математичної освіти в умовах змін.

Фундаментальний внесок у становлення цієї школи зробив професор Іван Федорович Тесленко – перший в Україні доктор наук у галузі методики навчання математики. Саме він заклав підвалини наукового напрямку, що визначив розвиток української методики навчання математики на десятиліття вперед. Наукові ідеї Івана Федоровича ґрунтувалися на поєднанні фундаментальної математичної підготовки з розвитком логічного мислення, наукового світогляду та педагогічної майстерності вчителя.

Його наукова школа стала потужним осередком підготовки наукових кадрів. Під керівництвом Івана Федоровича було підготовлено близько п'ятдесяти докторів і кандидатів наук, серед яких і науковці з Інституту педагогіки – Михайло Іванович Бурда, Наталія Денисівна Мацько, Олександр Ігорович Глобін.

Важливою ознакою наукової школи Інституту педагогіки є її спадкоємність. Послідовники Івана Федоровича Тесленка створили власні наукові осередки, продовживши розвиток методики навчання математики в різних напрямках.

Наталія Денисівна Мацько, яка захистила дисертацію під керівництвом І.Ф. Тесленка, досліджувала проблеми формування математичних і геометричних понять в учнів, розвитку логічного мислення та вдосконалення методики навчання математики в початковій і основній школі. Наталя Денисівна підготувала близько двох десятків кандидатів наук, серед яких - доктор педагогічних наук Ольга Серафимівна Чашечникова, що працює зараз у Інституті педагогіки за сумісництвом.

Олександр Ігорович Глобін (завідувач лабораторії математичної та фізичної освіти у 2007-2015) теж захистив дисертацію під керівництвом І. Ф. Тесленка. Олександр Ігорович досліджував проблеми якості шкільної математичної освіти та розроблення інструментарію для її об'єктивного оцінювання, здійснював наукову експертизу підручників і навчально-методичних матеріалів, а також був співавтором програм з математики для старшої профільної школи. Сьогодні спадкоємність цього наукового напрямку продовжується у діяльності Вікторії Вікторівни Волошиної, яка працює у відділі математичної та інформатичної освіти.

Особливе місце серед послідовників Івана Федоровича Тесленка посідає академік Михайло Іванович Бурда (завідувач лабораторії у 1994-1997 та відділу у 2015-2023 роках) – одна з ключових постатей сучасної української методики навчання математики. Саме він став фундатором потужного дидактико-методичного напрямку, пов'язаного з компетентнісним та практико-орієнтованим навчанням математики. Його багаторічна діяльність в Інституті педагогіки охоплювала широкий спектр наукової та організаційної роботи – від керівництва лабораторією до посади заступника директора з наукової роботи. Під керівництвом Михайла Івановича було розроблено державні стандарти базової та повної загальної середньої освіти, концепцію математичної освіти

12-річної школи, концепцію профільного навчання, а також створено лінійку підручників з геометрії. Його наукові дослідження присвячені проблемам диференціації навчання, профільної школи, формування математичних компетентностей та впровадження компетентнісного підходу в математичну освіту. За його наукового консультування та керівництва захищено 2 докторські та 12 кандидатських дисертацій.

Продовженням школи Михайла Івановича Бурди стала діяльність його аспірантів та докторантів, які сьогодні разом з ним визначають розвиток математичної освіти в Україні. Серед них і науковці відділу математичної та інформатичної освіти – Дарина Володимирівна Васильєва (досліджує розвиток математичної грамотності учнів, аксіологічний потенціал математики та використанням мультимедійних технологій у навчанні математики), Ольга Петрівна Вашуленко (досліджує питання прикладної спрямованості геометрії та оцінювання в НУШ, бере участь у створенні нормативно-змістового забезпечення НУШ) та Ольга Серафимівна Чашечникова (розвиває ідеї творчого розвитку особистості учня, формування математичних здібностей та дослідницької діяльності школярів).

Мал. 1

Спадкоємність цієї наукової школи чітко простежується і в діяльності самого відділу математичної та інформатичної освіти. Представники різних поколінь учених працюють поруч, переда-

ючи не лише наукові ідеї, а й традиції дослідницької культури, підходи до підготовки підручників, організації експериментальної роботи та розвитку методики навчання математики (мал. 1).

Саме безперервність наукового діалогу між поколіннями дослідників забезпечила спадкоємність і розвиток наукових шкіл, їхню здатність адаптуватися до нових освітніх викликів та зберегти провідну роль Інституту педагогіки НАПН України у формуванні й модернізації математичної освіти в Україні.

Васько В.В.,

*аспірант кафедри педагогіки і
методики викладання історії та
суспільних дисциплін
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
ORCID ID: 0009-0008-1067-4734*

ПСИХОТЕХНІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УНДІП НА МЕЖІ 20-Х – 30-Х РОКІВ ХХ СТ.

Анотація. Автор розглянув малодосліджену в історії педагогіки проблему, присвячену розвитку психотехніки як психолого-педагогічної науково-практичної галузі про професійну орієнтацію, професійні консультації та професійний відбір. Зокрема, він приділив увагу психотехнічним дослідженням, що проводилися в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП), і науковій діяльності психотехніка А. Мандрики.

Ключові слова: психотехніка, психотехнічні дослідження, професійна орієнтація, професійна консультація, професійний відбір, Український науково-дослідний інститут педагогіки (УНДІП), А. Мандрика.

У сучасному суспільстві та освіті актуальною є профорієнтаційна робота з метою свідомого вибору молоддю професії, що відповідає особистісним запитам і потребам ринку праці. Від цього безпосередньо залежить майбутній поступ України як європейської держави. Тому доцільним сьогодні є вивчення позитивного історико-педагогічного досвіду професійних консультацій і відбору, якими займалася психотехніка.

Відома українська учена О. Сухомлинська наводить кілька визначень поняття «психотехніка». Вона відносить цю науково-практичну галузь і до педагогіки, і до психології. Зокрема, вона подає таку дефініцію у широкому науковому сенсі, зазначаючи, що психотехніка – це прикладна педагогічна наука, яка набула розвитку у 1920–1930-х роках [3, с. 6]. Конкретизуючи поняття, О. Сухомлинська зазначає, що психотехніка – це галузь психологічних дисциплін, що набула найбільшого розвитку у 1910 – 1930-х роках у Німеччині й Радянському Союзі та вивчала трудову діяльність

людини, а також питання професійної орієнтації, професійного відбору, професійної освіти, класифікації професій, попередження професійної втомлюваності та нещасних випадків на виробництві, психогігієни праці, створення психологічно обґрунтованих конструкцій машин та інструментів, психології впливу на робітника (засобами плакату, кіно, реклами) [3, с. 8].

А відтак, можемо констатувати, що психотехніка – це психолого-педагогічна науково-практична галузь, що розвивалася в першій третині ХХ ст. у різних країнах світу з метою удосконалення професійної діяльності людини шляхом здійснення професійної орієнтації та професійного відбору.

В Україні у 20-ті – на початку 30-х років ХХ ст. психотехнічні дослідження, профорієнтаційна і профконсультаційна робота та профвідбір здійснювалися у Всеукраїнському інституті праці, створеному в 1921 р. на чолі з Ф. Дунаєвським у Харкові, а також на досвідно-педологічних станціях, науково-дослідних кафедрах педології і навіть у школах.

У процесі психотехнічних досліджень здійснювалося цілісне вивчення особистості як в інтересах виробництва, так і в інтересах людини. Воно включало дослідження особливостей фізичного та психічного розвитку, стану здоров'я, обстеження сімейно-побутових умов, соціального оточення, інтересів і нахилів дитини або дорослої людини.

Психотехнічні дослідження здійснювалися і в Українському науково-дослідному інституті педагогіки (УНДІП). Так, у 1928 р. при УНДІП було створено Бюро експериментальних досліджень, у якому був психотехнічний відділ, що мав «приладдя для вивчення профорієнтації та профпридатності дітей» [5, с. 207]

У 1929 р. в УНДІП було організовано відділ професійної освіти [2, с. 135], який здійснював психотехнічні дослідження. Його очолював С. Стрільбицький. При відділі професійної освіти діяла досвідна станція, очолювана відомим українським психотехніком А. Мандрикою. Фахівці досвідної станції здійснювали експериментальні дослідження в галузі психотехніки і мали значні успіхи в цьому [2, с. 136].

Відділ професійної освіти виконував таку роботу: підготовка до вивчення психічних особливостей особистості винахідників, дослідження ефективності навчання окремих шкільних предметів у професійних школах і школах ФЗУ, підготовка до здійснення ви-

робничого навчання, психотехнічні дослідження, вивчення впливу тестів на знання учнів, практичні засоби усталення надійності й інших показників тестів, вивчення інтересів підлітків у школах ФЗУ, розробка схем для характерологічних спостережень у школах Профосу, вивчення змісту й особливостей суспільної праці учнів школи ФЗУ та Профшколи.

В УНДІП також діяла Психотехнічна лабораторія, що була повністю пристосована для вивчення профорієнтації та профпридатності, оскільки мала основні приладдя та засоби, необхідні для цього [2, с. 135–136].

Для виявлення професійних якостей дітей, зокрема їх математичних здібностей А. Мандрика та працівники досвідної станції і лабораторії провели обстеження 500 харківських школярів за допомогою тестів американського психолога С. Вуді [5].

Наголосимо, що А. Мандрика активно займався розробкою та впровадженням у практику тестів професійного відбору. Він розглядав тестування як виявлення здатності дитини або групи учнів до успішної навчальної діяльності, поділяв цю здатність (здібність) на загальну, тобто загальнонавчальну, і спеціальну – до вивчення певної професії і успішного оволодіння нею у майбутньому. Науковець багато уваги приділяв аналізу тестів для виявлення й індивідуальних здібностей кожного учня, і загальних здатностей навчальної групи (класу), що ставало все більш ідеологічно вмотивованим для радянської педагогіки. Перевірялися запас понять, уміння виконувати дії усно, уміння встановлювати зв'язок між поняттями, комбінаторні здібності. [1, с. 16]. Водночас А. Мандрика наголошував: «Зайве, мабуть говорити, що майже всі тести були розроблені в США і Європі, лише пристосовані до наших умов» [1, с. 16].

Розглядаючи питання про вродженість чи набутість здібностей (соціальне чи біологічне), А. Мандрика, спираючись на експериментальні дослідження американських учених, стверджував, що «неможливо з упевненістю висловитися на користь того чи іншого підходу; мабуть, обидва до певної міри вірні... Враховуючи ці міркування, доцільно говорити не про тести обдарованості, а про тести загального розвитку, не визначаючи питання про те, яким саме чином був досягнутий цей загальний розвиток – завдяки природженим здібностям чи завдяки сприятливим обставинам» [1, с. 11].

Психотехніка однією з перших потрапила під критику представників радянської влади як «буржуазна» наука. Обґрунтовані психотехнічні підходи у професійному самовизначенні та професійному зростанні молоді змінювались на директивні. У 1934 р. уся розгалужена система психотехнічних закладів була знищена. Психотехніків відсторонювали від роботи з добору кадрів. У зв'язку з ліквідацією психотехніки заборонялися профконсультаційна та профорієнтаційна робота в школах [4, с. 56].

Отже, на межі 20-х – 30-х років ХХ ст. в Українському-науково-дослідному інституті педагогіки здійснювалися психотехнічні дослідження. Психотехніка відіграла важливу роль у становленні наукових підходів до вибору професії (профорієнтації) та професійного відбору. Вона розглядала вибір професії не як випадковість, а як відповідність психофізіологічних особливостей людини вимогам конкретної трудової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

---

9. Мандрыка А. НОТ в педагогике. Путь просвещения. 1925. № 4. С. 1–45.
1. Попов О. Український Науково-Дослідчий Інститут Педагогіки в Харкові. Шлях освіти. 1929. № 8–9. С. 130–138.
2. Сухомлинська О. Психотехніка – втрачений напрям радянської педагогічної науки і практики. Історико-педагогічний альманах. 2012. Вип. 2. С. 6–12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lpa_2012_2_3
3. Сухомлинська О.В. Психотехніка і НОП крізь призму диференціації педагогічного процесу в школі у 1920–1930-х роках (Методологія і технології). Диференційований підхід в історії української школи (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). 2013. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/8999/1/%D0%A1%D1%82.%20%D0%9E.%D0%92.%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97....pdf>
4. Янченко Т.В. Педагогія в Україні та зарубіжжі: теорія і практика: монографія / науковий редактор О. В. Сухомлинська. Чернівці : Десна Поліграф, 2016. 451 с. URL : <https://dspace.chnpu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/993/1/Педагогія%20в%20Україні%20та%20зарубіжжі%3A%20теорія%20і%20практика.pdf>

Вішнікіна Л. П.

*доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри географії,
методики її навчання та туризму
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка
ORCID ID: 0000-0003-0976-5512*

НАУКОВА ШКОЛА О. М. ТОПУЗОВА

«ДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ В БАЗОВІЙ ТА ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ»

Анотація. У тезах висвітлено становлення, теоретико-методологічні засади та основні напрями розвитку наукової школи О. М. Топузова, розкрито внесок ученого у модернізацію географічної освіти України, схарактеризовано провідні напрями досліджень наукової школи методики навчання географії в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Ключові слова: компетентісне навчання, географічна освіта, дидактика географії, предметна географічна компетентність.

Творчий шлях засновника наукової школи – доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України, заслуженого діяча науки і техніки України, віцепрезидента НАПН України, директора Інституту педагогіки НАПН України Олега Михайловича Топузова – є яскравим відображенням становлення й розвитку вітчизняної географічної освіти.

У 1987 році він закінчив природничо-географічний факультет Українського державного педагогічного інституту, у 1994 році захистив кандидатську дисертацію, а у 2008 році – докторську. З 1995 по 2004 рік та з 2008 по 2012 рік О. М. Топузов очолював відділ навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України. Саме в цей період була започаткована наукова школа О. М. Топузова, діяльність якої ґрунтувалася на новій концептуальній основі, насамперед на реалізації компетентісного підходу до навчання географії. Було розроблено науково-методичні засади відбору та реалізації змісту географічної освіти в закладах

загальної середньої освіти, створено низку навчальних програм, посібників і підручників з географії.

Нині професор О. М. Топузов є організатором наукових досліджень Інституту педагогіки НАПН України, автором низки інноваційних освітніх ініціатив, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері освіти і науки. Він бере активну участь у розробленні законодавчого та програмно-методичного забезпечення загальної середньої й вищої освіти; створив і очолює спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій за спеціальністю 13.00.02 — теорія та методика навчання (географія, хімія, біологія); є головним редактором фахових наукових видань у галузі педагогіки «Проблеми сучасного підручника» та «Український педагогічний журнал», а також членом редакційних колегій низки провідних педагогічних видань України.

Найбільш відомі й цитовані праці Олега Михайловича охоплюють три основні напрями його наукової діяльності: методику навчання географії, проблемне та компетентнісне навчання, модернізацію змісту освіти й підручникотворення. Його науковий доробок налічує понад 740 наукових праць, серед яких монографії, підручники, концептуальні статті, навчально-методичні видання та колективні дослідження.

До найбільш знакових монографій належить праця «Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика» (2007), яка стала теоретичною основою наукової школи О. М. Топузова [3]. У монографії обґрунтовано концепцію проблемного навчання географії, систему проблемних завдань і методику їх застосування у школі. Саме ця праця суттєво вплинула на подальші дисертаційні дослідження його учнів.

Важливе місце посідає монографія «Дидактика географії» (2013; перевидання – 2014), яка стала фундаментальною працею з теорії та методики навчання географії та широко використовується у процесі підготовки майбутніх учителів географії [1]. Своєю чергою підручник «Загальна методика навчання географії» (2012) став базовим університетським підручником для студентів педагогічних спеціальностей [2].

Крім того, О. М. Топузов був співавтором 11 підручників з географії для 6–10 класів, що стало вагомим внеском у розвиток шкільної географічної освіти.

Наукова школа охоплює дослідження різних аспектів компетентнісного навчання географії: створення та застосування засобів компетентнісного навчання; організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів у процесі вивчення всіх курсів шкільної географії на засадах психодидактики та діяльнісного підходу; формування ключових, предметних і міжпредметних географічних компетентностей учнів базової та профільної школи тощо.

Вихідні наукові положення школи визначаються тим, що на сучасному етапі географічна освіта здійснюється на новій концептуальній основі, яка ґрунтується насамперед на реалізації індивідуального, діяльнісного й компетентнісного підходів до навчання. Компетентнісний підхід дає змогу розв'язати суперечність між потребою забезпечення високої якості географічної освіти та неможливістю досягти цього традиційними методами. Географічна освіта, заснована на поєднанні наукових знань зі світом людських потреб, покликана сприяти підготовці випускників закладів освіти до самостійної діяльності в різноманітній географічній реальності. Упровадження компетентнісного підходу є одним із ключових шляхів її оновлення.

Центральне місце у реалізації авторського підходу до компетентнісно орієнтованого навчання географії належить розробленню психодидактичних засад організації пізнавальної діяльності та пізнавальної самостійності учнів, а також створенню дидактичних інструментів, що забезпечують цей процес. Синергічне поєднання різних видів дидактичних інструментів сприяє кількісним і якісним змінам рівня сформованості ключових, міжпредметних і предметних компетентностей учнів як у базовій, так і в профільній школі.

У процесі пошуку ефективних шляхів формування предметної географічної компетентності учнів визначено базові засоби навчання географії, висвітлено основні складники цифровізації процесу навчання географії, зокрема методику застосування геоінформаційних систем, цифрових технологій та інструментів штучного інтелекту. Систематизовано й розкрито різноманітні форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів із географії, розроблено підходи до проектування системи компетентнісного контролю та методики проведення компетентнісно орієнтованих уроків географії.

У діяльності наукової школи значна увага приділяється формуванню професійної компетентності вчителя географії на основі опанування теоретико-методичних засад навчання географії в базовій і профільній школі.

Нині сформувалися два основні осередки наукової школи. Київський осередок функціонує на базі відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України, який у різні роки очолював О. М. Топузов. Яскравими представниками цього осередку є доктор педагогічних наук Т.Т. Назаренко та кандидати педагогічних наук В. С. Яценко, О. Ф. Надтока, В.О. Надтока, Н. В. Муніч, О. С. Нехомяж, Н. О. Гончарова та інші науковці.

Другим осередком наукової школи стала кафедра географії, методики її навчання та туризму Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Доктор педагогічних наук Л. П. Вішнікіна та кандидати педагогічних наук А. А. Шуканова, О. А. Федій і Т. С. Япринець спрямовують свої наукові дослідження на формування професійної компетентності майбутніх учителів географії.

Результатом співпраці викладачів кафедри та співробітників відділу навчання географії та економіки стало створення низки підручників для учнів і навчально-методичних посібників для вчителів географії. Значного поширення набули методичні посібники серії «Перевірка предметних компетентностей». У межах наукової теми «Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти» було опубліковано численні статті у вітчизняних і зарубіжних наукових виданнях, а також монографію, присвячену теоретико-методологічним і прикладним аспектам компетентнісного навчання географії.

Варто зазначити, що професор О. М. Топузов здійснює плідну діяльність із підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Під його керівництвом підготовлено 11 докторів і 25 кандидатів наук. Його учні активно впроваджують у практику провідні ідеї наукової школи, створюють підручники та навчально-методичні посібники не лише для учнів базової й профільної школи, а також для студентів закладів вищої освіти. Науково-методичні розробки представників школи з методики навчання географії добре відомі в Україні. До подальших досліджень щодо впровадження компетентнісного навчання географії у закладах вищої освіти долучилися аспіранти кафедри географії, методики її

навчання та туризму ПНПУ імені В. Г. Короленка. Їхні дослідження надають нового імпульсу розвитку наукової школи О. М. Топузова.

Перспективи розвитку наукової школи пов'язані з розширенням співпраці із зарубіжними науковцями, підготовкою нових навчально-методичних видань та подальшим упровадженням компетентнісного навчання географії у закладах загальної середньої та вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Самійленко В. М., Топузов О. М., Вішнікіна Л. П., Надтока О. Ф., Діброва І. О. Дидактика географії : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2014. 586 с.
2. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії : підручник. Київ : Картографія, 2012. 512 с.
3. Топузов О. М. Проблемне навчання географії в школі: теорія і практика : монографія. Київ : Фенікс, 2007. 304 с.

Гоголь Н.В.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови,
літератури та методики навчання
Глухівського НПУ ім. О. Довженка,
ORCID ID: 0000-0003-0780-6237*

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В НАУКОВО-МЕТОДИЧНІЙ СПАДЩИНІ Н. Й. ВОЛОШИНОЇ

Анотація. Проаналізовано особливості естетичного виховання учнів на уроках української літератури в науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної. Розкрито ключові підходи вченої до формування естетичної свідомості школярів, зокрема поєднання емоційного й раціонального компонентів у сприйнятті художнього твору, активізація творчої діяльності та розвиток образного мислення. Окреслено ефективні методи й прийоми роботи з текстом художнього твору, спрямовані на формування культури читання і розвиток художнього смаку учнів. Підкреслено актуальність ідей вченої в умовах сучасної шкільної літературної освіти.

Ключові слова: естетичне виховання, духовно-моральний розвиток, уроки української літератури, Н.Й.Волошина.

Актуальність проблеми. У сучасному освітньому просторі особливої ваги набуває проблема естетичного виховання особистості, здатної не лише до раціонального пізнання світу, а й до його емоційно-ціннісного осмислення. У цьому контексті важливе місце належить урокам української літератури, які мають значний потенціал впливу на духовно-моральний та естетичний розвиток учнів. Художня література як мистецтво слова відкриває перед школярами широкі можливості для формування естетичного смаку, розвитку образного мислення, емоційної чутливості та здатності до творчого самовираження.

Нині особливого значення набуває осмислення науково-методичної спадщини видатних українських учених-методистів, зокрема Ніли Йосипівни Волошиної, у працях якої проблема естетичного виховання учнів посідає чільне місце. Її концептуальні підходи

до організації літературної освіти залишаються актуальними й у сучасних умовах реформування мовно-літературної освітньої галузі [1; 6; 7].

Мета дослідження – проаналізувати особливості реалізації естетичного виховання учнів на уроках української літератури у науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної.

Виклад основного матеріалу. Науково-методична спадщина Н. Й. Волошиної засвідчує глибоке й багатоаспектне розуміння проблеми естетичного виховання особистості. Учена розглядала художню літературу як потужний засіб формування духовного світу учнів, розвитку їхньої естетичної свідомості та діяльності. В її наукових та навчально-методичних працях естетичне виховання постає як цілісний процес, що передбачає рух від емоційного сприйняття художнього твору до усвідомленої естетичної оцінки й творчої діяльності.

Однією з ключових ідей ученої є трактування уроку української літератури як творчого дослідження мистецтва слова. Під час такого уроку учень виступає не пасивним споживачем інформації, а й активним суб'єктом навчальної діяльності, який виконує роль читача-інтерпретатора, літературознавця, критика, а іноді й творця власних художніх текстів. Такий підхід сприяє глибшому осмисленню літературного твору, розвитку аналітичного мислення та формуванню естетичних суджень.

Н. Й. Волошина наголошувала на доцільності формування в учнів умінь естетично сприймати художній твір, розуміти його образну систему, аналізувати та оцінювати прочитане. Ніла Йосипівна підкреслювала, що важливо створити умови для активізації емоційного досвіду учнів, розвитку їхньої уяви, образного мислення та здатності до інтерпретації літературного тексту. Учні повинні навчитися відтворювати у своїй уяві художні образи, визначати авторську позицію, аналізувати почуття персонажів, співвідносити їх із власним життєвим досвідом.

У своїх науково-методичних працях учена обґрунтовувала необхідність поєднання емоційного та раціонального компонентів у процесі сприймання художнього твору. Естетичне виховання, на її думку, передбачає не лише переживання краси, а й її усвідомлення, що досягається через літературознавчий аналіз тексту, спрямовує уяву учнів, допомагає глибше зрозуміти авторський задум, розвиває логічне й образне мислення [1; 4].

Важливим методичним принципом є врахування родо-жанрової специфіки художнього твору. Так, під час вивчення ліричних творів акцент робиться на визначенні емоційного настрою, переживань автора та ліричного героя, розвитку здатності до співпереживання. Робота з епічними творами передбачає аналіз сюжетно-композиційних елементів, характерів персонажів, мотивів їхньої поведінки, встановлення причинно-наслідкових зв'язків [6].

Значну роль у формуванні естетичних умінь і навичок учнів відіграють спеціальні вправи, запропоновані Н. Й. Волошиною. Серед них – поетичні диктанти, вправи на добір рим, створення власних тропів, порівняння авторських і учнівських художніх засобів [6]. Такі види роботи сприяють розвитку поетичного чуття мови, образного мислення, творчої уяви школярів.

Окрему увагу дослідниця приділяла розвитку виразного читання як важливого засобу естетичного виховання учнів. Виразне читання, на її думку, допомагає глибше відчувати емоційний зміст твору, зрозуміти його інтонаційні особливості, сприяє формуванню навичок інтерпретації художнього тексту. У процесі підготовки до виразного читання учні аналізують зміст твору, визначають його ідейно-тематичну основу та образну систему, що сприяє цілісному пануванню художнього твору [2; 5].

Важливим аспектом науково-методичної концепції Н. Й. Волошиної є інтеграція літератури з іншими видами мистецтва, зокрема з живописом [3]. Залучення творів образотворчого мистецтва до аналізу літературних текстів сприяє поглибленню естетичного сприйняття школярів, розвитку в них асоціативного мислення, формуванню цілісного уявлення про художню літературу та культуру.

Учена підкреслювала, що ефективність естетичного виховання значною мірою залежить від створення на уроці атмосфери співтворчості, емоційного піднесення й зацікавленості. Важливо, щоб учні відчували потребу висловлювати власні думки, оцінювати прочитане, дискутувати з приводу порушених у творі морально-етичних проблем. Показником сформованості естетичної культури учнів Н. Й. Волошина вважала їхню творчу діяльність, зокрема усні та письмові висловлювання, здатність до самостійної інтерпретації художнього твору, уміння висловлювати обґрунтовані естетичні судження [6].

Висновки. Отже, науково-методична спадщина Н. Й. Волошиної репрезентує цілісну концепцію естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури, що ґрунтується на поєд-

нанні емоційного та раціонального компонентів, активізації творчої діяльності школярів, розвитку їхнього образного мислення та естетичної свідомості. Реалізація запропонованих ученою підходів сприяє формуванню духовно багатой, творчої особистості, здатної до глибокого сприйняття й оцінювання мистецтва слова.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні особливостей естетичного виховання учнів основної та старшої школи, а також у розробці сучасних методичних моделей, що інтегрують ідеї Н. Й. Волошиної з новітніми освітніми технологіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волошина Н. Й. Теоретичні і методичні засади естетичного виховання учнів у процесі вивчення української літератури в середній школі: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. д-ра наук.: [спец.] 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки», 13.00.02 «Методика викладання (українська література)» / Волошина Ніла Йосипівна; Інститут педагогіки АПН України. К., 1995. 72 с.
2. Гоголь Н. В. Виразне читання на уроках української літератури як засіб естетичного виховання у науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Наукове видання. Серія: Педагогічні науки. Вип. 2 (37). Ч. 1. Глухів: Глухів. НПУ ім. О. Довженка, 2018. С. 102–112.
3. Гоголь Н. В. Висвітлення проблеми використання суміжних видів мистецтв у процесі вивчення української літератури у науково-методичній спадщині Н. Волошиної. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство. VIII Волошинські читання: зб. тез всеукр. наук.-практ. конф. / за заг. ред. Т. О. Яценко; Ін-т педагогіки НАПН України. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. 224 с. С. 31–36.
4. Гоголь Н.В. Естетичне виховання учнів на уроках української літератури у науково-методичній спадщині Н. Й. Волошиної. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка; гол. ред. Носко М. О. Чернігів: ЧНПУ, 2016. 428 с. С. 217–221.
5. Гоголь Н.В. Проблема виразного читання на уроках української літератури у методичній спадщині Н. Й. Волошиної. Українська мова і література в школі, 2020 р., № 1. С. 17–21.
6. Наукові основи методики літератури: Навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів / За редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. К.: Ленвіт, 2002. 344 с.
7. Ніла Йосипівна Волошина: бібліогр. покажч. / НАПН України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [упоряд.: Павленко Т. С., Кириї С. В., Бондаренко В. В.; наук. ред. Рогова П. І.; наук. рец. Логвіненко Н. М.; бібліогр. ред. Пономаренко Л. О.; літ. ред.. Зозуля С. М.]. К.: Задруга, 2010. 200 с. (Сер. «Ювіляри НАПН України»; вип. 28).

Гончарук В. А.,*кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри української і зарубіжної літератури та українознавства**Уманського національного університету**ORCID ID: 0000-0002-7323-0590*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ НОВИХ ФОРМ СВЯТКОВОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У тезах досліджено педагогічний потенціал нових форм святкової культури у процесі формування національних і громадянських цінностей здобувачів вищої освіти в умовах календарних змін в Україні. Обґрунтовано роль відродження традицій та їх адаптації до сучасного освітнього середовища як чинника утвердження національної ідентичності та громадянської свідомості. Акцентовано увагу на значенні проєктної діяльності та культуротворчих практик у вихованні активної особистості.

Ключові слова: національні цінності, громадянські цінності, святкова культура, календарні реформи, національна ідентичність, здобувачі вищої освіти.

Сучасний освітній і соціокультурний простір України зазнає істотних трансформацій, пов'язаних із процесами деколонізації, переосмислення історичної пам'яті та утвердження національної ідентичності. Вагомим чинником цих змін стало реформування календарної системи свят, що передбачає перехід до новоюліанського календаря та відповідне перенесення дат релігійних і державних свят. Такі зміни сприяють не лише синхронізації українського культурного простору з європейським, але й актуалізують потребу в педагогічному осмисленні нових форм святкової культури як засобу формування національних і громадянських цінностей у здобувачів вищої освіти [2, с. 45; 5, с. 112]. Мета дослідження – теоретично обґрунтувати педагогічний потенціал нових форм святкової культури у процесі формування національних і громадянських цінностей студентської молоді в умовах календарних змін.

Святкова культура постає як складний соціокультурний феномен, що інтегрує традиції, символіку, ритуали та колективні практики, які забезпечують трансляцію базових цінностей суспільства. У контексті освітнього процесу вона виконує функції соціалізації, ідентифікації та аксіологічної орієнтації особистості [1, с. 17].

Календарна реформа в Україні, що передбачає перенесення дат ключових свят (зокрема, Різдва Христового на 25 грудня, Дня захисників і захисниць України на 1 жовтня та ін.), актуалізує необхідність переосмислення традицій їх відзначення та інтеграції оновлених форм святковості в освітній процес [6, с. 203]. У цьому контексті важливим є звернення до автентичних українських традицій, що формувалися протягом століть і відображають національну специфіку світосприйняття [3, с. 156].

Різдвяно-новорічний цикл (Різдво, Маланка, Василя, Водохреща), осмислений в умовах сучасних календарних змін, сприяє формуванню духовності, поваги до родинних традицій, історичної пам'яті та культурної спадкоємності. Участь здобувачів освіти у вертепних дійствах, колядуванні, відтворенні обрядової символіки активізує цінності солідарності, взаємодопомоги, колективної відповідальності та соціальної єдності.

У процесі вивчення та відзначення великоднього циклу свят (Великдень, веснянки, писанкарство) формується система естетичних і духовно-моральних цінностей, зокрема повага до традицій, символічного мислення, творчої самореалізації. Залучення здобувачів до організації майстер-класів, відродження писанкарства, виконання веснянок сприяє розвитку культурної компетентності, комунікативних навичок та усвідомленню значущості національної спадщини.

Літні календарні свята (найбільше – Івана Купала), актуалізують цінності гармонії людини і природи, екологічної свідомості, колективної взаємодії. Відтворення купальських обрядів, символічних дійств, народних ігор і пісень забезпечує інтеграцію традиційних знань у сучасний культурний контекст, сприяючи формуванню екологічної культури та емоційної залученості до національної традиції.

У межах осіннього календарного циклу свят (найбільші – Обжинки, Покрова) особливого значення набуває формування трудових і патріотичних цінностей. Відзначення Покрови в сучасному освіт-

ньому середовищі корелює з Днем захисників і захисниць України, що сприяє утвердженню громадянської відповідальності, поваги до захисників держави, усвідомленню значення національної безпеки та єдності суспільства.

Важливим компонентом є також інтеграція державних свят і пам'ятних дат (День Української Державності – 15 липня, День Незалежності – 24 серпня, День Соборності – 22 січня), які забезпечують формування правової культури, національної самосвідомості, розуміння державотворчих процесів та ролі особистості в них.

Формування національних цінностей у здобувачів вищої освіти відбувається через залучення до відтворення традиційних форм святкової культури, що сприяє утвердженню історичної пам'яті, національної самосвідомості та культурної ідентичності [4, с. 91]. До національних цінностей належать: усвідомлення належності до української культурної спільноти; повага до історичної пам'яті та традицій; збереження культурної спадщини; шанування державної символіки; утвердження української мови як маркера ідентичності; спадкоємність поколінь і відповідальність за збереження етнокультурного досвіду [3, с. 156; 4, с. 91]. Водночас новітні форми святкової культури (інтерактивні проекти, тематичні фестивалі, цифрові платформи відтворення обрядовості) забезпечують актуалізацію традицій у сучасному соціокультурному середовищі [6, с. 64].

Участь у підготовці та відтворенні обрядових дійств сприяє формуванню таких громадянських цінностей, як патріотизм, соціальна відповідальність, солідарність, взаємодопомога, повага до прав і свобод інших, активна громадянська позиція та готовність до участі в суспільному житті. Через колективний характер святкових практик актуалізуються також цінності співпраці, толерантності, комунікативної культури [2, с. 49].

Ефективність формування означених цінностей сповна залежить від організації освітнього процесу, зокрема від інтеграції культурологічного компонента, застосування інноваційних педагогічних технологій та активного залучення здобувачів до практичної діяльності. У цьому контексті доцільно виокремити найбільш результативні форми роботи. По-перше, проектна діяльність, яка передбачає розроблення та реалізацію здобувачами власних культурно-освітніх проєктів (організація святкових подій, фестивалів, тематичних вечорів, реконструкцій обрядів). У процесі такої діяльності здобувачі освіти

набувають досвіду командної роботи, відповідальності за спільний результат, а також глибше засвоюють зміст традицій через їх практичне відтворення [5, с. 118]. По-друге, інтерактивні освітні форми – майстер-класи, тренінги, рольові ігри, етнокультурні воркшопи, що моделюють обрядові ситуації та сприяють емоційному зануренню в культурний контекст. Такі форми активізують пізнавальну діяльність, сприяють формуванню ціннісного ставлення до традицій та розвивають критичне мислення. По-третє, міждисциплінарні освітні практики, що поєднують знання з педагогіки, історії, культурології, фольклористики, мистецтвознавства. Це дозволяє розглядати святкову культуру як цілісне явище, розкривати її багатовимірність і значення в сучасному суспільстві. По-четверте, волонтерські та соціокультурні ініціативи, приурочені до державних і народних свят (благодійні акції, культурні події в громадах, співпраця з музеями та культурними інституціями). Участь у таких заходах формує соціальну активність, відповідальність і практичне розуміння громадянської ролі особистості.

Ефективність формування національних і громадянських цінностей здобувачів вищої освіти забезпечується за умов інтеграції культурологічного компонента в освітній процес, використання проектних технологій навчання, міждисциплінарного підходу та активної участі здобувачів освіти в організації святкових подій [5, с. 118].

Отже, нові форми святкової культури в умовах календарних змін виступають ефективним засобом формування національних і громадянських цінностей у здобувачів вищої освіти. Відродження традицій, їх адаптація до сучасних умов та активне залучення студентської молоді до культуротворчої діяльності сприяють становленню свідомого громадянина, носія національної ідентичності та активного учасника суспільного життя.

Поєднання традиційних і інноваційних форм організації освітнього процесу, орієнтованих на активну участь здобувачів освіти, сприяє становленню цілісної, свідомої та соціально відповідальної особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. Філософія освіти. 2005. №1. С. 5–18.

2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ : Оберіг, 1993. 589 с
4. Грушевський М. С. Історія української літератури : Т. 5. Київ : Либідь, 1995. 256 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Розвиток. Результати. Київ : Грамота, 2005. 448 с.
6. Історія педагогіки : навч. посіб. / За заг. ред. Г. В. Троцько. Харків : 2007. 714 с.

Джурило А. П.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-5129-6724*

НАУКОВА ШКОЛА ЛОКШИНОЇ ОЛЕНИ ІГОРІВНИ ЯК ОСЕРЕДОК РОЗВИТКУ ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В УКРАЇНІ

Анотація. Тези присвячено висвітленню наукової школи академіка НАПН України Олени Ігорівни Локшиної як інституційного осередку розвитку порівняльної педагогіки в Україні. Схарактеризовано теоретико-методологічні засади школи, визначено основні напрями досліджень і результати підготовки наукових кадрів. Обґрунтовано вплив школи на формування вітчизняної компаративістської традиції та інтеграцію України в європейський освітній простір.

Ключові слова: наукова школа, порівняльна педагогіка, педагогічна компаративістика, О. І. Локшина, Інститут педагогіки НАПН України, освітня реформа.

Становлення незалежної України супроводжувалося докорінним переосмисленням цілей, змісту та організації педагогічної науки. В умовах євроінтеграції та глобальних освітніх трансформацій особливого значення набула порівняльна педагогіка – галузь, що забезпечує систематичний аналіз зарубіжного досвіду як орієнтира для вітчизняних реформ. Саме в цьому контексті наукова школа доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) НАПН України Олени Ігорівни Локшиної постає не лише як персональне наукове досягнення, а й як системотворчий чинник розвитку цілого дослідницького напрямку.

Дослідження наукових шкіл як форми організації науки є традиційним для наукознавства, однак у педагогічній компаративістиці цей аспект досі залишається недостатньо вивченим. Висвітлення наукової школи О. І. Локшиної сприяє як збереженню інституційної пам'яті Інституту педагогіки НАПН України, так і осмисленню перспектив подальшого розвитку галузі.

Олена Ігорівна Локшина народилася 4 червня 1959 р. у Миколаєві. У 1981 р. закінчила Київський державний педагогічний інститут іноземних мов (нині – Київський національний лінгвістичний університет) З того часу професійний шлях був нерозривно пов'язаним з Інститутом педагогіки НАПН України. Кандидатська дисертація (1992 р.) присвячена проблемам суспільного дошкільного виховання у Великій Британії; докторська дисертація (2011 р.) узагальнила тенденції розвитку змісту шкільної освіти в країнах Європейського Союзу [3].

Академічне визнання О. І. Локшиної відображається в системі звань і нагород: професор (2015 р.), член-кореспондент НАПН України (2019 р.), академік НАПН України, Заслужений діяч науки і техніки України (2020 р.), дійсний член (академік) НАПН України (2025 р.). Нагороджена нагрудними знаками МОН України «Відмінник освіти України» (2009 р.), «За наукові та освітні досягнення» (2023 р.), медалями НАПН України «Ушинський К. Д.» (2014 р.) та «Григорій Сковорода» (2019 р.), медаллю Інституту педагогіки НАПН України «Академік М. Д. Ярмаченко» (2019 р.), Грамотою Верховної Ради України (2011 р.), Почесною грамотою АПН України (2009 р.), Подякою АПН України (2013 р.), медаллю «Народна шана українським науковцям 1918-2018» в рамках нагороди «100 років Національної академії наук України» Міжнародної академії рейтингових технологій і соціології «Золота Фортуна» (2018 р.) [5].

Концептуальним ядром наукової школи О. І. Локшиної є розробка методології педагогічної компаративістики як самостійної наукової дисципліни. Вчена обґрунтувала тезу про те, що порівняльна педагогіка має власний категоріально-понятійний апарат, специфічні методи (крос-національний аналіз, контент-аналіз освітніх документів, case study освітніх систем) і чіткий предмет дослідження – закономірності та тенденції розвитку освіти в міжнародному вимірі. Теоретичну основу школи складають системний підхід (освіта як відкрита динамічна система), цивілізаційний підхід (освіта в контексті глобальних соціокультурних трансформацій), компетентнісна парадигма (вектор трансформації змісту освіти).

Тематика досліджень школи охоплює: тенденції розвитку шкільної освіти в країнах ЄС, США та Китаї; трансформацію освіти на компетентнісних засади; забезпечення якості й справедливості в освіті; інтеграцію освіти України в Європейський дослідниць-

кий та освітній простори; мінімізацію освітніх втрат в умовах глобальних викликів.

Під науковим керівництвом О. І. Локшиної підготовлено 2 доктори та 9 кандидатів педагогічних наук. Вчена очолює спеціалізовану вчену раду Д 26.452.01 по захисту докторських (кандидатських) дисертацій за спеціальностями 01 Освіта 011 Науки про освіту в Інституті педагогіки НАПН України. Як викладач освітньо-наукової програми третього рівня вищої освіти для здобувачів ступеня доктора філософії за спеціальністю А1 Освітні науки вона веде навчальні дисципліни «Педагогічна компаративістика» [1] та «Трансформаційні процеси у сучасній зарубіжній освіті» [2].

Вчена є автором і співавтором понад 300 наукових праць, у тому числі монографій, навчальних посібників, статей у вітчизняних і міжнародних виданнях. Біобібліографічний покажчик «Олена Ігорівна Локшина: дослідниця у галузі компаративістики в освіті» (2019 р.) систематизував 30-річний науковий доробок вченої. Локшина О. І. є керівником п'яти колективних наукових досліджень відділу порівняльної 2012-2025 рр., що формують єдину дослідницьку траєкторію: від аналізу забезпечення якості освіти – до вивчення інноваційних трендів і глобальних інтеграційних процесів [6].

Наукова школа активно інтегрована в міжнародний науковий простір: реалізовано проекти Jean Monnet (Erasmus+, 2016-2019; 2021-2023), вчена є представником України в Програмному комітеті «Культура, креативність та інклюзивне суспільство» програми «Горизонт Європа» (2021-2027). З 2010 р. щорічно організовується міжнародна наукова конференція «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта», що стала провідним форумом галузі [5].

Дослідження наукової школи О. І. Локшиної безпосередньо живлять аналітичну базу для прийняття управлінських рішень у сфері освіти: висновки про тенденції розвитку освіти в країнах ЄС використовуються при розробці стандартів, навчальних програм і механізмів забезпечення якості. Вчена є членом Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології НАПН України

Наукова школа виконує функцію «мосту» між вітчизняною педагогічною наукою та європейськими дослідницькими практиками: запроваджує міжнародні підходи до компаративних досліджень, інтегрує українських науковців у глобальний академічний

дискурс. Її науковий доробок є внесок у формування історичної пам'яті, адже систематизація зарубіжного педагогічного досвіду та фіксація траєкторії розвитку порівняльної педагогіки в Україні є важливим компонентом збереження колективної наукової пам'яті. Конференція «Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта» щорічно документує стан і тенденції галузі.

Наукова школа Локшиної О. І. є унікальним феноменом в українській педагогічній науці: вона поєднує міцну теоретико-методологічну основу та потужний кадровий потенціал. Школа не лише відображає, а й формує сучасний стан порівняльної педагогіки в Україні, забезпечуючи взаємозв'язок академічних досліджень із реальними потребами освітньої системи. Перспективи розвитку школи пов'язані з поглибленням досліджень у напрямках цифрової трансформації освіти, подолання освітніх втрат воєнного часу та посилення позиціонування вітчизняної компаративістики на міжнародних платформах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Локшина О. І. Педагогічна компаративістика. Робоча програма навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю А1 «Освітні науки» [Електронний ресурс]. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2025. – 13 с.
2. Локшина О. І. Трансформаційні процеси в сучасній зарубіжній освіті. Робоча програма навчальної дисципліни для здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю А1 «Освітні науки» [Електронний ресурс]. – Київ : Інститут педагогіки НАПН України, 2025. – 19 с.
3. Локшина Олена Ігорівна / Л. Б. Березівська // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016.
4. Локшина Олена Ігорівна : [біографічна довідка] // Сайт Інституту педагогіки НАПН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://undip.org.ua/about/structure/science-departments/comparative-pedagogy/lokshyna-olena-igorivna/>.
5. Олена Ігорівна Локшина: дослідниця у галузі компаративістики в освіті : до 30-річчя наук. діяльності : біобібліогр. покажч. / НАПН України, Ін-т педагогіки, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: В. В. Вербова, Н. А. Горбенко, О. З. Глушко ; наук. ред. Л. Д. Березівська]. – Київ, 2019. – 80 с.
6. Сайт відділу порівняльної педагогіки Інституту педагогіки НАПН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://comparlab.org.ua/?page_id=567.

Дічек Н.П.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інститут педагогіки НАПН України
n.p.dichek@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2185-3630*

НАУКОВІ МЕМОРІАЛЬНІ КОНФЕРЕНЦІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Влада незалежної України глибоко усвідомлює значущість дискурсу нації, начала якого заховані в історії культури. Йдеться про схвалення низки важливих націєформувальних документів, зокрема Стратегії інформаційної безпеки до 2025 року, розробленої наприкінці 2021р., плану дій із впливу на вкорінення національної само-ідентифікації та рідномовності. Адже саме «з метою консолідації та формування історичної свідомості Українського народу, збереження національної пам'яті на державному рівні визнано необхідним офіційно належно відзначати і вшановувати пам'ятні дати і ювілеї (Попик, 2021). Зокрема, серед заходів, що їх Верховна Рада України визнала доцільними, — проведення урочистих відзначень пам'ятних дат і ювілеїв. У цьому контексті МОН України рекомендовано: забезпечити проведення у закладах загальної середньої освіти, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти уроків, виховних годин, круглих столів, науково-практичних конференцій, інших тематичних заходів, приурочених до пам'ятних дат і ювілеїв 2022-2023 років; включити теми, присвячені пам'ятним датам і ювілеям 2022-2023 років, до переліку тем конкурсів Малої академії наук України, рефератів, курсових та дипломних робіт у закладах вищої освіти.

З особистого тривалого досвіду організації та проведення ювілейних і тематичних науково-практичних заходів із вшанування пам'яті видатних педагогів і вчених України, може свідчити: коли до проведення конференції чи круглого столу підходити творчо, із щирою шаною до освітньої персоналії, з прагненням зацікавити учасників, то вочевидь виявляється позитивний гуманітарний ефект. Його можна фіксувати в непересічних

промовах і зацікавлених обговореннях, у дописах учасників. Але не всі впливи таких заходів можуть бути явними, адже невимірними лишаються такі ефекти, як враження, викликані заходом, думки і бажання присутніх, що, однак, виникають і чинять свій вплив на їхні світоглядні установки, свідомісні утворення. Саме через обговорення історичних, у нашому конкретному випадку — науково-педагогічних аспектів життєдіяльності видатних осіб-освітян, —учасники глибше осягають характер історичного й соціального часу як тла, що зумовило видатну діяльність, вплинуло на цю особу і бодай почасти трансформувалося завдяки її здобуткам. Життя видатних людей — це персоніфікована історія нації, а їх гуртове обговорення — це дієва комеморативна практика. Пристаємо до думки Ольги Волянюк, що знакові постаті, люди-символи, життєва історія яких виконує помітну роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства, є важливим елементом національного наративу, становить своєрідну систему смислів для спільноти (Волянюк, 2015, с. 266), сприяє ненав'язливому, поступовому усвідомленню учасниками причетності до символічного світу народу, нації, Держави.

Якщо проаналізувати державний список пам'ятних дат, визначених гідними для вшанування, вочевидь понад 80% з них пов'язані з ювілеями національних історичних постатей. Політико-суспільну значущість ушанувальних заходів, які сприяють «інтеграції людей у спільноту, допомагають вибудувати образ минулого й усвідомити власне місце в історичному процесі, як на індивідуальному рівні, так і на рівні генерації», обґрунтувала експерт Національного інституту стратегічних досліджень України Ольга Михайлова. Вона переконливо показала, що комеморативні практики громадян є важливим чинником національної безпеки і здатні виконувати роль чинників консолідації політичної нації, що набуває особливої значущості у світлі агресії РФ проти України та потреби консолідації українців (Михайлова, 2022, с.19).

Отже, ювілейні конференції мають не лише меморіальну значущість. Вшановуючи пам'ять видатного національного мисленика чи діяльність певної установи, отримуємо можливість поміркувати над проблемами, якими він чи вона або колектив переймалися, з позицій сьогодення усвідомити непроминальність їхніх ідей чи їх застаріння, можемо навіть спробувати їх розвивати, аби продовжити і примножити надбання історич-

ного діяча чи установи, і тим самим розвивати саму українську гуманітарно-освітню думку.

Як наголошує директор Інституту біографічних досліджень НБУ імені В.І.Вернадського професор В.Попик, історико-біографічне знання безпосередньо стосується еволюції світоглядних, ідеологічних засад життя суспільства, глибинної системи його цінностей (Попик, 2021, с.8). Не дивує, що в роки незалежності істотно посилилася увага дослідників до історичних біографічних студій, які відтворюють важливу частину національної культури, суспільного, політичного, інтелектуального та духовного життя.

Вважаємо, що у процесі пошанування знакових історичних постатей чи певних наукових, освітніх колективів саме й формується емоційно забарвлене відчуття приналежності учасників до минулого своєї країни. Вшановувані історичні персоналії постають своєрідними посередниками, за невидимої участі яких «офіційний історичний наратив проникає в структури колективної пам'яті органічно й непомітно, впливає на них та їх опосередковує» (Михайлова, 2022, с.21). Адже участь у меморіальних заходах засвідчує учасникам інтелектуальну, творчу, мистецьку спроможність українців до досягнень світового рівня, що безумовно працює на формування національної гордості і патріотизму.

Саме інтегративна функція спільної комеморації і зумовлює увагу держави до таких заходів. Наукова конференція як зібрання й нарада представників певної наукової галузі є формою публічного обговорення (рідше — розв'язання) актуальних дослідницьких питань. Ювілейні заходи національного виміру теж відносимо до таких зібрань, бо вбачаємо в них і дидактичний, а головне — виховний потенціал, адже доцільно організовані персоніфіковані ювілейні збори здатні викликати сильні емоції — гордості, подивування досягненнями певної історичної постаті чи установи як істотним національним надбанням, що уславляє націю.

Відходячи від практики проведення таких зборів у суто урочисто-ювілейному дусі, поступово формуємо практику оприлюднення у ході таких заходів нових поглядів на усталені канони тлумачення розвитку національної освіти й педагогічної думки, оцінки діяльності певних історичних постатей.

На наше переконання, для формування в молоді історичної пам'яті плідним є ширше запровадження в процедуру ювілей-

них заходів інтерактивної участі студентської/шкільної молоді. Так школярі та студенти можуть не лише заслухати наукові повідомлення, що без сумніву корисно, а й висловити свою думку, позицію ставлення щодо обговорюваного на заході питання, тобто особисто долучитися до роздумів, пов'язаних з історичною пам'яттю свого народу. Назвемо це активізацією невидимої інтеріоризації глибинних сенсів цієї пам'яті. Особливо доцільними та ефективними вважаємо відкриті опитування з тематики заходу з наступним обговоренням результатів, що, звичайно, істотно ускладнює для організаторів традиційне проведення заходів, однак дає позитивний ефект співучасті, створює можливості залучити й активізувати ту молодь, яку часом важко розворушити.

Історико-меморіальні опитування, звичайно, не є заміною системних, моніторингових соціологічних досліджень, покликаних давати важливу інформацію про стан і розвиток національно-патріотичного виховання, вплив на нього різних чинників сьогодення (Римаренко, 1999). Однак як форма залучення здобувачів освіти майже всіх рівнів та їхніх вчителів, викладачів, майстрів до спільної комеморативної практики цілком виправдана і заслуговує на ширше запровадження.

Останні 15-20 років відбувається запекле змагання різних версій минулого — українське суспільство поступово виробляє свою власну модель історичної пам'яті, яка в змозі консолідувати націю як цілісне політико-культурне утворення. Розширення палітри масових заходів з формування історичної свідомості у дітей та молоді «працюватиме» на збереження нового режиму національної пам'яті. Поділяємо міркування відомого історика Л. Нагорної: «Історична свідомість» як уявлення суб'єкта про канонізовану історію, що приймається ним як основа національної самоідентифікації» (Нагорна, 2013, с.34), має базуватися на новій моделі цього канону, зі зміною ідеї «страдництва» на життєствердну ідею успішної нації, максимально орієнтованій на пошук суспільного порозуміння і соціальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воляннюк, О. (2015). Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. Наукові записки ІПІЕНД НАН України. No1 (175). с.265-276.
2. Михайлова, О. (2022). Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. Стратегічна панорама. No 1. с.18-25.

3. Попик, В.І. (2021). Біографіка в роки незалежності України: етапи становлення, здобутки, нерозв'язані проблеми, завдання та перспективи майбутнього розвитку. Українська біографістика. Вип.22. с.13-38.
4. Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2022-2023роках (1982-IX). Постанова Верховної Ради України. (2021, 17 грудня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-IX>
5. Римаренко,С.Ю. (1999). Самовизначення особи, нації держави (етнополітологічний аналіз): монографія. Київ: Вид. дім «Юридична книга».

Дутко О.М.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти
Кам'янець-Подільського національного університету
імені Івана Огієнка
ORCID ID: 0000-0002-4157-2860*

ФЕНОМЕН НАУКОВОГО КЕРІВНИЦТВА

ДІЧЕК НАТАЛІЇ ПЕТРІВНИ

Анотація. Зосереджено увагу на особистісному вимірі наставництва, його ролі у становленні молодих дослідників та забезпеченні наступності наукових традицій. Показано взаємозв'язок між науковими інтересами наукового керівника, її методологічними напрацюваннями та практикою керівництва аспірантами.

Ключові слова: Наталія Дічек, наукове керівництво, дослідницька культура, підготовка науковців.

Становлення нової генерації науковців в Україні виходить за межі академічного навчання, набуваючи особистісного, людиноцентричного виміру. Регламентовані процедури написання та захисту дисертацій приховують складний шлях формування творчої особистості вченого – процесу, у якому одну з вирішальних ролей відіграє науковий керівник. Досвід функціонування Інституту педагогіки НАПН України переконує, що наукове наставництво не зводиться до виконання стандартизованих функцій, а є простором професійного зростання, діалогу поколінь, передавання наукової культури та цінностей, які визначають якість фахівця. Саме тому осмислення феномену наукового керівництва потребує звернення до особистісного досвіду тих науковців, чия діяльність стала визначальною для розвитку сучасної педагогічної науки.

У цьому контексті особливого значення набуває постать Наталії Петрівни Дічек – доктора педагогічних наук, професора Інституту педагогіки НАПН України, член-кореспондента НАПН України, чия багаторічна діяльність як наукового керівника дає підстави для глибшого осмислення особистісного виміру цього феномену. Її науково-педагогічна позиція тісно пов'язана з дослідницькими інтересами, які формувалися протягом тривалого шляху. Тому

наукове керівництво Наталії Петрівни варто розглядати разом із розвитком її власних наукових інтересів, відображених у понад 300 наукових працях.

Вагоме місце у науковій спадщині Н. Дічек періоду 2000-2025 рр. посідає проблема осмислення спадщини класиків педагогіки, зокрема в контексті зарубіжного наукового дискурсу. Знаковою у цьому сенсі є монографія «Макаренко і світ: аналіз англomовних студій» (2005) [4], у якій здійснено системне дослідження педагогічних ідей в англomовному науковому просторі та закладено підґрунтя для подальших студій у галузі педагогічної персоналістики та компаративної педагогіки.

У наступних дослідженнях ученої проаналізовано спадщину видатних педагогів, серед яких В. Сухомлинський, Г. Сковорода, Г. Ващенко, С. Русова, О. Лазурський, К. Ушинський, І. Огієнко. У цих працях педагогічна постать розглядається як об'єкт історико-педагогічного аналізу, як носій ідей, що має значний вплив на розвиток освітньої теорії та практики.

Паралельно серед наукового доробку дослідниці з'являються праці методологічного змісту, в яких обґрунтовується потреба оновлення історико-педагогічних досліджень. Зокрема, у праці «Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки» (2001) [1] визначено можливості біографістики як засобу пізнання педагогічних явищ через призму індивідуального досвіду особистості. Подальший розвиток цих ідей простежується у публікаціях «До питання періодизації педагогічних феноменів» (2005) [3], «Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень» (2014) [5], де авторка обґрунтовує необхідність переосмислення традиційних підходів до структурування історико-педагогічного знання.

Важливе місце у цьому контексті посідають також роботи «Педагогічне новаторство як історико-педагогічна проблема: підходи до вивчення» (2009) [6], «Поняттєво-термінологічні особливості вивчення педагогічного новаторства» (2012) [7], у яких уточнюється категоріальний апарат досліджень педагогічного новаторства та окреслюються підходи до його поняттєво-термінологічного осмислення в історичній перспективі. Окрему увагу приділено методологічним засадам інтерпретації педагогічних текстів і явищ, що знайшло відображення у працях «Герменевтика і діалогізм як засади оновлення методологічної бази історико-педагогічних

досліджень» (2006) [2] та «Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти» (2015) [8].

Таким чином, науковий доробок Н. П. Дічек репрезентує органічне поєднання персоналістичного та методологічного вимірів, через аналіз педагогічних ідей конкретних постатей та осмислення інструментарію їх дослідження, що характерне не лише для її наукових праць, а й простежується в контексті наукового керівництва.

У руслі зазначених підходів окремий пласт діяльності Н.П. Дічек пов'язаний із її залученістю до рецензування та експертизи дисертаційних досліджень, а також участю у роботі спеціалізованих вчених рад, що сприяло накопиченню досвіду наукової оцінки досліджень, поглибленню розуміння критеріїв їх якості, вимог до методології та логіки наукового пошуку. Згодом цей досвід знаходить відображення у практиці наукового керівництва, що характеризується вмінням прогнозувати складні моменти дослідницького процесу, своєчасно коригувати його напрям і підтримувати методологічну послідовність роботи здобувача.

Участь Наталії Петрівни у наукових дискусіях і колегіальній взаємодії з провідними дослідниками, серед яких О. Сухомлинська, У. Гончаренко, О. Савченко, І. Зязюн, Л. Березівська, Н. Бібік сприяла утвердженню її як авторитетної дослідниці та активної учасниці наукової спільноти.

З 2004 року і донині Наталія Петрівна обіймає посаду завідувача відділу історії педагогіки (з 2018 року – відділу історії та філософії освіти) Інституту педагогіки НАПН України, у межах якого визначаються напрями історико-педагогічних досліджень, що формує цілісне середовище підготовки молодих науковців і реалізації наставницьких практик, відтворення дослідницької традиції, її розвиток та оновлення.

Так, наукове керівництво Н. П. Дічек постає як невід'ємна складова інституційної наукової традиції НАПН України, що засвідчує її вагомий внесок у розвиток педагогічної науки.

Природним продовженням наукової діяльності Дічек Наталії Петрівни є результати досліджень її аспірантів, у яких відображено не лише тематичну спорідненість, а й реалізацію її наукової концепції.

Аналіз дисертацій, виконаних під її керівництвом (зокрема 9 успішно захищених), засвідчує поєднання історико-педагогічного підходу, персоналістичного аналізу та орієнтації на актуальні освітні виклики. У роботах її учнів простежується стійкий інтерес до розвитку педагогічної думки в історичній ретроспективі, осмислення спадщини видатних педагогів і вивчення трансформацій освітніх ідей у сучасному соціокультурному контексті, зокрема через використання біографістики як методу педагогічного пізнання та поєднання історичного аналізу з практичними завданнями реформування освіти.

Водночас тематика досліджень аспірантів не є механічним продовженням наукових інтересів керівника, а демонструє їх варіативне розгортання й індивідуалізацію наукового пошуку. Така тенденція засвідчує ефективність наставницької стратегії Н. П. Дічек, спрямованої на розвиток автономності мислення, наукової ініціативи та відповідальності молодого дослідника.

Ці засади знаходять своє безпосереднє втілення у характері взаємодії між керівником і здобувачем. Особистісний вимір наукового керівництва набуває виразності у формі наукового діалогу, що виходить за межі формальних консультацій і постає як простір спільного мислення. Обговорення дисертаційного дослідження набуває характеру глибокого аналітичного процесу, у якому особлива увага приділяється логіці побудови роботи, узгодженості її структурних елементів і уточненню концептуальних засад. Характерною рисою такого підходу є стимулювання до самостійного осмислення проблеми, замість готових відповідей акцент робиться на постановці запитань, що спонукають до глибокого аналізу та переосмислення власних підходів. Водночас зберігається уважність до аргументації здобувача й готовність до її критичного, але доброзичливого обговорення, що формує атмосферу довіри.

Логічним продовженням цієї взаємодії є системна підготовка аспірантів до публічного захисту результатів дослідження. Від початку роботи Н. П. Дічек цілеспрямовано формує здатність молодих науковців аргументовано обстоювати власні здобутки, послідовно ознайомлюючи їх із процедурою захисту через залучення до засідань спеціалізованих вчених рад, участі у наукових конференціях. Такий підхід забезпечує розвиток навичок наукової комунікації та впевненого публічного представлення результатів дослідження.

Описані особливості наукового керівництва підтверджуються безпосередньою участю автора допису у процесі підготовки дисертацій під керівництвом Н. П. Дічек, що дає підстави розглядати їх не лише як теоретичні узагальнення, а як відображення реальної науково-педагогічної практики.

Отже, досвід діяльності Дічек Наталії Петрівни засвідчує, що формальні інституційні умови самі по собі не гарантують якості підготовки наукових кадрів, тоді як вирішальну роль відіграє особистість наукового керівника, що наповнює наукове середовище змістом, забезпечуючи передачу знань, ставлення до науки, що вимагає чесності, зусиль і внутрішньої дисципліни. А феномен наукового керівництва постає як процес формування дослідника, його мислення, відповідальності та наукової культури, що в сукупності визначає справжній зміст наукового наставництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дічек Н. Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної історії педагогіки. Шлях освіти. 2001. №4. С. 15-19.
2. Дічек Н. Герменевтика і діалогізм як засади оновлення методологічної бази історико-педагогічних досліджень. Проблеми сучасної педагогічної освіти. 2006. С. 164-171.
3. Дічек Н. До питання періодизації педагогічних феноменів. Збірник наукових праць «Педагогічні науки». 2005. №40. С. 65-72.
4. Дічек Н. Макаренко і світ: аналіз англomовних студій. Київ : Науковий світ, 2005.
5. Дічек Н. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень. Педагогіка і психологія. 2014. 2 (83). С. 67-75.
6. Дічек Н. Педагогічне новаторство як історико-педагогічна проблема: підходи до вивчення. Рідна школа. 2009. №10. С. 40-44.
7. Дічек Н. Поняттєво-термінологічні особливості вивчення педагогічного новаторства. Освітологія. Польсько-український журнал українсько-польський. Частина II. Педагогічні витоки освітології. 2012. Том 2011. №1. С. 62-68.
8. Дічек Н. Рецепція в порівняльно-педагогічних та історико-педагогічних дослідженнях: методологічні аспекти. Педагогіка і психологія. Вісник НАПН України. 2015. №2. С. 78-88.

Єрмак Т.М.,

*директорка Ліцею № 157 м. Києва,
доктор філософії в галузі педагогіки,
заслужений працівник освіти України*

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ У КОНТЕКСТІ ЦІННІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. У статті розкрито сутність лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників у контексті сучасних ціннісних трансформацій освітньої галузі. Обґрунтовано значення лідерства як чинника професійного розвитку та забезпечення адаптивності освітнього середовища. Визначено основні підходи до трактування лідерського потенціалу як інтегративної характеристики особистості. Акцентовано увагу на необхідності його формування в умовах змін сучасної освіти.

Ключові слова: лідерський потенціал, науково-педагогічні працівники, ціннісні трансформації, освітня галузь, професійний розвиток.

Сучасний етап розвитку освітньої галузі характеризується інтенсивними трансформаційними процесами, пов'язаними зі зміною ціннісних орієнтирів, цифровізацією освітнього середовища, модернізацією змісту освіти, посиленням вимог до якості освітньої діяльності та необхідністю забезпечення адаптивності закладів освіти до динамічних суспільних викликів. За таких умов суттєво зростає роль науково-педагогічних працівників як суб'єктів освітніх змін, здатних не лише ефективно реалізовувати професійні функції, а й ініціювати інноваційні процеси, забезпечувати конструктивну професійну взаємодію та сприяти стратегічному розвитку освітніх інституцій.

У цьому контексті особливої ваги набуває проблема формування лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників як інтегративної характеристики, що поєднує професійні знання, управлінські вміння, комунікативні здібності, ціннісні орієнтації, готовність до прийняття відповідальних рішень та здатність до адаптації в умовах змін. Розвиток зазначеного потенціалу розглядається як важлива передумова підвищення ефективності

професійної діяльності науково-педагогічних працівників та забезпечення конкурентоспроможності освітньої галузі.

Водночас у науковому дискурсі недостатньо висвітлено питання формування лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників саме в контексті ціннісних трансформацій освітньої галузі, що актуалізує потребу в подальшому теоретичному осмисленні цієї проблеми та пошуку ефективних практик її розв'язання.

Проблематика професійного розвитку педагогічних працівників та формування їхнього лідерського потенціалу є предметом ґрунтовних наукових досліджень. Зокрема, питання професійного розвитку педагогічних працівників висвітлено у працях В. Ковальчука [1; 2]; професійна підготовка управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій розкривається у дослідженнях С. Калашнікової [3]; розвиток лідерського потенціалу особистості аналізується у роботах В. Міляєвої [5]. Окрему увагу приділено проблематиці лідерства та командної взаємодії в публічному управлінні у працях К. Таранюк, Я. Кобушко [6], а також дослідженню лідерства в контексті суспільних трансформацій в дисертаційній роботі О. Полисаєва [7]. Значний науковий інтерес становлять праці О. Романовського та О. Пономарьова, присвячені розвитку лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти [8]. Зазначені напрацювання формують вагоме теоретико-методологічне підґрунтя для подальших досліджень у сфері розвитку лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників.

Ціннісні трансформації освітньої галузі є закономірним наслідком глибоких суспільних, економічних, технологічних і культурних змін, що визначають сучасні тенденції розвитку освіти. Традиційна модель освіти, зорієнтована переважно на передачу знань і відтворення усталених професійних практик, поступово поступається місцем новій освітній парадигмі, у центрі якої перебувають особистість здобувача освіти, його індивідуальні потреби, здатність до саморозвитку, критичного мислення та ефективної діяльності в умовах невизначеності. У зв'язку з цим відбувається переосмислення базових цінностей освітньої діяльності, серед яких провідного значення набувають академічна свобода, відповідальність, доброчесність, партнерська взаємодія, інклюзивність, відкритість до інновацій та безперервний професійний розвиток.

Важливим проявом ціннісних трансформацій є зміна підходів до організації освітнього процесу, що характеризується переходом від авторитарних моделей управління до демократичних форм взаємодії між усіма учасниками освітнього середовища. Це передбачає посилення ролі комунікації, співпраці, командної роботи та лідерства як важливих чинників ефективного функціонування закладів освіти. Одночасно цифровізація освітнього простору актуалізує цінності мобільності, гнучкості, інноваційності та здатності швидко адаптуватися до нових форматів професійної діяльності.

Особливої актуальності зазначені трансформації набувають в умовах суспільної нестабільності та глобальних викликів, які вимагають від освітньої системи високого рівня стійкості та адаптивності. У цьому контексті науково-педагогічні працівники розглядаються не лише як виконавці професійних функцій, а як активні суб'єкти освітніх змін, здатні формувати нову культуру професійної взаємодії, ініціювати інновації та забезпечувати розвиток освітнього середовища відповідно до сучасних ціннісних орієнтирів. Саме тому проблема формування їхнього лідерського потенціалу набуває особливого наукового і практичного значення.

Як зазначає С. Калашнікова [3, с. 102], сутнісною ознакою нової парадигми розвитку освіти має бути морально-етична та ціннісна орієнтація управлінської діяльності, оскільки сучасні соціально-економічні трансформації актуалізують роль моральних засад як важливого чинника ефективного функціонування суспільних інституцій. У контексті нашого дослідження це положення набуває особливого значення, оскільки формування лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників передбачає розвиток не лише управлінських і організаційних компетентностей, а й здатності здійснювати професійну діяльність на основі етичної відповідальності, академічної доброчесності, гуманістичних цінностей та соціального партнерства. Саме ціннісна спрямованість лідерства забезпечує готовність науково-педагогічних працівників до ініціювання позитивних змін в освітньому середовищі та ефективного реагування на сучасні виклики розвитку освітньої галузі.

Як наголошує Стівен Кові, «В умовах швидкоплинної ситуації потреба в ефективному лідерстві набуває особливого, принципового значення у всіх сферах незалежного та взаємопов'язаного життя. Ми більшою мірою потребуємо бачення, розуміння призначення та компасу (принципів і установок), меншою мірою нам потрібна

дорожня карта. Перетворення, що відбуваються у наші дні практично у кожній галузі та професії, потребують передусім чіткого лідерства, а вже потім управління» [4].

Наведена позиція акцентує пріоритетність лідерства як здатності формувати стратегічне бачення, ціннісні орієнтири та смислові засади професійної діяльності. В умовах ціннісних трансформацій освітньої галузі це положення підкреслює необхідність переорієнтації професійної підготовки та розвитку науково-педагогічних працівників із переважно управлінських функцій на розвиток лідерських якостей, що забезпечують ініціювання змін, формування освітніх стратегій та ціннісне наповнення освітнього процесу.

Лідерство у сучасних наукових підходах розглядається як один із ключових чинників, що здатний визначати напрям і характер суспільних та організаційних змін. Умови глобальних трансформацій, зростання складності соціально-економічних систем і підвищення динамізму професійного середовища зумовлюють поступове зміщення акцентів від традиційних моделей управління до лідерських підходів, орієнтованих на стратегічне бачення, ініціювання інновацій та мобілізацію людського потенціалу. У цьому контексті посилюється потреба у лідерах нового типу, здатних ефективно діяти в умовах невизначеності, забезпечувати адаптивність організаційних структур та сприяти сталому розвитку різних сфер діяльності. Зазначена тенденція є характерною для всіх галузей суспільного життя, що підтверджує зростання ролі лідерства як визначального ресурсу розвитку. В освітній сфері це проявляється у підвищенні значущості науково-педагогічних працівників як носіїв лідерського впливу, здатних не лише реалізовувати освітній процес, а й формувати його ціннісні та стратегічні орієнтири, забезпечуючи інноваційність і адаптивність освітнього середовища [3, с. 103].

«Лідери – це тип управлінської взаємодії (в даному випадку між лідером і послідовниками), заснований на найбільш ефективному для цієї ситуації поєднанні різних джерел влади і спрямований на спонукання людей до досягнення загальних цілей» [6, с. 23].

У науковому осмисленні наведене визначення акцентує увагу на процесуальному та взаємодійному характері лідерства, його залежності від ситуаційного контексту та орієнтації на консолідацію зусиль учасників спільної діяльності. У такому розумінні лідерство постає як механізм цілеспрямованого впливу, що забез-

печує узгодження індивідуальних і групових дій задля досягнення спільних цілей, що є важливим для розуміння сутності лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників у сучасних умовах розвитку освітньої галузі.

У науковому контексті положення В. Міляєвої конкретизує сутність лідерського потенціалу як багатовимірного психологічного феномену, що інтегрує як стабільні особистісні характеристики, так і динамічні, ситуаційно зумовлені прояви лідерської поведінки. Зокрема, дослідниця визначає лідерський потенціал як «соціально-психологічну властивість особистості, яка відображує як ситуаційно обумовлену, так і незалежну від ситуації здатність індивіда до успішного здійснення лідерства» [5].

У межах дослідження формування лідерського потенціалу науково-педагогічних працівників така інтерпретація є концептуально значущою, оскільки підкреслює його подвійний характер: з одного боку, як відносно стійкої інтегративної характеристики особистості, а з іншого – як здатності до гнучкого прояву лідерських якостей у різних професійних і освітніх ситуаціях. Це дозволяє розглядати лідерський потенціал як важливу передумову ефективного професійного впливу, ініціювання змін та забезпечення розвитку освітнього середовища.

О. Романовський та О. Пономарьов [8, с.35] лідерський потенціал розглядають як «можливість і готовність індивіда до ефективної лідерської поведінки». Наведене визначення акцентує увагу на лідерському потенціалі як інтегративній характеристиці особистості, що поєднує потенційні можливості та сформовану готовність до реалізації ефективної лідерської поведінки в різних професійних і соціальних ситуаціях. У такому розумінні він постає як важлива передумова успішного здійснення управлінської та організаційної діяльності науково-педагогічних працівників, забезпечуючи їх здатність до ініціювання змін, впливу на освітнє середовище та досягнення професійно значущих результатів.

Лідерський потенціал науково-педагогічних працівників доцільно розглядати як інтегративну характеристику особистості та професійної діяльності, що відображає готовність і здатність виконувати лідерські функції в освітньому та науковому середовищі, ініціювати зміни та забезпечувати розвиток освітньої системи.

У його змісті виокремлюємо такі складники:

- ціннісно-мотиваційний – система професійних і особистісних цінностей (відповідальність, академічна доброчесність, гуманізм, орієнтація на розвиток інших), а також внутрішня готовність брати на себе лідерську роль;
- когнітивний — знання про сутність лідерства, управління освітніми процесами, сучасні освітні тенденції, стратегічне мислення;
- операційно-діяльнісний – уміння організовувати освітній процес, приймати рішення, здійснювати вплив, координувати діяльність колективу, реалізовувати інноваційні підходи;
- комунікативний – здатність до ефективної взаємодії, партнерства, командної роботи, педагогічного впливу, ведення професійного діалогу;
- рефлексивний – здатність до самоаналізу, оцінювання власної діяльності, корекції професійної поведінки та розвитку власної лідерської позиції;
- адаптивний та інноваційний – готовність діяти в умовах змін, невизначеності, впроваджувати нові підходи та технології в освіті.

Отже, лідерський потенціал науково-педагогічних працівників полягає не лише у наявності окремих управлінських чи організаційних умінь, а у цілісній здатності особистості здійснювати професійний вплив, ініціювати розвиток освітнього середовища та забезпечувати його ціннісну й інноваційну трансформацію.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Ковальчук В. І. Професійний розвиток педагогічних працівників в умовах інформаційного суспільства // Відкрита освіта: інноваційні технології та менеджмент : кол. монографія / за наук. ред. М. О. Кириченка, Л. М. Сергєєвої. Київ : Інтерсервіс, 2018. С. 133–157.
2. Ковальчук В. І. Професійний розвиток учителів: зарубіжний досвід // Освітня політика : електрон. ресурс. URL: <http://education-ua.org/ua/porivnyalna-pedagogika/485-profesijnij-rozvitok-uchiteliv-zarubizhnij-dosvid> (дата звернення: 04.05.2026).
3. Калашнікова С. А. Теоретико-методологічні засади професійної підготовки управлінців-лідерів в умовах сучасних суспільних трансформацій : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06 «Теорія і методика управління освітою». Київ, 2011. 462 с.

4. Кові С. Р. 7 звичок надзвичайно ефективних людей: потужні інструменти розвитку особистості / пер. з англ. О. Любенко. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. 384 с.
5. Міляєва В. Р. Розвиток лідерського потенціалу в процесі формування управлінської компетентності керівників навчальних закладів // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки. 2014. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_1_10 (дата звернення: 04.05.2026).
6. Лідерство та команда в публічному управлінні / уклад. К. В. Таранюк, Я. В. Кобушко. Суми : Сумський державний університет, 2020. 175 с.
7. Полисаєв О. О. Лідерство в контексті суспільних трансформацій: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Переяслав-Хмельницький, 2018. 201 с.
8. Розвиток лідерського потенціалу національної гуманітарно-технічної та управлінської еліти : монографія / за ред. О. Г. Романовського, О. С. Пономарьова. Харків : ФОП Мезіна В. В., 2017. 292 с.

Загородня А.А.,

*доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти,
Інституту педагогіки НПН України,
ORCID ID: 0000-0003-2418-1670*

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ЯК СКЛАДНИК ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. У статті досліджено історичну пам'ять, яка розглядається як багатовимірний соціокультурний феномен, що функціонує у площині духовної культури суспільства. Визначено, що в студентському середовищі історична пам'ять виступає важливим чинником формування світоглядних орієнтацій, громадянської відповідальності та національної самосвідомості. Акцентовано, що в педагогічному аспекті історична пам'ять інтегрується в освітній процес як складник формування духовної культури особистості. Виділено історичну пам'ять, яка у системі вищої освіти постає не лише як об'єкт наукового дослідження, а як важливий ресурс духовного розвитку студентської молоді, що забезпечує формування національної ідентичності та ціннісної єдності суспільства.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, вища освіта, історична пам'ять, формування світоглядних орієнтацій, національні цінності.

У сучасному науковому дискурсі історична пам'ять розглядається як багатовимірний соціокультурний феномен, що функціонує у площині духовної культури суспільства. Вона акумулює колективний досвід, транслює систему цінностей і забезпечує тяглість історичного розвитку. У студентському середовищі історична пам'ять виступає важливим чинником формування світоглядних орієнтацій, громадянської відповідальності та національної самосвідомості.

Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті ґрунтуються на міждисциплінарному підході, що поєднує історичний, філософський, культурологічний і педагогічний виміри.

Концепція колективної пам'яті М. Гальбвакса підкреслює соціальну природу пам'яті, яка формується в межах певних груп і відображає їхні ціннісні орієнтири [3]. Водночас П. Нора розглядає пам'ять як систему символічних «місць пам'яті», що забезпечують її збереження у культурному просторі [4].

У педагогічному аспекті історична пам'ять інтегрується в освітній процес як складник формування духовної культури особистості. І. Бех наголошує на необхідності поєднання когнітивного та ціннісного компонентів у процесі виховання громадянина [2]. У цьому контексті студентська молодь виступає активним суб'єктом інтерпретації історичного досвіду, що сприяє розвитку критичного мислення та рефлексивного ставлення до минулого.

Дослідженню феномену історичної пам'яті присвячені публікації: В.Денисюк, В.Горобець, А.Дубяги та інших. Окремі аспекти досліджуваної проблеми вивчалися в роботах дослідників різних галузей: істориків, філософів, соціологів, культурологів, педагогів, психологів: Я.Грицака, І. Бондаревської, І. Ковальської-Павелко, С.Пролеєва, О.Стасевської, І.Тимківа, О.Шевель та інші. Колективну, соціальну пам'ять та питання політики пам'яті розглядали дослідники: Г.Грінченко, Ж.Мінж, В.Бабка, Я.Потапенко, В.Яблонський, Ю.В.Лозовий, О.Валевський. Висвітленню поняття пам'яті культури присвячені дослідження: П.Нора, Р.Голик, Р.Зимовець, П.Коннертона, В.Масненко, В.Тельвана, Л.Нагорної.

У сучасних дослідженнях історична пам'ять визначається як форма суспільної свідомості, що інтегрує історичні знання, символічні наративи та ціннісні орієнтації.

Таким чином, історична пам'ять у системі вищої освіти постає не лише як об'єкт наукового дослідження, а як важливий ресурс духовного розвитку студентської молоді, що забезпечує формування національної ідентичності та ціннісної єдності суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ассман А. Простори пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2012.
2. Бех І. Д. Виховання громадянина. Київ : Либідь, 1998.
3. Гальбвакс М. Колективна пам'ять. Київ : Ніка-Центр, 2007.
4. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять. Київ : Кліо, 2014.

Захарін С.В.,

*доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти,
Інституту педагогіки НПН України,
ORCID ID: 0000-0002-1263-8170*

ОСВІТНЯ ПОСЛУГА ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ В СИСТЕМІ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті досліджено освітню послугу у сучасній економічній науці, яка розглядається, як складна багатовимірна економічна категорія, що поєднує ознаки суспільного блага, квазіпублічного ресурсу та специфічного ринкового товару. Встановлено, що в її ключова особливість полягає в тому, що вона не має матеріального вираження, але формує довготривалий економічний та соціальний ефект через накопичення людського капіталу, який є основою розвитку економіки знань. Виділено економічну сутність освітньої послуги яка проявляється через її здатність трансформувати інвестиції в освіту у людський капітал, що безпосередньо впливає на продуктивність праці, інноваційність економіки та рівень конкурентоспроможності держави. Доведено, що освітня послуга є складною економічною категорією, що функціонує в системі суспільно-економічних відносин як механізм забезпечення економічного розвитку, соціальної стабільності держави.

Ключові слова: освітні послуги, економічна наука, нормативно-правові умови, доступність освіти, заклади освіти, здобувачі освіти, суспільно-економічні відносини.

Освітня послуга у сучасній економічній науці розглядається як складна багатовимірна економічна категорія, що поєднує ознаки суспільного блага, квазіпублічного ресурсу та специфічного ринкового товару. Її ключова особливість полягає в тому, що вона не має матеріального вираження, але формує довготривалий економічний та соціальний ефект через накопичення людського капіталу, який є основою розвитку економіки знань [1].

У системі суспільно-економічних відносин освітня послуга виступає результатом взаємодії чотирьох основних суб'єктів: держави, закладів освіти, здобувачів освіти та ринку праці. Держава

виконує регулятивну, фінансову та гарантійну функції, забезпечуючи нормативно-правові умови та доступність освіти. Заклади освіти є безпосередніми виробниками освітніх послуг, ринок праці формує запит на компетентності, а здобувачі освіти виступають активними учасниками формування освітнього результату [2].

Економічна сутність освітньої послуги проявляється через її здатність трансформувати інвестиції в освіту у людський капітал, що безпосередньо впливає на продуктивність праці, інноваційність економіки та рівень конкурентоспроможності держави. У цьому контексті освіта розглядається як інвестиційний процес із відкладеним ефектом, що забезпечує довгострокове економічне зростання [1; 3].

У сучасних умовах освітня послуга функціонує в межах ринку освітніх послуг, який характеризується наявністю попиту і пропозиції, конкуренцією між закладами освіти, диференціацією освітніх програм, зростанням вартості навчання та посиленням ролі приватного сектору. Це зумовлює необхідність застосування маркетингових стратегій, управління якістю та формування конкурентних переваг закладів освіти [3].

Важливою характеристикою освітньої послуги є її подвійна природа. З одного боку, вона має економічний вимір як товар, що має вартість і споживчу цінність. З іншого боку, вона виконує соціальну функцію, забезпечуючи рівний доступ до освіти, соціальну мобільність населення та реалізацію конституційного права на освіту. Така дуальність визначає необхідність державного регулювання освітнього сектору навіть в умовах ринкової економіки [4].

Окремої уваги потребує процес комерціалізації освіти, який активізувався в Україні у 2005-2021 роках. Він проявляється у зростанні частки платних освітніх послуг, розвитку приватних закладів освіти та впровадженні контрактної форми навчання. Це сприяє підвищенню конкуренції, але водночас ставить питання доступності та соціальної справедливості [5].

У структурному вимірі освітня послуга включає змістовий (навчальні програми), процесуальний (організація навчання), результативний (компетентності випускника) та інституційний (умови надання) компоненти. Така структура дозволяє розглядати її як інтегрований продукт освітньої системи.

Сучасні тенденції розвитку освітньої послуги пов'язані з цифровізацією освіти, впровадженням дистанційного та змішаного навчання, а також переходом до компетентнісної моделі освіти. Особливої актуальності ці процеси набули у 2020-2021 роках у зв'язку з пандемією COVID-19, яка стала каталізатором цифрової трансформації освіти [3].

Таким чином, освітня послуга є складною економічною категорією, що функціонує в системі суспільно-економічних відносин як механізм формування людського капіталу, забезпечення економічного розвитку, соціальної стабільності та інноваційного поступу держави.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. OECD. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing, 2020.
2. Tilak J. B. G. Higher Education and Development. UNESCO, 2008.
3. Marginson S. Higher Education and the Common Good. Melbourne University Press, 2016.
4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні: інноваційні аспекти розвитку. Київ: Грамота, 2015.
5. Длугопольський О. Економіка освіти: теоретичні та прикладні аспекти. Тернопіль, 2018.
6. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.

Ільїна А.А.,

*доктор філософських наук, головний
науковий співробітник відділу філософії та історії освіти*

Інституту педагогіки НАПН України, м.Київ.

ORCID ID: 0000-0001-7260-8398

ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ПОТЕНЦІАЛ ТВОРЧОЇ ПРОДУКЦІЇ НАУКОВИХ КАДРІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ

Анотація. В тезах зазначається, що Інститут педагогіки є одним з найважливіших умов творення української філософії освіти і педагогічної вищої освіти. Фундаментом її ствердження є боротьба за консолідацію та стійкість українського суспільства.

Ключові слова: педагогіка, філософія освіти, ідентичність, історична пам'ять.

Від самого початку свого виникнення Інститут педагогіки легітимізує себе як заклад, що обумовлює насамперед продуктивну діяльність науковців по розвитку освітнього знання. Разом із юридичною легітимацією закладу набуває суспільного визнання наукове дослідження навчально-освітнього процесу. Якщо узагальнити освітянську спрямованість діяльності інституту, тобто її пізнавально-світоглядний і методологічний зміст, то можна говорити, що у формі інституту набула суспільної визнаності (легітимації) педагогічна наука, а разом з нею філософія освіти та наукове педагогічне знання (*episteme, scientia*) [1, С. 154]. Хоча потрібно враховувати відповідні світоглядні метаморфози.

Діяльність Інституту педагогіки здійснювалася в традиціях української освіти. Зокрема, ідея національної легітимації вищої освіти й, відповідно, емансипації української спільноти через знання вже присутня біля самих джерел процесу навчання на терені України. Перший вираз емансипуючої сили знання «відозва про свободу думки, про внутрішню силу, що притаманна думці» виникає у межах першого українського університету Петра Могили. Тобто, з самого початку історичного творення української освіти і, відповідно, педагогіки, несе в собі потенціал національної легітимації національної педагогічної науки й особливого суспільного буття тієї локальної спільноти, на фундаменті якої він був утворений.

В цьому контексті мова йде не про легітимацію української нації через освіту, а лише про її історичні та теоретичні витоки. Для діяльності Інституту педагогіки вони набувають актуального значення. Особливо в контексті розкриття творчого потенціалу науковців Інституту та впливу їхньої наукової діяльності по забезпеченню розвитку історико-освітніх й педагогічних досліджень в Україні.

Сьогодні цей процес знаходить активне продовження і розвиток в діяльності Інститут педагогіки НАПН України. В ситуації, коли країна-агресор активізувала проти України можливі засоби і способи повномасштабної війни, з більшою силою набуває актуальності робота по формуванню у молодого покоління українців національно-патріотичних настроїв, цілеспрямованого впливу на формування національно орієнтованої свідомості та мислення. І, що особливо важливо, історичної пам'яті, на основі якої формується українська національна ідентичність [2].

Реалізація проблематики наукових досліджень, запропонованих в діяльності Інституту педагогіки, концептуалізується в працях провідних вчених закладу. Адже, як відомо, кожна програма, ідея, концепція, тільки тоді має практичне значення, коли опредметнюється в діяльності конкретного індивіда, який стає виразником актуальних проблем – теоретичних і практичних – життя. В цьому контексті заслуговує уваги монографія Н. Дічек, П. Саух, А. Загородня «Філософсько-педагогічна думка України (друга половина XIX-XXI ст.): аспекти ретроаналізу націєтворення», «Педагогічна думка», 2025 р. [2]. Продуктивним доповненням до названої монографії стала хрестоматія за редакцією Н. Дічек. В зазначеній монографії розгортання освітнього дискурсу, відродження і творення української держави відбувається в контексті ствердження національної ідентичності. Матеріал монографії орієнтує як майбутніх вчителів, так й історичної свідомості студентської молоді вищих навчальних закладів.

Для посилення виховної роботи в діяльності вищої школи важливе значення має обґрунтування історичної пам'яті як репрезентованої форми дійсності, яка виступає динамічною системою смислових образів минулого для ідентифікації кожної молодої людини та консолідації українського суспільства на засадах патріотизму. В результаті такого підходу активізується творча думка,

що надзвичайно важливо для формування загально-предметної ідентичності.

В контексті сучасного філософсько-освітнього дискурсу як аспекту наукових досліджень навчального процесу важливе місце займає історична пам'ять в якості умови інтерпретації вітчизняної історії, особливо в період широкомасштабної війни, яку веде Україна проти агресора. Заслуговує уваги думка П.Сауха, що переломним пунктом для конструювання нової моделі історичної пам'яті стала повномасштабна війна проти російської агресії [2, с. 157].

Таким чином, продуктивна робота науковців Інституту педагогіки обумовлює подальше ствердження системи національної освіти. Її основною метою є формування національної ідентичності молодого покоління української держави. Інститут педагогіки, вища освіта розглядається як суспільні заклади для легітимації української культури як основи формування творчого потенціалу українського суспільства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Бистрицький Є. Ідея університету в системі національної освіти // Українознавство. – К., 1997. – С. 133-158.
2. Дічек Н., Саух П., Загородня А. Філософсько-педагогічна думка України (друга половина XIX – XXI ст.): аспекти ретроаналізу націєтворення: Монографія. – К.: Педагогічна думка, 2025. – 311 с.

Калініченко Л. М.,

кандидат педагогічних наук,
директор ТОВ «Ліцей Кебета»
ORCID ID: 0009-0000-5431-8549

ВНЕСОК МИХАЙЛА БОГДАНОВИЧА У РОЗВИТОК НАУКИ І МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано ідеї Михайла Богдановича щодо навчання математики в школі. З'ясовано, що вчений не лише давав педагогам практичні поради, як навчати молодших школярів, а й створив методичні посібники та підручники з математики. Встановлено, що Михайло Богданович зробив значний внесок у розвиток науки й математичної освіти в Україні.

Ключові слова: математична освіта, творче мислення, завдання з логічним навантаженням

До знаних українських фахівців, котрі розробляли ключові методичні аспекти навчання у початковій школі, належить педагог, вчений Михайло Васильович Богданович (1925–2006), який плідно працював над розвитком і удосконаленням методики викладання математики у галузі початкової освіти.

Наукову діяльність М. Богданович розпочав у 1960-ті рр. Працюючи завідувачем відділу початкового навчання в НДІ педагогіки України, Михайло Васильович разом зі своїми колегами долучився до експериментальних досліджень, головним завданням яких було розроблення нового змісту навчальних програм для учнів 1-3 класів, спрямованих на підвищення якості знань молодших школярів та пов'язаних із переходом початкової школи на трирічний термін навчання.

Увесь педагогічний доробок ученого складає близько 300 наукових праць, у тому числі 3 монографії, 100 методичних посібників, 7 підручників для початкової школи та 1 підручник для педагогічних закладів.

У системі навчання математики М. Богданович особливе місце відводив задачам, насамперед із логічним навантаженням. Про такі задачі вчений зазначав, що їх «розв'язання вимагає певної незалежності мислення і винахідливості, а у подальшому

сприятиме розвитку важливої властивості людського розуму – передбачати не лише результати безпосередніх дій, а й тих дій, що плануються» [12, с.78].

До ефективних форм роботи, що сприяють формуванню мислення молодших школярів та підвищенню їхньої пізнавальної активності і самостійності, вчений відніс роботу з навчальним забезпеченням, створеним ним самим ще наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр., зокрема із зошитами з друкованою основою [14; 15] та дидактичними картками для самостійної роботи для учнів 1-4-х класів. Погоджуємося з думкою педагога, що розроблені ним учнівські робочі зошити з друкованою основою «Перший десяток» [14], «Перша сотня» [15] є найбільш ефективною «формою дидактичних матеріалів».

М. Богданович був новатором у галузі дидактики початкової школи, створення науково-методичного забезпечення. Учений започаткував новий напрям в українській дидактиці, суть якого полягала у збагаченні змісту навчання завданнями з логічним навантаженням. Учений розглядав такі завдання як ефективний засіб формування творчого та інших видів мислення молодших школярів.

Особливо наполегливо Михайло Васильович працював у 1980-ті рр., коли відбувався перехід на новий зміст математичної освіти та чотирирічний термін навчання у початковій школі. Головний задум, який він тоді успішно зреалізував, – вперше в Україні створив навчально-методичний комплект з математики для учнів початкових класів, до якого входили зошити з друкованою основою, збірники диференційованих завдань, альбом завдань з математики, серія розвивальних книжок для домашнього читання учнів з математичними «цікавинками»: «Математична веселка» (1985) [6], «Математичні віночки» (1983) [7], «Математичні джерельця» (1985) [8], «Математичні струмочки» (1985) [9].

Завдання посібників Михайло Васильович вбачав у систематичному вихованні в учнів початкових класів інтересу до математики, розвитку в них творчого мислення. На досвіді пересвідчилися, що зошити з друкованою основою сприяли активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, формували у них творче мислення.

Вироблені теоретичні положення методики викладання математики учений втілював і в підручниках математики [2; 3; 4; 5]. У них Михайло Васильович вперше запровадив три рівні складності

навчального матеріалу, розробив систему пізнавальних завдань для розвитку мислення. У методичному апараті створених навчальних посібників передбачалося збільшення питомої ваги завдань, що розвивають мислення, формують в учнів пізнавальну активність, самостійність, позитивне ставлення до навчання.

Методичну систему навчання за новими підручниками, розробленими у зв'язку з реформою школи (1984), Михайло Васильович обґрунтував і розкрив у багатьох працях з методики викладання математики у початковій школі, зокрема у посібниках «Урок математики в початковій школі» (1990), «Методика розв'язування задач у початковій школі» (1985), «Методика вивчення нумерації і арифметичних дій у початковій школі» (1991).

Отже, М. Богданович зробив важливий внесок у розвиток педагогічної науки. У працях дослідника розглядалися питання математичного розвитку молодших школярів, ефективності уроку математики в початкових класах, формування вмінь учнів розв'язувати задачі, навчання виконувати арифметичні обчислення. Заслуженою популярністю користувалися та користуються й нині книги М. Богдановича – методичні посібники для вчителів «Методика розв'язування задач у початкових класах» (1990), «Урок математики у початковій школі» (1990), «Методика вивчення нумерації і арифметичних дій у початковій школі» (1991), підручники з математики, навчальні посібники.

Уважаємо, що ідеї, напрацьовані Михайлом Богдановичем згідно з сучасним розвитком науки стали тією основою, на якій зараз відбувається оновлення змісту шкільної освіти у контексті Нової української школи (НУШ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович М. В. Диференційоване навчання учнів розв'язувати задачі. Початкова школа. 1979. № 1. С. 27–33.
2. Богданович М. В., Кочина Л. П. Математика : підручник для 1 класу чотириріч. почат. шк. Вид. 9-е, переробл. Київ : Освіта, 1996. 128 с.
3. Богданович М. В. Математика : підручник для 3 класу чотириріч. і 2 класу триріч. почат. шк. Вид. 6-е. Київ : Освіта, 1995. 224 с.
4. Богданович М. В. Математика : підручник для 2 класу чотириріч. і 1 класу триріч. почат. шк. Вид. 7-е, допов. Київ : Освіта, 1999. 223 с.
5. Богданович М. В. Математика: підручник для 2 класу чотириріч. і 1 класу триріч. почат. шк. Вид. 6-е. Київ : Освіта, 1994. 208 с.

6. Богданович М. В. Математична веселка. Київ : Веселка, 1995. 96 с.
7. Богданович М. В. Математичні віночки. Київ : Веселка, 1983. 159 с.
8. Богданович М. В. Математичні джерельця. Київ : Веселка, 1985. 128 с.
9. Богданович М. В. Математичні струмочки. Київ : Веселка, 1985. 128 с.
10. Богданович М. В., Савченко О. Я. Математична термінологія на уроках у 1-2 класах. Початкова школа. 1969. № 1. С. 47–49.
11. Богданович М. В. Математичні завдання з логічним навантаженням. Початкова школа. 1977. № 4. С. 49–53.
12. Богданович М. В. Методика розв'язування задач у початковій школі : навч. посіб. Київ : Вища школа, 1982. 102 с.
13. Богданович М. В. Методика вивчення нумерації і арифметичних дій у початковій школі: навч. посіб. Київ : Вища школа, 1991. 102 с.
14. Богданович М. В. Перший десяток. Зошит для самостійної роботи з арифметики учня 1 класу. Київ : Рад. шк., 1966. 37 с.
15. Богданович М. В. Перша сотня. Зошит для навчальної роботи з математики учня 1 класу. Київ : Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР, 1967. 48 с.
16. Богданович М. В. Резерв підвищення ефективності навчання. Радянська школа. 1967. № 10. С. 91–95.

Козяр М. М.,

доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН, професор кафедри практичної психології та педагогіки,

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ORCID ID: 0000-0001-7068-598X

ТЮТОРИНГ ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ У ПІДГОТОВЦІ ОФІЦЕРІВ ДСН УКРАЇНИ

Анотація. У тезах висвітлено потенціал тьюторингу як засобу виховання патріотизму у процесі професійної підготовки офіцерів ДСН України. Обґрунтовано актуальність формування патріотичних цінностей, громадянської відповідальності та професійної готовності майбутніх офіцерів в умовах сучасних безпекових викликів і цифровізації військової освіти. Проаналізовано зарубіжні підходи до використання тьюторського супроводу у військовій освіті та визначено його роль у розвитку професійної мотивації, лідерських якостей і національної свідомості здобувачів освіти. Наголошено, що тьюторинг сприяє індивідуалізації освітнього процесу, формуванню патріотичних переконань та підвищенню ефективності професійної підготовки майбутніх офіцерів сектору безпеки й оборони України.

Ключові слова: тьюторинг; патріотичне виховання; офіцери ДСН України; професійна підготовка; військова освіта; цифровізація освіти; педагогічний супровід; професійна мотивація.

Сучасний етап розвитку системи підготовки офіцерських кадрів характеризується посиленням уваги до формування патріотичних цінностей, громадянської відповідальності та готовності майбутніх офіцерів до професійного служіння державі. В умовах глобальних безпекових викликів, воєнних загроз та активної трансформації військової освіти особливого значення набуває проблема виховання патріотизму у здобувачів освіти сектору безпеки й оборони. Для України ця проблема є особливо актуальною в умовах повномасштабної російсько-української війни, коли професійна діяльність офіцера пов'язана не лише з виконанням службових обов'язків, а й із захистом національних інтересів, державного суверенітету та територіальної цілісності країни.

У зарубіжній педагогічній і військово-професійній науці патріотичне виховання розглядається як важливий складник професійної підготовки майбутніх офіцерів. Дослідники наголошують, що сучасна система військової освіти повинна бути орієнтована не лише на формування професійних компетентностей, а й на розвиток моральних якостей, лідерських здібностей, почуття обов'язку та відповідальності перед суспільством. У працях американських і європейських науковців підкреслюється, що ефективно виховання патріотизму потребує індивідуалізованого підходу до здобувачів освіти, створення умов для особистісного розвитку та формування внутрішньої мотивації до професійного служіння державі.

Одним із перспективних засобів реалізації таких завдань у зарубіжній освітній практиці визначається тьюторинг. У сучасних дослідженнях тьюторинг трактується як система індивідуального педагогічного супроводу здобувачів освіти, що забезпечує підтримку їхнього професійного, особистісного та ціннісного розвитку. У закладах військової освіти країн НАТО тьюторський супровід активно використовується для адаптації курсантів до освітнього середовища, розвитку професійної мотивації, формування лідерських якостей та громадянської свідомості.

Зарубіжні дослідники наголошують, що тьюторинг створює сприятливі умови для формування патріотичних переконань через постійну взаємодію наставника й здобувача освіти, організацію рефлексивної діяльності, обговорення морально-етичних аспектів професійної діяльності офіцера та підтримку індивідуального професійного становлення. Водночас проблема використання тьюторингу саме як засобу патріотичного виховання у системі підготовки офіцерів ДСН України залишається недостатньо висвітленою у вітчизняному науковому дискурсі.

У сучасній зарубіжній педагогічній науці тьюторинг розглядається як ефективна технологія індивідуалізації освіти, що забезпечує педагогічний супровід особистісного та професійного розвитку здобувачів освіти. У працях британських і американських дослідників тьюторинг трактується як система наставницької підтримки, спрямована на розвиток автономності, відповідальності, професійної мотивації та рефлексивних умінь особистості [1; 3]. Особливої актуальності тьюторинг набуває у сфері професійної та військової освіти, де важливе значення має не лише формування

фахових компетентностей, а й розвиток морально-вольових якостей майбутніх офіцерів.

У системі підготовки офіцерів ДСН України тьюторинг доцільно розглядати як спеціально організований процес індивідуального педагогічного супроводу здобувачів освіти, спрямований на підтримку їх професійного становлення, формування громадянської свідомості, патріотичних цінностей та готовності до службової діяльності. На відміну від традиційної моделі освітньої взаємодії, тьюторинг передбачає партнерський характер комунікації між наставником і здобувачем освіти, що базується на довірі, співпраці та врахуванні індивідуальних освітніх потреб. Дослідники підкреслюють, що ефективність тьюторингу забезпечується систематичністю взаємодії, індивідуальним консультуванням, організацією рефлексивної діяльності та створенням умов для особистісного саморозвитку здобувачів освіти. В умовах цифровізації освіти тьюторинг набуває нових форм реалізації. Цифрові технології значно розширюють можливості індивідуального супроводу здобувачів освіти через використання електронних платформ, систем дистанційного навчання, цифрових комунікаційних сервісів та інтерактивних освітніх ресурсів [2]. Це дозволяє забезпечити безперервність освітньої взаємодії, оперативність педагогічної підтримки та персоналізацію професійної підготовки майбутніх офіцерів.

Таким чином, тьюторинг у системі професійної підготовки офіцерів ДСН України виступає важливим педагогічним інструментом індивідуалізації освітнього процесу, розвитку професійної компетентності, формування патріотичних цінностей та підготовки майбутніх офіцерів до ефективного виконання професійних обов'язків.

Патріотичне виховання у сучасних умовах розвитку сектору безпеки й оборони України виступає одним із пріоритетних напрямів професійної підготовки майбутніх офіцерів. У міжнародному науково-педагогічному дискурсі патріотизм розглядається як інтегративна особистісна якість, що поєднує громадянську відповідальність, національну самосвідомість, готовність до служіння державі та захисту її національних інтересів [2]. Для офіцерів ДСН України патріотизм є не лише моральною цінністю, а й важливою професійною характеристикою, що визначає готовність діяти в умовах ризику, невизначеності та підвищеної відповідальності.

У зарубіжних дослідженнях військової освіти підкреслюється, що патріотичне виховання повинно реалізовуватися комплексно та охоплювати когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінковий компоненти особистості майбутнього офіцера [1]. Це передбачає формування знань про історію держави, її культурні та національні традиції, усвідомлення значення військової служби, розвиток почуття обов'язку, відповідальності та готовності до самопожертви заради суспільства. Особливе значення у системі патріотичного виховання офіцерів має формування професійної етики та лідерських якостей. У документах НАТО та освітніх стандартах військової освіти країн Альянсу акцентується увага на необхідності виховання офіцера як лідера, здатного діяти відповідально, дотримуватися морально-етичних принципів та бути прикладом громадянської позиції для підлеглих [2]. Саме тому патріотичне виховання нерозривно пов'язується із розвитком професійної культури, моральної стійкості та здатності приймати рішення в складних умовах службової діяльності.

У сучасній системі професійної підготовки офіцерів ДСН України патріотичне виховання має здійснюватися не лише у межах окремих виховних заходів, а й інтегруватися у зміст професійної освіти, навчальні дисципліни, практичну підготовку та освітню взаємодію між викладачами й здобувачами освіти. Важливу роль у цьому процесі відіграє створення освітнього середовища, орієнтованого на розвиток національної свідомості, професійної мотивації та усвідомлення суспільної значущості офіцерської служби.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bailey K. D. Theoretical and Practical Approaches to Mentoring in Higher Education. London : Routledge, 2020. 214 p.
2. NATO. Education, Training, Exercise and Evaluation (ETEE) Policy. Brussels : NATO Standardization Office, 2017. 56 p.
3. Parsloe E., Leedham M. Coaching and Mentoring: Practical Methods to Improve Learning. London : Kogan Page, 2017. 248 p.

Коляда Н.М.,

*докторка педагогічних наук,
професорка кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та консультування,
Уманський національний університет
ORCID: 0000-0001-7743-7831
koliada_n@ukr.net*

СПІВРОБІТНИКИ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ ЯК ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ

Анотація. У тезах на основі матеріалів усної історії висвітлено роль співробітників Інституту педагогіки НАПН України як офіційних опонентів у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Уманського національного університету. Акцентовано увагу на їхньому внеску у формування академічної культури, наукових стандартів та професійної ідентичності викладачів.

Ключові слова: академічна пам'ять, Інститут педагогіки НАПН України, офіційні опоненти, усна історія, науково-педагогічні кадри.

Історія підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні – це не лише історія інституцій і нормативних змін, а передусім історія людей, наукових зустрічей, інтелектуальних діалогів і професійних випробувань. У цьому контексті особливе місце посідає досвід взаємодії викладачів Уманського національного університету з Інститутом педагогіки НАПН України – насамперед у межах процедур захисту дисертацій, де співробітники Інституту виступали офіційними опонентами.

Для багатьох викладачів університету саме момент захисту дисертації стає подією, що закарбовується не лише у професійній біографії, а й у особистій пам'яті. У цих спогадах постають постаті відомих учених – Березівської Лариси Дмитрівни, Сухомлинської Ольги Василівни, Дічек Наталії Петрівни, Пироженко Лідії Володимирівни, Пометун Олени Іванівни, Гупана Нестора Миколайовича, Пустовіта Григорія Петровича – як не лише офіційних опонентів, а й носіїв високої академічної культури.

У наративах респондентів – науково-педагогічних працівників нашого університету – опонування постає як особливий вид наукової комунікації. Це не просто формальна процедура оцінювання, а подія інтелектуального зростання. Як зазначає одна з учасниць дослідження:

«Питання були складними, іноді несподіваними, але вони змушували мислити глибше. Після відповідей приходило усвідомлення: ти вже інший дослідник».

Інший спогад підкреслює людський вимір цієї взаємодії:

«Я дуже хвилювалася, але відчула не тиск, а підтримку. Було враження, що опоненти не шукають помилки, а допомагають розкрити сильні сторони роботи».

У таких свідченнях особливо виразно простежується поєднання академічної вимогливості й етичної делікатності, що є характерною рисою наукової школи Інституту педагогіки. Офіційні опоненти виступали не лише як експерти, а як наставники, які задавали високі стандарти мислення, аргументації та наукового стилю.

Важливим є й емоційний вимір цих подій. День захисту описується як кульмінаційний момент багаторічної праці, що супроводжується хвилюванням, напругою, але й відчуттям причетності до академічної спільноти:

«Коли оголосили результати голосування, це було не просто полегшення – це була гордість і розуміння, що ти став частиною великої наукової традиції».

Таким чином, у колективній пам'яті викладачів Уманського національного університету співробітники Інституту педагогіки НАПН України залишаються не лише офіційними опонентами, а символами наукової вимогливості, професійної честі та академічної підтримки.

У ширшому вимірі цей досвід засвідчує, що інститут офіційного опонування є не тільки механізмом контролю якості наукових досліджень, а й важливим чинником формування академічної культури, передачі наукових традицій і збереження історичної пам'яті педагогічної науки в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут педагогіки НАПН України. Режим доступу: <https://undip.org.ua/>

Кочубей Т. Д.,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування

Уманський національний університет

ORCID ID: 0000-0002-9104-8442

ПОСТАТЬ КУЗЯ ВОЛОДИМИРА ГРИГОРОВИЧА В КОНТЕКСТІ СПІВПРАЦІ З ІНСТИТУТОМ ПЕДАГОГІКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

Анотація. Закцентовано увагу на співпраці Кузя Володимира Григоровичем з Інститутом педагогіки Національної Академії педагогічних наук України у наданні допомоги та розвитку наукових досліджень, відкритті аспірантури й докторантури в структурі університеті.

Ключові слова: Інститут педагогіки Національної Академії педагогічних наук України, Кузь Володимир Григорович, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, заступник керівника Дослідницького відділу Американського біографічного центру.

Кузь Володимир Григорович відомий в Україні як педагог, науковець, громадський діяч, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член Національної академії педагогічних наук України, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук вищої школи України, заступник керівника Дослідницького відділу Американського біографічного центру. Життєвий шлях Кузя Володимира Григоровича розпочався з учителя музики і співів Ізяславської СШ (1956–57, 1960–69); викладачем, завідувачем кафедри музики Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В. П. Затонського (1973–77); старшим викладачем кафедри педагогіки Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В. П. Затонського (1980–81); доцентом кафедри педагогіки і методики початкової освіти (1985); деканом педагогічного факультету Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені В. П. Затонського (1981–89); керівником науково-дослідної лабораторії «Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття» (1996–2018); ректором Уманського державного педагогічного інституту імені Павла Тичини (1989–2005); професором кафедри дошкільної педагогіки

та психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2005), завідувачем кафедри дошкільної педагогіки та психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (2009–18) [2, с. 203]. У полі зору наукових інтересів Кузя Володимира Григоровича були проблеми організації навчально-виховного процесу у комплексі «школа–дошкільний навчальний заклад». Він був ініціатором створення навчально-виховних комплексів «Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад».

Великого значення надавав розвитку сільської школи, питанням національного виховання, української козацької педагогіки та духовності. Досліджував педагогічну спадщину Василя Олександровича Сухомлинського. В Україні та за її межами його знали також як фундатора науково-педагогічної школи з проблем професійної підготовки фахівців для сільських шкіл та гувернерів. Під керівництвом Кузя Володимира Григоровича та за ініціативи Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України була створена і плідно працювала науково-дослідницька лабораторія «Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття» академіка Кузя Володимира Григоровича [1] та його наукова школа «Педагогіка ХХІ ст.» [3, с. 162]. За його керівництва на посаді ректора (1989–2005) в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини та за підтримки Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України було відкрито нові спеціальності, факультети, магістратуру, екстернатуру, аспірантуру, докторантуру, введено нові навчальні корпуси. За його ініціативи тодішній інститут пройшов акредитацію за IV рівнем акредитації та здобув статус університету (1998), увійшовши до десятки найкращих педагогічних закладів вищої освіти України [4].

За діяльності Кузя Володимира Григоровича університет став лідером за чисельністю студентів в регіоні. Саме за його каденції та цілеспрямованості університет виріс у потужній освітній навчальний заклад, знаний за межами України. Цьому сприяла тісна співпраця університету з Інститутом педагогіки Національної академії педагогічних наук України. У розвитку наукової діяльності та наукових шкіл саме Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України велику допомогу надавав університету.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Володимир Григорович Кузь – провідний вчений, педагог, академік : до 75-ї річниці з дня народження : біобібліографічний покажчик / гол. ред. Н. С. Побірченко; укл. С. С. Попиченко, Т. В. Григоренко, Т. С. Ткаченко, І. В. Панчук. Умань : ПП Жовтий О. О., 2013. 120 с.
2. Кузь Володимир Григорович. Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.): енциклопедичний біографічний словник / НАПН України імені В. О. Сухомлинського; [авт. : Березівська Л. Д., Сухомлинська О. В., Коляда Н. М., Кочубей Т. Д., Міхно О. П., Антонєць Н. Б., Серєда Х. В. ; наук. редактор Березівська Л. Д.]. Електрон. вид. Вінниця. ТВОРИ. 2025 р. 510 с.
3. Кузь Володимир Григорович (1938-2019) // Черкащина педагогічна : історія та сучасність : монографія / І. Албул, Г. Бондаренко, С. Діхтяренко [та ін.]; [наук. ред. Н. М. Коляда] ; МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Київ: ФОП Ямчинський О. В., 2025. 215 с.
4. Рогальська І. П. Кузь Володимир Григорович. Енциклопедія Сучасної України. 2014. URL: <http://surl.li/qykar> (дата звернення: 01.05.2026).

Кравченко О.О.,

*докторка педагогічних наук,
професорка кафедри соціальної педагогіки,
соціальної роботи та консультування, Уманський національний університет
ORCID ID: 0000-0002-9732-6546
okskravchenko@ukr.net*

РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У тезах проаналізовано роль Інституту педагогіки НАПН України у підготовці науково-педагогічних кадрів закладів вищої освіти в умовах трансформації освітньої системи України. Особливу увагу приділено значенню аспірантури та спеціалізованих вчених рад Інституту у професійному становленні викладачів, а також використанню методу усної історії для збереження академічної пам'яті. Висвітлено вплив Інституту на формування кадрового потенціалу університету та розвиток педагогічної науки.

Ключові слова: Інститут педагогіки НАПН України; науково-педагогічні кадри; заклад вищої освіти; аспірантура; спеціалізовані вчені ради; усна історія; академічна пам'ять; кадровий потенціал.

У сучасних умовах трансформації системи вищої освіти України, зумовлених реформами, євроінтеграційними процесами та викликами воєнного часу, особливої ваги набуває проблема формування якісного кадрового потенціалу. Підготовка науково-педагогічних кадрів виступає ключовою умовою стабільного функціонування закладів вищої освіти; важливим індикатором якості освітньої діяльності; основою інноваційного розвитку освіти і науки.

У цьому контексті визначальну роль відіграє Інститут педагогіки НАПН України як провідна наукова установа, що формує методологічні та наукові засади підготовки науково-педагогічних кадрів.

Після здобуття Україною незалежності (1991 р.) система підготовки науково-педагогічних кадрів зазнала суттєвих змін: переор

рієнтація на національні освітні пріоритети; розроблення нових освітніх стандартів; інтеграція в європейський освітній простір. Інститут педагогіки НАПН України став центром розроблення концепцій розвитку освіти; забезпечував науковий супровід реформ; формував наукові школи у галузі педагогіки. Водночас відіграв важливу роль у становленні кадрового потенціалу університетів України: підготовка викладачів і науковців; формування педагогічної культури; впровадження інноваційних підходів до навчання; забезпечення якості освітніх програм.

У багатьох університетах України науково-педагогічні працівники є випускниками або пов'язані з науковими школами Інституту.

Здійснимо спробу дослідити роль Інституту педагогіки НАПН України у формуванні кадрового потенціалу університету не лише через офіційні документи, а й через усну історію як спосіб збереження академічної пам'яті.

У контексті дослідження ролі Інституту педагогіки НАПН України у формуванні кадрового потенціалу нашого університету доцільним є звернення до методу усної історії.

Усна історія дозволяє зафіксувати індивідуальний досвід науково-педагогічних працівників; відтворити неформальні аспекти підготовки кадрів; зберегти інституційну пам'ять.

Методологічно дослідження реалізується через проведення напівструктурованих інтерв'ю з викладачами університету, які навчалися в аспірантурі в Інституті педагогіки; захищалися в спеціалізованих вчених радах Інституту. Такий підхід дозволяє не лише реконструювати історію підготовки кадрів, а й осмислити вплив Інституту педагогіки НАПН України на професійне становлення викладачів.

Одним із визначальних чинників формування кадрового потенціалу нашого університету стала підготовка перших кандидатів педагогічних наук в аспірантурі Інституту педагогіки НАПН України. Саме ці науковці стали носіями сучасних на той час педагогічних ідей; започаткували розвиток наукових досліджень в університеті; сформували основу науково-педагогічного колективу.

Важливо підкреслити, що їхня підготовка в Інституті педагогіки мала не лише індивідуальне, а й інституційне значення. Отриманий ними науковий досвід і кваліфікація створили передумови для відкриття в університеті власного відділу аспірантури, а згодом і спеціалізованих вчених рад.

В аспірантурі Інституту педагогіки НАПН України навчалися: Авраменко В.І., Безлюдний О.І., Радченко І.А., Новаківська Л.В., Побірченко Н.С., Мартинюк М.Т., Пічкур М.В, Ткачук С.І. та ін.

Спогади колег про роки навчання в аспірантурі: Валентина Авраменко: «З приємністю згадую ці роки. Київ. Робота в бібліотеках. Хоча у цей період у мене були маленькі діти. Чуйні та небайдужі люди працювали там. Інститут вразив мене з першого відвідування академічною атмосферою, методичною підтримкою. Пам'ятаю день захисту у колі академіків та вчених Інституту, кваліфіковане обговорення результатів мого дослідження, людську підтримку поряд із рекомендаціями для подальшого розвитку. Цей період назавжди у серці – є важливим етапом для професійного та кар'єрного розвитку». Станіслав Ткачук: «Розпочав навчання в аспірантурі у 1991 році. Враження від Інституту педагогіки унікальні. Спочатку приїхав на стажування. Я соромився, що з села. І коли озвучив мимовільно біографію з конкретизацією, що батько тракторист, а мати доярка, то навпаки мене підтримали. Я відчув людяне ставлення від відомих науковців. І моя боязнь, що я з села, нівелювалася. Я зрозумів, що там працюють звичайні люди, мудрі люди, професіонали своєю справою, які допомагали молоді. День захисту був хвилюючим. Розумів відповідальність перед колективом свого університету. Захист був з ґрунтовним обговоренням мого дисертаційного дослідження. Пам'ятаю кожен крок: і приїзду, і від'їзду, усі питання, кожного члена ради. Поїхав з враженням, що у раді працюють прості, звичайні люди, які бажають допомогти молоді. І не потрібно було їх боятися...».

Важливу роль у підготовці науково-педагогічних кадрів відігравали спеціалізовані вчені ради Інституту педагогіки НАПН України, у яких здійснювався захист дисертацій. Це забезпечувало високий рівень наукової експертизи та сприяло професійному становленню викладачів університету. Якщо аспірантура Інституту педагогіки НАПН України забезпечувала підготовку науковців, то спеціалізовані вчені ради виступали простором їх наукової атестації та професійного визнання.

Серед викладачів нашого університету захистили дисертації в таких радах: Безлюдна Н.В., Коваль В.О., Ткачук Л.В., Кірдан О.Л., Кочубей Т.Д., Заболотня О.А., Коляда Н.М., Кравченко О.О., Албул І.В., Шевчук О.М., Кушнір В.М., Осадченко І.І., Попиченко С.С., Гончар І.Г. та ін.

Матеріали інтерв'ю з колегами: Лариса Ткачук: «Захистила дисертацію у новому тисячолітті – 8 лютого 2000 року. Попередній захист в лабораторії був на день народження Гончаренка С. Це запам'яталося. Підтримували члени лабораторії – для мене це було дуже приємно. Також на основному захисті була підтримка від співробітників. Як виявилось, сильною стороною стала участь в усіх Сухомлинівських читаннях – це дало можливість з усіма познайомитися членами ради, а також володіти досконало матеріалом, не лише за темою дисертації – це допомогло мені на захисті впевненіше почуватися. На скільки поважні люди в Інституті – настільки вони людяні, доброзичливі. Коли оголосили результати голосування – мені захотілося плакати». Ірина Албул: «Співробітники лабораторії підтримували і консультували. Згадую академічний стиль, витримка, науковий етикет спілкування, дорослі поважні люди. Бо в університеті було більше студентів, а в Інституті - поважних науковців. День захисту дуже хвилюючий і почесний. Незважаючи, що був офіційний захист, але атмосфера була дуже теплою і людяною. У день захисту не вірилося, що нарешті відбувся такий важливий момент». Наталія Коляда: «Інститут педагогіки – це наукова установа, орієнтир, взірєць для викладачів університету. Цінними є спільні заходи, консультування та співпраця із співробітниками у різних наукових проектах. У них вчилися, брали приклад, консультувалися. Шлях зростання як науковця пов'язаний із Інститутом педагогіки. До поїздки на захист завжди готувалися і хвилювалися. Співробітники Інституту – це чіткі, відповідальні, професійні люди. Переймали досвід у них. Це постійна підтримка, орієнтування на них. Перебування в Інституті – це особлива атмосфера, хвилювання, трепету з людьми, які підтримували і надихали. Сам день захисту – я можу до цих пір сказати, що це гордість. Це престижно і відповідально. Пам'ятаю усі питання від членів ради, участь в обговоренні. У день захисті переживала емоції радості. В Інституті – атмосфера урочистості у колі академіків – унікальна можливість». Тетяна Кочубей: «Запам'яталося коло людей науковців, обговорення великою кількістю питань. Атмосфера була позитивна. Згадую членів ради: хоча задавали питання, але разом з тим були доброзичливими. У день захисту дуже хвилювалася, але результати були позитивні. Приємно, що приходили вітати відомі академіки – дуже позитивні і теплі спогади». Світлана Попиченко: «Для

мене як початківця була унікальною співпраця з співробітниками Інституту. Вони мені виявлялися такими величними, недосяжними, мудрими, компетентними у всіх питаннях. Я «дихати» на них боялася – вони для мене були взірцем в усіх питаннях. Атмосфера під час захисту була тепла, привітна, підтримуюча. Я відчувала, що за мене вболівають члени ради під час захисту. Коли оголосили результати голосування, я була дуже щаслива! Захист – це одна з найкращих подій у моєму житті. Я їхала в автобусі в Умань, то згадувала кожну хвилину захисту». Оксана Заболотня: «Захистила дисертацію у 2005 році. Це були часи без цифрових і комп'ютерних технологій, і дисертацію готувала на друкарській машинці.... І дискети – це були найдорожчі і найцінніші речі для аспіранта. Спогади про захист дуже чіткі і яскраві. Для моєї родини – це велична подія. А також це був перший захист для моєї кафедри. Сам захист був дуже серйозною і тривалою процедурою. Величні науковці. Було дуже страшно. Але ця процедура багато чого мене чого навчило – як доводити свою думку, і коли бути стриманим, коли не впевнений у своїй інформації. У мене була тема рідкісна – про соціалізацію дітей у школах США. Я дуже багато готувалася, але й запитань було дуже багато. Тему свою любила і знала. І мені лестило схвальні відгуки від членів ради. Захист – одна з найкращих подій мого життя – і пам'ятається з усіма найменшими деталями. Коли була на захистах попередньо – мені було незрозуміло, чому аспіранти на заключному слові почали плакати.. Я завжди дивувалася. Але коли дійшла до свого заключного слова – сльози лилися градом....»

Великий пласт спогадів залишився поза записом, які мають неформальний характер і є історичними фактами для загального враження: «Захист був 13 листопада у п'ятницю...», «Приїхала на захист у туфлях, а випав сніг по пояс», «Привезли з Умані самовар, а розетки немає...», «Добігали до Інституту, а сусідню будівлю білили і облили усю делегацію з Умані вапном....», «День захисту був дуже зимний із сильною ожеледецю... І вся група підтримки із науковим керівником запізнювалися. Я хвилювалася, що без них буде захист. Бо ж тоді мобільних телефонів не було. Але все вдалося..» тощо. Але найголовніше, що у таких випадках присутня самоіронія і позитивне доповнення до хвилюючих подій, пов'язаних із захистом дисертації. Але однозначний концепт усіх

інтерв'ю, що захист дисертації в Інституті педагогіки НАПН України – найвизначніша подія у житті кожного викладача.

Інститут педагогіки НАПН України залишається центром наукового осмислення освітніх змін; генератором інновацій у педагогічній освіті; базою підготовки висококваліфікованих кадрів. Його діяльність сприяє збереженню історичної пам'яті педагогічної науки; формуванню нових поколінь дослідників; забезпеченню сталого розвитку освіти України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інститут педагогіки НАПН України. Режим доступу: <https://undip.org.ua/>

Кузьмич О.А.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент, завкафедри слов'янської філології
та загального мовознавства,
Київський міжнародний університет
ORCID ID: 0000-0001-8233-2858*

МЕТОДОЛОГІЧНА ФІЛОСОФІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М.С. ВАШУЛЕНКА В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація. У тезах здійснено теоретичне осмислення методологічної філософії педагогічної діяльності Миколи Самійловича Вашуленка як цілісної системи лінгводидактичних ідей у контексті сучасних освітніх трансформацій. Обґрунтовано її концептуальний статус як метарівневого утворення, що інтегрує ціннісні, когнітивні та технологічні компоненти навчання. Аргументовано значущість комунікативно-діяльнісного підходу, орієнтації на мовну особистість і поєднання традиційних та цифрових освітніх практик. Доведено, що ідеї вченого зберігають евристичний потенціал у підготовці сучасного педагога.

Ключові слова: методологічна філософія, лінгводидактика, мовна особистість, комунікативно-діяльнісний підхід, професійна підготовка.

Сучасний етап розвитку освітньої системи України характеризується глибинними трансформаційними процесами, зумовленими впровадженням компетентнісної парадигми, інтенсивною цифровізацією освітнього середовища та зміною функціонально-рольових характеристик педагогічної діяльності. За таких умов особливої актуальності набуває проблема теоретико-методологічного переосмислення засад мовної освіти, оскільки саме вона забезпечує формування комунікативної компетентності як базової складової особистісного і професійного розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена суперечністю між динамікою освітніх змін і недостатнім рівнем концептуального осмислення методичних засад навчання мови в нових соціокультурних умовах. Це актуалізує необхідність звернення до наукових концепцій, які мають системний, інтегративний і прогностичний характер. У цьому контексті особливої наукової актуальності набуває осмислення методологічної філософії педагогічної діяльності

Миколи Самійловича Вашуленка, яку доцільно інтерпретувати не як сукупність методичних положень, а як метатеоретичний конструкт, що репрезентує цілісну систему когнітивних, аксіологічних й операційно-технологічних засад організації мовної освіти. Такий підхід дозволяє розглядати її як своєрідну метапарадигму лінгводидактики, що характеризується внутрішньою логічною цілісністю, науковою обґрунтованістю та здатністю до адаптації в умовах сучасних освітніх змін.

Методологічна концепція М. С. Вашуленка ґрунтується на розумінні методики навчання мови як інтегративної наукової системи, що функціонує на перетині лінгвістичних, психолого-педагогічних та соціокультурних дискурсів. У цьому контексті методика постає не як сукупність алгоритмізованих дій, а як складна динамічна система, що відображає закономірності формування мовленнєвої діяльності суб'єкта навчання. Така інтерпретація засвідчує її належність до категорії відкритих систем, здатних до адаптації в умовах змінюваного освітнього середовища [1, 2].

Концептуально визначальним у підході вченого є комунікативно-діяльнісний підхід, який у межах досліджуваної проблеми набуває статусу базового методологічного принципу. Його сутність полягає у визнанні мовлення не лише об'єктом навчання, але й універсальним засобом пізнання і соціальної взаємодії. Така інтерпретація відповідає сучасним освітнім тенденціям, орієнтованим на діяльнісну природу навчання, і водночас випереджає їх, оскільки акцентує увагу не лише на результаті, а й на процесуальній складовій формування мовної компетентності, що підтверджується сучасними дослідженнями, які наголошують на інтеграції комунікативного, компетентнісного та цифрового підходів у лінгводидактиці [8].

Важливим елементом методологічної філософії педагога є орієнтація на формування мовної особистості як суб'єкта комунікативної діяльності. У цьому аспекті ідеї М. С. Вашуленка імпліцитно корелюють із сучасними науковими підходами, зокрема компетентнісним (О. Я. Савченко) та особистісно орієнтованим (І. Д. Бех), що засвідчує її прогностичний характер. Орієнтація на формування мовної особистості як інтегративної характеристики суб'єкта навчання репрезентує перехід від теоретично трансляційної до діялісно-ціннісної моделі освіти. У цьому сенсі мовна особистість постає як результат цілеспрямованого педагогічного

впливу, що поєднує когнітивні, комунікативні та соціокультурні компоненти.

Практична спрямованість методологічної концепції реалізується в моделюванні реальних мовленнєвих ситуацій у процесі навчання, що забезпечує формування функціональної мовної компетентності. Це узгоджується з положеннями сучасної педагогіки про необхідність використання інтерактивних технологій, які сприяють розвитку активної позиції учня та підвищенню ефективності навчального процесу [6].

Особливої значущості методологічна філософія М. С. Вашуленка набуває в умовах цифрової трансформації освіти, де відбувається інтеграція традиційних і цифрових дидактичних інструментів. У цьому контексті її положення демонструють високий рівень адаптивності, оскільки дозволяють інтерпретувати цифрові технології не як самоціль, а як засіб оптимізації навчального процесу. Таким чином, відбувається розширення функціональних можливостей лінгводидактики без втрати її концептуальної цілісності [3].

Не менш важливим є акцент Миколи Самійловича на мовленнєвій культурі вчителя як чиннику формування мовної норми. У межах методологічної філософії це положення набуває аксіологічного виміру, оскільки передбачає усвідомлення педагогом власної ролі як носія мовної культури і транслятора соціально значущих цінностей в освітнє середовище.

Крім того, методологічні засади М. С. Вашуленка сприяють розвитку методичного мислення педагога як інтегративної здатності його до аналізу, проектування та рефлексії педагогічної діяльності. У сучасних умовах це є однією із основних характеристик професійної суб'єктності вчителя, що забезпечує його готовність до інноваційної діяльності [4].

Таким чином, методологічна філософія педагогічної діяльності М. С. Вашуленка постає як цілісна, науково обґрунтована метапарадигмальна система лінгводидактичних ідей, що зберігає свою концептуальну значущість у контексті сучасних освітніх трансформацій. Її структурно-змістові компоненти (такі, як комунікативно-діяльнісний підхід, орієнтація на мовну особистість, практична спрямованість навчання та інтегративний характер) забезпечують методологічну цілісність й ефективність мовної освіти в умовах цифровізації та компетентнісної парадигми.

Під час наукової розвідки аргументовано також, що концептуальні засади методики вченого мають не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки можуть бути адаптовані до сучасних освітніх практик, зокрема в умовах дистанційного та змішаного навчання. Це дозволяє розглядати її також як важливе підґрунтя для підготовки професійно компетентного, рефлексивного та інноваційно орієнтованого педагога-словесника.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі : підручник. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі : навч. посіб. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
3. Дика Н. Використання технологій візуалізації в дистанційному навчанні української мови в закладах загальної середньої освіти / Н. Дика, О. Глазова. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2020. Вип. 4. С. 75–82.
4. Леврінц Ю., Леврінц М. Погляди майбутніх учителів на сучасні лінгводидактичні підходи // Acta Academiae Beregsasiensis. 2026. № 1. С. 85–92.
5. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : Посібник для студентів пед. університетів та інститутів / Кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2011. – 366 с.
6. Романюк С. Активні методи навчання у підготовці вчителя НУШ // Acta Paedagogica Volynienses. 2023. № 2. С. 79–86.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ : Грамота, 2012. 504 с.
8. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців [Текст] : [монографія] / Сергій Омельчук ; Херсон. держ. ун-т. - Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2019. - 355 с.

Кучинська І. О.,

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ORCID ID: 0000-0001-5025-4920

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДАХ НІЛИ ВОЛОШИНОЇ: ВІД ХУДОЖНЬОГО СЛОВА ДО ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація. Розглядаються педагогічні погляди Ніли Волошиної щодо національно-патріотичного та громадянського формування особистості учнів. Особлива увага приділяється ролі художнього слова як потужного засобу впливу на свідомість, емоційну сферу та ціннісні орієнтири молодого покоління.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, громадянське формування, художнє слово, національна ідентичність, педагогічні погляди, українська література.

Сьогодні, коли наша країна переживає важкі часи війни з РФ, питання формування громадянськості, національної свідомості та патріотизму звучать надзвичайно голосно та потужно. Безперечно, патріотизм – це передусім складний внутрішній стан людини, її відчуття приналежності до певної ціннісної системи, нерозривний зв'язок із мовою, культурою та колективною пам'яттю свого народу. Це не те, що можна «вивчити» за підручником; це те, що має бути «прожите» особистістю. Саме такої точки зору дотримувалась відомий педагог, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України – Волошина Ніла Йосипівна (1940–2010 рр.).

Бути патріотом, любити Батьківщину, на її погляд, означає не просто любити національний характер свого народу, а й духовність цього національного характеру й водночас характер його духу. Для того, щоб бути патріотом, любити Батьківщину й мати змогу злитися з нею почуттями, волею та життям, необхідно відчувати духовне життя народу й творчо зміцнювати себе в силах і

засобах цього останнього, тобто прийняти, наприклад, українську мову, українську історію, Українську державу, українську пісню, українське історичне світосприйняття тощо як свої власні.

У роботі «Підручникотворення на порозі третього тисячоліття» педагог зазначала, що сьогодні вчених України турбує питання: як дати учням знання, вміння і навички, що допоможуть їм збагатитися духовно, не втрачаючи розуміння національної самобутності нашого народу в різних галузях культури, в тому числі й у мистецтві слова [1, с. 2]. Вчена констатувала, що компетентнісно орієнтований підхід до формування змісту освіти має бути врахований обов'язково і авторами підручників. На її погляд, окрім того, що навчальна книжка має виховувати молодь, яка орієнтується в сучасному суспільстві, інформаційному просторі, ринкових відносинах, на передньому плані – виховання національно свідомої, духовно багатой особистості, яка знає свою мову, історію, культуру, літературу. Знає без перекозів, без ганебного впливу ідеологічних догм [там само, с. 2].

Волошина Н. Й. була переконана, що випускник загальноосвітньої школи має знати про визначний внесок в українську культуру таких славетних діячів, як Іван Огієнко, Софія Русова, Іван Пулюй, Дмитро Яворницький, Борис Грінченко, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Григорій Ващенко, Дмитро Чижевський та ін. Їх подвижницька праця, на її погляд, має бути представлена в підручниках цікаво, захоплюючи. Так у статті “Іван Іванович Огієнко (Митрополит Іларіон)” вчена підкреслює, що сьогодні, в добу нашого духовного відродження, ми маємо змогу написати про тих, хто упродовж нашої драматичної історії сів зерна правди, історичної справедливості. Наша молодь, та й люди старшого покоління, повинні знати імена тих синів і дочок України, діячів культури, освіти, які, незважаючи на тяжкі випробування, всі свої сили, талант і навіть життя віддавали служінню рідному народові. У своїй статті Волошина Н. Й. зазначає, що якщо вижила наша мова, твориться рідним словом наша література, розвивається культура, то наша нація жива. А зберегли ці скарби українці – духовні провідники нації. Серед них – Іван Огієнко [2, с. 2].

У статті “Крокуймо до успіхів разом” вчена зазначає, що ми (колектив редакції журналу) намагаємося допомогти учителям розкрити перед своїми вихованцями красу слова, реалізувати

завдання літературної освіти за трьома закладеними у стандартах лініями: аксіологічною, літературознавчою і культурологічною, подаємо цікаві матеріали з питань компаративного вивчення літератури [3, с. 2].

У своїх працях, вчена акцентувала увагу на важливості наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування національної свідомості та гідності, створення умов навчатися і спілкуватися рідною мовою, вивчати традиції, звичаї та обряди свого народу. Педагог підкреслювала, що у системі національного виховання необхідно дбати, щоб молоде покоління глибоко пізнавало багатство мови і культури українського народу, щоб позбутися почуття меншовартості, ганебної сором'язливості через те, що говоримо рідною мовою, їмо національні страви, зберігаємо елементи своєї етнічності у побуті [4].

Вона була переконана, що національна школа – це школа, котра виховує школярів на основі духовних багатств національної культури, національного способу життя й діяльності свого етносу. Національна школа і за структурою, і за змістом повинна бути відображенням національного життя. Школа, якщо вона справді національна, за переконаннями Волошиної Н. Й., має вже з перших кроків долучати дитину до національної культури, народних промислів, народних ідеалів і мистецтв, до системи національних цінностей.

Національне виховання Н. Й. Волошина вважала одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Основна мета якого – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури. Національний характер педагог розглядала, як сукупність психологічно-ментальних та поведінкових ознак, особливостей, притаманних певній етнонаціональній спільноті [5,6].

Н. Й. Волошина констатувала, що національна самосвідомість – це те, без чого не може існувати жодна нація. Нація живе, існує, творить, бореться завдяки національній самосвідомості. А тому, національна самосвідомість – це усвідомлення, оцінка і утвердження нацією самої себе, як реально існуючого суб'єкта соціальної дійсності та історичного процесу, носія певних матеріальних та

духовних цінностей, який відстоює національну ідею. У своїй статті “Формування національної самосвідомості студентської молоді у процесі вивчення літератури” (Збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції “Виховна робота у вищому навчальному закладі: симбіоз нового і традиційного” (27–28 листопада 2000 року) Н. Й. Волошина зазначила: “Виховання національної самосвідомості – процес довготривалий і складний. Як краплина води пробиває раз за разом кам’яну твердиню, так художнє слово правди має пробуджувати національну самосвідомість нашого народу, особливо тих, хто прийде після нас. Хай молоде покоління ніколи не проймають сумніви, нав’язані нашими ворогами, проте, чи був такий народ українці, чи була і чи є така нація. На це однозначно відповів Іван Багряний:

Ми є. Були. І будем ми!

Й Вітчизна наша з нами [с. 90].

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Волошина Н. Й. Підручникотворення на порозі третього тисячоліття // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. № 3. С. 2–4.
2. Волошина Н. Й. Іван Іванович Огієнко (Митрополит Іларіон) // Українська література в загальноосвітній школі. 2007. № 1. С. 2–3.
3. Волошина Н. Й. Крокуймо до успіхів разом // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. № 1. С. 2.
4. Волошина Н. Й. Спогади про незабутніх (продовження) // Українська література в загальноосвітній школі. 2006. № 11. С. 2.
5. Волошина Н. Й. Національний мислитель нашого часу. Іван Михайлович Дзюба // Українська література в загальноосвітній школі. 2007. №4. С. 2–5.
6. Волошина Н. Й. Письменник, педагог і патріот. Микола Никанорович Магера // Українська література в загальноосвітній школі. 2007. № 8. С. 2–4.

Лавринович О. А.,

*кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри
філософії та педагогіки
Національного транспортного
університету
ORCID ID: 0000-0002-6301-6996*

РОЛЬ АКАДЕМІЧНИХ НАУКОВИХ СПІЛЬНОТ У МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ТА МЕТОДОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ (1991–2025 РР.)

Анотація. Проаналізовано роль академічних наукових спільнот та провідних наукових шкіл Інституту педагогіки НАПН України у системній модернізації змісту та методології української освіти протягом 1991–2025 років.

Ключові слова: модернізація змісту освіти, методологія навчання, академічні наукові спільноти, наукові школи, освіта, Інститут педагогіки НАПН України.

Сучасний етап розвитку української держави характеризується докорінною трансформацією всіх суспільних інститутів, серед яких освіта посідає стратегічне місце як основа формування людського капіталу та національної ідентичності. Процес модернізації освітньої галузі протягом останніх трьох десятиліть не був випадковим набором управлінських рішень, а спирався на потужний інтелектуальний супровід академічної спільноти. Провідна роль у цьому процесі належить Інституту педагогіки НАПН України — установі, яка стала осередком генерування нових наукових ідей, розроблення державних стандартів та проектування розвитку української освіти. Актуальність дослідження діяльності наукових спільнот Інституту зумовлена необхідністю переосмислення досвіду переходу від жорстко регламентованої освітньої системи до гнучких, людиноцентрованих моделей навчання в умовах глобалізації та стрімкої цифровізації суспільства.

У період 1991–2025 років академічні наукові спільноти Інституту педагогіки НАПН України виступали не лише як дослідницькі

осередки, а й як важливі суб'єкти формування державної освітньої політики. Їхня колективна діяльність забезпечила системний перехід від радянської уніфікованої моделі до сучасної компетентнісної парадигми у сфері освіти. До прикладу, ці напрацювання були реалізовані у концепції «Нової української школи» (НУШ) та сприяли інтеграції у національний освітній простір принципів людиноцентризму, інклюзії та мобільного навчання.

За часів державної незалежності України вплив академічних спільнот проявлявся у трьох основних напрямках. По-перше, у забезпеченні концептуальної наступності, що дало змогу поєднати фундаментальні дидактичні засади з новітніми освітніми стандартами й запобігти системним кризам у процесі зміни освітніх парадигм. По-друге, у трансформації наукових результатів у нормативну площину: ключові термінологічні й методологічні положення сучасних Законів України «Про освіту» та державних стандартів значною мірою ґрунтуються на апробованих дослідженнях наукових спільнот Інституту. По-третє, у забезпеченні технологічної адаптивності: академічне середовище сформувало теоретичне підґрунтя для цифрової трансформації освіти (m-learning, мікронавчання, змішане навчання), що стало важливим чинником стійкості освітньої системи в умовах глобальних викликів 2020–2025 років.

Реалізація окреслених напрямів забезпечується діяльністю наукових шкіл Інституту, які здійснюють фахову експертизу та адаптацію глобальних освітніх трендів (STEM-освіта, міжнародне оцінювання PISA, цифрова інклюзія) до специфіки національного соціокультурного контексту. Модернізація змісту й методології української освіти за роки незалежності є результатом еволюції академічної думки, у межах якої наукова спільнота трансформувалася з теоретичного осередку в динамічну експертну платформу, що сприяє формуванню інтелектуального капіталу держави та визначає вектори розвитку освітніх практик через провідні наукові школи.

Ефективність модернізації змісту й методології освіти значною мірою забезпечується науковими школами та їхніми лідерами. Зокрема, особливе місце в розбудові змісту сучасної освіти посідає наукова школа Олександри Савченко. Її концепція особистісно орієнтованої дидактики стала методологічним фундаментом, що визначив змістове наповнення Нової української школи [1; 3]. Саме

через впровадження ідей гуманізації, пріоритетності самостійної пізнавальної діяльності та формування ключових компетентностей у початковій освіті наукова спільнота під керівництвом Олександри Савченко забезпечила поступову трансформацію української школи від знаннєцентризму до людиноцентризму ще задовго до офіційного старту системних реформ 2017 року.

Внесок Ольги Сухомлинської у модернізацію змісту освіти полягає у впровадженні історико-педагогічної антропології [2]. Цей підхід дозволив змінити фокус освітнього процесу з формального академізму на гуманістичну спрямованість, у центрі якої перебуває духовний розвиток особистості. Вона концептуалізувала положення про те, що педагогіка має спиратися на вічні етичні цінності, інтегровані в історичний досвід українського народу. Запропонована нею методологія дала змогу розглядати історію педагогіки не як статичне минуле, а як живе джерело для проектування майбутнього. Науковиця теоретично довела, що через зміст освіти та виховні практики відтворюється культурний код нації, а також поєднала глобальні гуманістичні ідеали з питомо українськими ціннісними орієнтирами.

Помітний доробок у методологічне переформатування української школи здійснила наукова школа Надії Бібік. Як співавторка Концепції загальної середньої освіти (12-річної школи) та Державного стандарту початкової освіти, вона обґрунтувала перехід до компетентнісної парадигми, що стала ціннісно-змістовним осередком сучасної реформи [3]. Запропоновані нею дидактичні підходи до оптимізації освітнього процесу забезпечили активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів та перетворили навчання на простір розвитку, а не лише накопичення знань. Практична реалізація цих ідей знайшла відображення у розроблених посібниках для вчителів НУШ, що забезпечило безпосередній зв'язок між академічною теорією та щоденною освітньою практикою [4]. Сьогодні цей шлях продовжують науковці, що працюють над розвитком цифрового формату освіти.

Підсумовуючи, слід зазначити, що модернізація змісту та методології української освіти у 1991–2025 роках постає як цілісний інтелектуальний проект, реалізований зусиллями академічних спільнот Інституту педагогіки НАПН України. Діяльність наукових шкіл доводить, що системні реформи досягають успіху лише за умови їхнього глибокого дидактичного коріння та ціннісного

наповнення. Перехід від уніфікованої моделі до людиноцентризму та цифрової мобільності став можливим завдяки здатності наукової спільноти поєднувати фундаментальні традиції з гнучкими відповідями на виклики сучасності. Інституційна пам'ять, закладена у державних стандартах, підручниках нового покоління та системі підготовки молодих дослідників, виступає гарантом стійкості національної освіти. Таким чином, науковий супровід модернізації є не супутнім процесом, а стратегічним чинником формування інтелектуального капіталу України, що визначає її позицію у глобальному освітньому та цивілізаційному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Савченко О. Я. Розвиток змісту початкової освіти в умовах державного суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти. Педагогічна і психологічна науки в Україні: зб. наук. пр. : в 5 т. / Нац. акад. пед. наук України. Київ : Педагогічна думка, 2012. Т. 3 : Загальна середня освіта. С. 61–74.
2. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : АПН України, 2003. 68 с.
3. Концепція початкової освіти : проект / НАПН України ; розроб. концепції : Савченко О. Я., Бібік Н. М., Мартиненко В. О. та ін. Початкова школа. 2016. № 6. С. 1–4.
4. Нова українська школа: poradnyk dlya vchytelya / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Плеяди, 2017. 206 с. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlyavchytelya.pdf>

Мартиненко С.М.,

*доктор педагогічних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної діяльності
ПЗВО «Київський міжнародний університет»*

ORCID ID: 0000-0002-7179-3066

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА О.Я. САВЧЕНКО В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАУКИ І СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Анотація. У статті зосереджено увагу на характеристиці педагогічної спадщини та досягнення Олександри Яківни Савченко, проаналізовано її внесок у розвиток національної системи освіти і науки, визначено пріоритети і суголосність із часом її особистісно-професійної місії в житті суспільства і людини зокрема.

Ключові слова : педагогічна спадщина, Олександра Яківна Савченко, система освіти, початкова школа, трансформація науки, суспільні виклики.

Ускарбницю української освіти і науки золотими літерами внесено ім'я О.Я. Савченко. Говорячи про Олександрю Яківну Савченко, відому українську вчену в галузі загальної педагогіки і дидактики початкової школи, підручникотворця, академіка, її внесок у розвиток національної системи освіти і науки, перш за все, варто охарактеризувати її як Особистість. Для мене вона – талановита, людяна, справжня, вимоглива, доброзичлива, духовна, принципова, професійна і порядна! Мені пощастило, що на життєвій дорозі я зустріла таку Людину – Особистість, яка сприяла моєму професійному зростанню, вірила в мене, завжди підтримувала... І час переріс у щось невимовно значне, що вивищу тебе над самим собою, підтримує професійне натхнення і відповідальність.

Її мудрі поради, побажання, вміння дивитися і бачити на декілька років вперед, помічати все нове, ефективно й вміти цим захопити інших, запроваджувати нововведення в систему освіти, актуальні й на сьогодні, у непростий час трансформації науки і суспільних викликів. «Учити, виховувати, розвивати дитину цікаво й радісно. І, водночас, важко й відповідально. На ваших очах відбувається диво: з невмілого, невпевненого в собі малюка виростає особистість, яка мислить, багато знає, уміє, оцінює себе й інших людей» – таке життєве й професійне кредо Великого

Вчителя, з яким не можна не погодитися, адже всім своїм життям, професійною діяльністю вона дотримувалася цього принципу. Олександра Яківна була справжньою легендою української освіти, матір'ю початкової школи.

Намагаючись визначити життєво-професійні орієнтири та освітні цінності педагогічної спадщини О.Я. Савченко, вважаю за необхідне виокремити ті особистісні риси, які в усіх сферах життя для неї були пріоритетними, зокрема: Мудрість, Людяність і Вимогливість, які й для нас, її учнів, стали пріоритетними чеснотами, яких намагаємося дотримуватися в будь-який життєвій і професійній ситуації! Вона була, є і буде провідницею світлих ідеалів добра і справедливості, берегинею початкової освіти, яка заклала для неї міцні національні підвалини. Для багатьох учителів початкової школи, з якими вона постійно зустрічалася, давала слушні поради і настанови, важливими є її слова: «Важливо усвідомити, що у початковій школі формується не просто учень, який вміє читати і писати, а мовна особистість, з достатніми комунікативними можливостями, мотивацією...» [2].

Наступне, на чому варто зосередитися, вона є автором підручників і посібників для початкової школи, серед яких найвідомішими є: «Сімейне виховання. Молодші школярі», «Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай: навчання і розваги», «Розвивай свої здібності», «Умій вчитися», «Виховний потенціал початкової освіти», і цей перелік можна продовжувати! Це, дійсно, настільні книги для вчителів, майбутніх педагогів, учнів молодшого шкільного віку та їхніх батьків, особливо у період російсько-української війни, коли відбувається переоцінка духовних і матеріальних цінностей.

Що ж головним було в освіті для Олександри Яківни? Думаю, що, по-перше, дитино- і людиноцентризм, який полягає у ціннісному ставленні до особистості, її потреб, можливостей, розвитку індивідуальних здібностей, визнання її унікальності, і педагог, який має змогу плекати, розвивати й підтримувати її неординарність; по-друге, динамічний розвиток початкової школи на терені української освіти; по-третє, створення якісних і сучасних підручників, навчальних і методичних рекомендацій, спрямованих на формування ключової здатності навчатися, мислити, досягати, вдосконалювати...

У сучасних умовах організації освітнього процесу в змішаному форматі, на мою думку, важливим чинником є мотивація

навчально-пізнавальної діяльності учнів за допомогою інноваційних методів і форм навчання, тому, за словами О.Я. Савченко в освітньому процесі треба використовувати широкий діапазон стимулів, щоб впливати на мотивацію кожного учня, працюючи з різними групами дітей потрібно ставити різні освітні, розвивальні та виховні цілі, адже найбільш значущою для ефективності навчальної діяльності є мотивація, зумовлена інтелектуальною ініціативою та пізнавальними інтересами. Її важливість полягає у зосередженості, захопленні роботою, вольових зусиллях учня, почутті задоволеності від цього [1].

На думку вченої, для розвитку навчальної мотивації потрібно створювати стимулювальне освітнє середовище (у нас час ще й безпечне) та цілеспрямований вплив шляхом застосування системи педагогічних прийомів, які б відповідали рівню розумового розвитку дитини, адже навчання як процес є полімотивованим, коли дитина має різні мотиви, які залежать від ситуації, проте серед них є один визначальний. Для формування повноцінної мотивації варто застосовувати комплекс дидактичних умов, який охоплює: формування суб'єкт-суб'єктну позицію учня, збагачування змісту навчання особистісно зорієнтованим, емоціогенним матеріалом, утвердження гуманного ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість, створення сприятливого навчально-розвивального середовища, задоволення потреб у спілкуванні з учителем та однокласниками у процесі навчання, збагачення мислення та мовлення інтелектуальними почуттями, формування допитливості та пізнавального інтересу, розвиток прагнення до самопізнання та самооцінювання своїх можливостей, стимулювання саморозвитку й самовдосконалення, використання різних способів педагогічної підтримки та прогнозування ситуацій, коли вона особливо потрібна дітям, виховання активного, відповідального ставлення до навчальної праці, зміцнення почуття обов'язку та волі.

Отже, варто визначити й виокремити такі досягнення О.Я. Савченко, які є насправді пріоритетними, а саме: розроблення державних стандартів загальної середньої освіти; створення цілісної наукової школи початкової освіти; здатність поєднувати теоретичну дидактику з практичними потребами вчителя. Вчена вміло поєднувала складну науку з любов'ю до дитини, зробивши перші кроки в школі цікавими та зрозумілими. За її підручниками виросло і виросте не одне покоління українців. Її ідеї розвиваль-

ного навчання випередили свій час і зробили українську школу людянішою, а концепція гуманізації освіти стала підґрунтям, на якому в процесі трансформації освіти і суспільних викликів будується сучасне навчання і майбутнє життя кожного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти: підручн. – К. : Грамота, 2012. – 504с.
2. Мартиненко С. М. Життєво-гуманістичні орієнтири та освітні цінності педагогічної творчості О. Я. Савченко // Контексти творчості Олександри Яківни Савченко. Уміння вчитися як ключова здатність здобувачів початкової освіти в реаліях воєнного стану : збірник матеріалів II Міжнародних педагогічних читань пам'яті О. Я. Савченко (м. Київ, 3 листопада 2022 р.) : наук. електрон. вид. / за заг. ред. О. Топузова, О. Онопрієнко – Київ : Педагогічна думка, 2022. – С. 80–83.

Мироненко В.В.,

*аспірант кафедри педагогіки і
методики викладання історії та
суспільних дисциплін
Національного університету
«Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка
orcid ID: 0009-0004-4368-1288*

ВИДАННЯ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

«ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ НАЦІЄТВОРЕННЯ : ХРЕСТОМАТІЯ» ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

Анотація. Автор характеризує можливості використання хрестоматій як джерела історико-педагогічного дослідження, звертаючи особливу увагу на дослідницький потенціал хрестоматії «Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення», виданої в 2025 році науковцями Інституту педагогіки НАПН України.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, історико-педагогічне джерело, джерельна база дослідження, хрестоматія, громадянська ідентичність.

Джерела історико-педагогічного дослідження – це комплексна база друкованих, архівних та інших матеріалів, що відображають розвиток педагогічної думки та освітньо-виховної практики. Вони включають державні документи, архівні матеріали, праці педагогів та іншу педагогічну літературу, матеріали народної педагогіки, бібліотечні та музейні фонди, що дозволяють реконструювати історико-педагогічний процес.

Як зазначає відома українська вчена О. Сухомлинська, для істориків педагогіки джерело є засобом для виділення та розкриття тієї чи іншої ідеї, факту, системи. Джерельна база та способи її опрацювання є основою історико-педагогічного дослідження [1, с. 44–45].

Наголосимо, що достатньо цінним джерелом, особливо для молодих науковців, аспірантів і магістрантів, є хрестоматії з історії педагогіки. Водночас вони є і специфічним джерелом в історико-педагогічних дослідженнях. Це фактично навчальний посібник, що містить систематизований вибір літературних, документальних або наукових творів, які ілюструють розвиток педагогічної думки та практики певного періоду.

Хрестоматії збирають воєдино розпорошені матеріали – фрагменти праць класиків педагогіки, нормативні документи (закони, інструкції), програмні документи та методичні матеріали, що дозволяє досліджувати динаміку педагогічних ідей. Вони відображають теоретико-методологічні засади педагогічної науки, реформування змісту освіти та концептуальні підходи до навчання і виховання у конкретний історичний період. Хрестоматії дозволяють простежити еволюцію поглядів на мету, завдання та методи виховання через тексти видатних мислителів, починаючи від античності до XXI століття. Вони полегшують роботу дослідника завдяки класифікації документів, що важливо для вивчення історії освіти, педагогічної думки та порівняльної педагогіки.

Хрестоматія не є першоджерелом (первинним документом) у чистому вигляді, оскільки матеріали в ній відібрані, систематизовані та, часто, скорочені упорядником. Дослідник має враховувати, що підбір матеріалів у хрестоматії відображає позицію її упорядника. А це може створювати певну інтерпретацію історичних подій.

На нашу думку, видання Інституту педагогіки – хрестоматія «Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення» за редакцією Н. Дічек (упорядники: Н. Дічек, А. Загородня, С. Шевченко) може слугувати джерелом дослідження громадянської ідентичності дітей і молоді в історії української педагогіки. У хрестоматії репрезентовано тексти-першоджерела (або уривки з них) українських учених, громадсько-освітніх діячів і педагогів, літераторів, що вперше цілісно відображають шляхи розвитку в межах України та діаспори протягом другої половини XIX ст. – перших десятиліть XXI ст. національної ідеї як осердя національної філософії освіти та педагогіки, а головне – як важливого чинника національного державотворення. Першоджерела доповнено біографічними довідками про авторів і примітками. У хрестоматії зазначено, що вона може стати у нагоді в дослідницькій роботі науковців, здобувачів ступеня PhD, майбутніх освітян [2].

У хрестоматії репрезентовано праці відомих сучасних українських учених – В. Андрущенко, І. Беха, В. Кременя та інших науковців, які доцільно використовувати для визначення теоретичних засад формування громадянської ідентичності дітей і молоді. Праці педагогів другої половини XIX – XX ст., серед яких Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, І. Огієнко, В. Сухомлинський та інші науковці, характеризують значення української освіти для формування громадянської ідентичності особистості в історії української освіти [2]. Таке поєднання сприяє цілісному, комплексному та системному характеру історико-педагогічного дослідження формування громадянської ідентичності дітей і молоді.

Отже, хрестоматія є важливим інструментом для джерелознавчого аналізу в історико-педагогічних дослідженнях, що забезпечує швидкий доступ до базових текстів та документів, дозволяючи реконструювати історико-педагогічний процес розвитку. Хрестоматія «Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення» є важливим джерелом для науковців, викладачів та студентів, які досліджують проблеми патріотичного виховання, формування національної свідомості та громадянської ідентичності дітей і молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його околиці. Шлях освіти. 2005. № 4. С. 43–47. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/9021/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%D0%9E.%20%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%BC%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97.pdf>
2. Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення : хрестоматія / Інститут педагогіки НАПН України / за наук. ред проф. Н. П. Дічек; [упорядники-автори: Дічек Н. П., Загородня А. А., Шевченко С. М.; тех. участь Максименко В. Д. Київ : Педагогічна думка, 2025. 487 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/KHrestomatiia_2025.pdf

Онаць О. М.

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувачка відділу економіки та управління ЗСО
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0003-3323-1289*

НАУКОВА ШКОЛА ЛЮДМИЛИ КАЛІНІНОЇ

Анотація. У поданих матеріалах представлено наукову школу Людмили Калініної з 2000 року, взаємозв'язок і взаємозалежність ефективності діяльності членів наукової школи з результатами наукової і організаційної діяльності її керівника.

Ключові слова: наукова школа, напрями діяльності, вчені і науковці, інформаційний менеджмент у сфері освіти, керівник наукової школи.

Проголошення незалежності України як суверенної сучасної демократичної держави зумовило потребу в створенні й розвитку власного національного освітнього простору та наукових шкіл з метою підготовки висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів.

У 1991 році, на базі лабораторії управління освітніми закладами Інституту педагогіки НАПН України була створена наукова школа «Управління розвитком освіти». Її розвиток відбувається за безпосереднього професійного керівництва, узгоджених ініціатив, координації проблематики НДР та успішних організаційно-методологічних рішень на партнерських засадах очільника Інституту педагогіки НАПН України Олега Михайловича Топузова, академіка НАПН України, доктора педагогічних наук, професора та академіка-секретаря Відділення філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки НАПН України, академіка НАПН України Світлани Олександрівни Сисоевої.

Вагомий внесок у розвиток наукової школи зробили відомі, не лише в Україні, вчені: Михайло Легкий, Валентин Маслов, Борис Андрієвський, Людмила Калініна, Наталія Лісова, Валентина Сгадова, Надія Островерхова, Людмила Паращенко та ін. У межах наукової школи «Управління розвитком освіти» підготовлено 9 докторів і 50 кандидатів наук за спеціальностями: 13.00.06-методика і теорія управління освітою; 13.00.04 - теорія і методика професійної

освіти; 25-00-02 – механізми державного управління. Проведено експертизу понад 150 кандидатських і докторських дисертацій. Нині науковий колектив відділу продовжує здійснювати наукові пошуки і розвиває інноваційні ідеї наукової школи «Управління розвитком освіти».

Наукова школа Людмили Калініної «Теорія і методика інформаційного менеджменту в сфері освіти», доктора педагогічних наук (2009 р.), професора (2010 р.), Заслуженого діяча науки і техніки України (2017 р.), відомої в Україні та за її межами вченої у галузі педагогічної науки з теорії та методики управління освітою, виокремилася у 2000 році. Підставою стало започаткування Л. Калініною досліджень за новими науковими напрямками: інформаційний менеджмент у сфері ЗСО, стратегічний менеджмент освітніх організацій, освітній менеджмент в умовах змін і методичні засади підготовки керівників до їх упровадження в післядипломній освіті, теоретичні та концептуальні засади інноваційного, організаційного менеджменту та громадсько-державного управління освітою як складноорганізованою активною системою, організаційно-валеологічні засади управління здоров'язбережувальною діяльністю в школі та ін.

Наукова школа Л. Калініної налічує 22 успішних учених і науковців (2000-2022): 3 доктори наук (О. Пастовенський, Наталія Лісова, С. Гордійчук) та 19 кандидатів наук: Р. Вдовиченко, Л. Грицяк, А. Грушева, Т. Давидова, О. Ісаєнко, С. Карп, Т. Куценко, В. Нідзієва, Г. Матвєєва, В. Мануйленко, І. Мосякова, О. Онаць, С. Петровський, В. Рогова, І. Рябуха, М. Рябуха, Я. Стемковська, Е. Фатєєва, Т. Цуканова. Нині Л. Калініна є науковим керівником 4 аспірантів і консулює докторантів. Із 2023 року є науковим консультантом інноваційних освітніх проєктів на Всеукраїнському рівні «Система розвитку освітнього менеджменту в багатопрофільних закладах позашкільної освіти» (2023-2028 рр.) і «Науково-методичне забезпечення STEM-освіти в закладах освіти» (2024-2027 рр.), керівниками яких є її докторанти І. Мосякова і В. Рогоза.

Упродовж 1997–2018 рр. під керівництвом Л. Калініної науковим колективом відділу з безпосередньою участю членів наукової школи було здійснено 8 фундаментальних досліджень з управлінської проблематики; проведено 9 експериментів Всеукраїнського рівня (2000–2018 рр.) та комплексні дослідження регіонального рівня на базі управлінь освіти і науки, управлінь освіти виконавчих

комітетів міських рад у 10 областях України (м. Київ, Київська, Житомирська, Миколаївська, Рівненська, Херсонська, Львівська, Хмельницька, Чернігівська, Закарпатській областях України та ін.).

Учасники наукової школи беруть безпосередню участь у практичному впровадженні наукових досліджень, які апробовані та широко обговорені та представлені педагогічній спільноті на 12 Міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференціях «Стратегії управління закладами освіти в умовах формування інформаційного суспільства» у 2002-2020 рр. (смт. Володимирець Рівненської обл., м. Миколаїв, м. Херсон, м. Чернігів, м. Ніжин, м. Київ та ін.), організованих та ініційованих науковим колективом лабораторії управління освітніми закладами – нині відділу економіки та управління ЗСО Інституту педагогіки НАПН України та представниками наукової школи та громадськості у діяльність експериментальних шкіл м. Миколаєва, м. Херсона, м. Чернігова, м. Києва, м. Хмельницький, м. Черкаси, Миколаївської, Житомирської, Рівненської, Чернігівської, Ставищенського району Київської обл., починаючи з 2002 року

Результати діяльності наукової школи у різних форматах із актуальної проблематики впроваджувалися і впроваджуються у партнерстві спільно з Асоціацією керівників шкіл України (АКШУ) – президент О.Онаць, віцепрезиденти – Л.Паращенко і Т.Скорик, з керівниками експериментальних майданчиків Всеукраїнського рівня, керівниками закладів освіти - членів Асоціації керівників шкіл України (АКШУ, президент О. Онаць (1994-2025 рр.) через проведення науково-практичних заходів різного рівня: організації діяльності Всеукраїнського клубу «Директор школи» (2005-2018 рр.); з менеджерами Асоціації Керівників Шкіл Нідерландів (VVO, 2001–2006 рр.), з вченими та науковцями Нідерландської школи Освітнього менеджменту (NSO) при Амстердамському університеті (2002–2005 рр.); з Центральним осередком розвитку освіти (Республіка Польща, 2007-2017 рр.); з АМО (Асоціацією з міжнародних відносин Чеської Республіки, 2007-2018 рр.), з громадською організацією «Агенція розвитку освітньої політики» (голова правління Л.І. Паращенко) та ін.

Важливою сторінкою у діяльності наукової школи Л. Калініної є організація науково-педагогічного стажування та забезпечення активної участі учасників наукової школи у міжнародних проєктах і програмах, із залученням співробітників відділу, керівників

експериментальних закладів, зокрема у таких найбільш вагомих проектах: «Україна на шляху європейської та євроатлантичної освіти»; (Польща, м. Варшава, 2006-2009), «Українські лідери в європейській та євроатлантичній освіті»; «Міжкультурна освіта» (Польща, м. Сулеювек, Варшава, 2006, 2007, 2008); «Роль освіти в європейській інтеграції» (Німеччина, земля Баден-Вюртемберг, 2009-2012), «Менеджмент в освіті» (Прага, ЧР, 2014-2018); «Психолого-педагогічні аспекти європейських інтеграційних процесів: досвід України та Польщі» (2023); «Механізми трансформації освітніх технологій в умовах інтеграції України до європейського простору» (Польща – Україна, 2024). 2025 року, «Подорож та таємниці успіху фінської освіти: традиції та інновації» (м. Мікеллі, Фінляндія, 2025); «Психолого-педагогічний супровід молоді та розвиток професійних компетентностей»(Португалія, 2025).

Наукова і організаційна діяльність, особисті вагомі наукові здобутки керівника наукової школи професора Людмили Калініної є взірцем для послідовників, зокрема обґрунтовані і впроваджені в практику: інноваційна парадигма інформаційного менеджменту у сфері освіти; теоретичні засади розвитку інформаційної культури керівника закладу освіти; концептуальні засади стратегічного менеджменту освітніми організаціями; теорія державно-громадського управління активними освітніми системами (ідея розвитку ДГУ закладів освіти як активних соціокультурних систем, концепція, закономірності, тенденції, концептуальна модель система державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти на людиноцентристських засадах суб'єктної партнерської взаємодії); теоретично обґрунтовані засади суб'єктної партнерської взаємодії державно-громадського управління закладами загальної середньої освіти в умовах децентралізації та розвитку місцевого самоврядування: терміносистема, закономірності розвитку й зміст, принципи суб'єктної партнерської взаємодії в державно-громадському управлінні закладами ЗСО, критерії виміру ефективності діяльності суб'єктів партнерської взаємодії, що знайшли відображення в монографіях, посібниках і інших наукових працях і широко використовуються членами наукової школи та іншими науковцями.

На ефективність діяльності наукової школи позитивно впливає і розширює горизонти діяльності, підвищує авторитет і імідж кожного її члена, багатогранність організаційної та науко-

вої діяльності Л. Калініної, її визнання як вченої і керівника, що засвідчується численними високими громадськими посадами, дорученнями, обов'язками, зокрема: вона є головою науково-методичної ради з фундаментальних досліджень Інституту педагогіки НАПН України з 2013 р.; членкинею об'єднаної Конкурсної комісії з присудження Премії Верховної Ради України молодим ученим та іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук з 2021 р.; Національного фонду досліджень України за напрямом «Соціальні та гуманітарні науки»; Конкурсної комісії директорату науки та інновацій Міністерства освіти і науки України з 2022 р.; Міжвідомчої ради НАПН України з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології з 2005 р.; спеціалізованої вченої ради Д.26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України з 2010 р.. Л.М. Калініна була головою науково-методичної комісії з інформатизації закладів освіти НМР МОН України з листопада 2011 року (наказ МОН № 1364 від 25.11.2011 р.; наказ МОН № 922 від 11. 09. 2015 р.) до квітня 2021 року; членкинею спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій К 73.053.04 в Черкаському національному університеті імені Б. Хмельницького (2014-2022 рр.); працювала в складі науково-експертної ради Державної інспекції навчальних закладів України при МОН України упродовж 1996–2017 рр.; була заступником головного редактора науково-методичного журналу «Комп'ютер у школі та сім'ї» та інших.

Прикладом для наслідування для членів наукової школи, як членів дорадчо-експертної групи, створеної у 2017 році при відділі економіки та управління ЗСО, є те, що Л. Калініна є автором і співавтором понад 415 наукових праць, серед яких 21 монографія, із них 4 одноосібні та 3 іноземними мовами та інші у співавторстві; 21 посібник із яких 1 одноосібний та 4 посібники мають гриф МОН України та 1 відзнаку НАПН України: 10 статей у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Web of Science Core Collection і Scopus і ін. Має 4 авторські свідоцтва на одноосібні монографії, опубліковані за результатами фундаментальних досліджень й одне свідоцтво на комп'ютерну програму «Автоматизована система управління «Школа» (2006 р.); розроблення програм і викладання навчальних дисциплін «Технологія дисертаційної праці», «Методологічні основи управлінської діяльності та наукові школи менеджменту», «Шкільний

менеджмент у цифровому суспільстві», «Моделювання освітнього простору в школі»; освітньо-наукової програми «Освітні науки» третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю А1 «Освітні науки» та за спеціальністю А4 «Середня освіта» в Інституті педагогіки НАПН України. З 2002 року є консультантом, дослідником і тренером у національних і міжнародних проєктах, зокрема з 2018 року є дослідником і тренером 4 Грантових проєктів ЄС за напрямом Жана Моне в рамках Програми ЄС Еразмус+. Нею підготовлено 10 програм підвищення кваліфікації керівників і вчителів; 4 збірники завдань для розвитку природничо-наукової компетентності у форматі PISA (2021-2023 рр.), статті у фахових журналах, першого (2008) та другого (2021) видань «Енциклопедії освіти», аналітичні матеріали та інші види наукової продукції.

Підтвердженням наукового авторитету і визнання керівника наукової школи Людмили Калініної є широке використання науковою та освітньою спільнотою результатів її науково-дослідної діяльності, високі значення наукометричних показників, їх цитування іншими вченими, зокрема h-індекс=37 (індексу Гірша в Google Scholar), індекс десятки найбільш цитованих її праць 10-індекс =89, загальна кількість цитувань її праць становить 5065. Людмила Миколаївна обіймає 2 позицію в Інституті педагогіки НАПН України та 259 позицію в країні за міжнародним рейтингом National H-index Ranking поміж ТОП 1000 українських науковців у базі даних Google Scholar 2026 станом на травень 2026 р. (https://ua.h-index.com/uk/scholar1000?ScholarAuthorsSearch%5Buniversity_id%5D=335&ScholarAuthorsSearch%5Bname%5D=&ScholarAuthorsSearch%5Bindex%5D=#). За статистикою репозитарію Цифрової бібліотеки НАПН України кількість скачувань 171 праці Л. Калініної становить 64 525, а за рейтингом вона обіймає 173 позицію із 7979 науковців НАПН України (<https://lib.iitta.gov.ua/view/creator/s/==041A==0430==043B==0456==043D==0456==043D==0430=3A==041B=2E==041C=2E=3A=3A.html>).

Результати діяльності наукової школи «Теорія і методика інформаційного менеджменту в сфері освіти» і її керівника - Л. Калініної, результати дослідно-експериментальної роботи співробітників відділу і членів наукової школи висвітлено й широко оприлюднено в науковому просторі, що підтверджує доцільність створення наукової школи, ефективність діяльності, що має важливе значення для розвитку науки і освіти, входження у

європейський науково-освітній простір та у практичній педагогічній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Електронна бібліотека НАПН України <https://lib.iitta.gov.ua/view/divisions/emcsed/>
2. Літопис сучасної науки й освіти України: Наукові школи, авторські системи і концепції [Текст] / [редкол.: В. Г. Кремень та ін.]. - Київ : Альфа-Віта, 2018.
3. Літопис сучасної освіти і науки України: «Інститут педагогіки НАПН України: 90 років історії і звершень». К.: Альфа-Віта, 2016. 226 с. <https://drive.google.com/file/d/1aV69YmVQBfqGqJknJffYHRb8J4UqnzL-/view>
4. Національна академія педагогічних наук України – 25 років» / Голов. ред-кол.: В. Г. Кремень (голов. ред.) [та ін.]. К.: Альфа-Віта, 2017. С. 206-207) та ін.

Ткачук Л.В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Уманського національного університету
ORCID ID: 0000-0003-3337-2540*

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ЛАБОРАТОРІЇ «В. О. СУХОМЛИНСЬКИЙ І ШКОЛА ХХІ СТОЛІТТЯ»: ВЕКТОРИ НАУКОВОЇ СПІВПРАЦІ

Анотація. Визначено ключові вектори наукової співпраці Інституту педагогіки НАПН України та науково-дослідної лабораторії «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Ключові слова: Інститут педагогіки НАПН України, науково-дослідна лабораторія «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття», стратегічне партнерство, наукова співпраця, педагогічна спадщина, гуманна педагогіка, сухомлиністика, освітні інновації.

Сучасний етап реформування національної системи освіти потребує переосмислення класичної педагогічної спадщини через призму викликів ХХІ століття та консолідації зусиль провідних академічних установ і регіональних науково-дослідних центрів. У цьому контексті стратегічне партнерство Інституту педагогіки НАПН України та науково-дослідної лабораторії «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття» УДПУ імені Павла Тичини постає як унікальний зразок багаторічного продуктивного тандему. Спільна діяльність інституцій дозволяє не лише зберігати традиції гуманної педагогіки, а й адаптувати ідеї В. Сухомлинського до вимог цифровізації, дитиноцентризму та розбудови безпечного освітнього середовища. Взаємодія «академічна установа – університетська лабораторія» створює необхідний методологічний фундамент для підготовки вчителя нового покоління та наукового супроводу освітніх інновацій.

Науково-дослідна лабораторія «В. О. Сухомлинський і школа ХХІ століття» була створена у 1996 році за ініціативи Кузя Володи-

мира Григоровича (1938–2018), заслуженого діяча науки і техніки України, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена (академіка) Національної Академії педагогічних наук України, який керував діяльністю лабораторії з 1996 р. по 2018 р. [1]. Лабораторія працює під егідою Національної академії педагогічних наук України. Так, у листі на ім'я В. Кузя за № 2–7 /154 від 07.10.1996 р. за підписом президента Академії педагогічних наук України М. Ярмаченка, зазначено: «Президія Академії педагогічних наук вважає доцільним створити на базі педінституту наукову лабораторію з питань дослідження педагогічної спадщини В.О. Сухомлинського на громадських засадах.

Відділення Академії будуть сприяти розвитку наукової і методичної діяльності цієї лабораторії, надавати допомогу у творчому освоєнні й упровадженні в життя творчого доробку видатного українського педагога» [2].

Відкриття науково-дослідної лабораторії було приурочене Третім всеукраїнським педагогічним читанням «Василь Сухомлинський і сучасність», що пройшли в університеті у 1996 р.

Науково-теоретичний вектор взаємодії Інституту педагогіки НАПН України та науково-дослідної лабораторії «В. О. Сухомлинський і школа XXI століття» зосереджений на фундаментальному переосмисленні класичної спадщини видатного педагога в контексті викликів сучасної доби. Пріоритетним напрямом спільної діяльності виступає координація фундаментальних та прикладних досліджень, що дозволяє уникнути фрагментарності у вивченні ідей В. Сухомлинського та забезпечити їхню цілісну інтерпретацію. Упродовж 22 років на базі лабораторії діяла наукова школа «Педагогіка XXI століття» В. Кузя, при якій захищено 33 кандидатських та 7 докторських дисертацій.

З 1998 року на базі лабораторії започатковано видання щорічного Вісника лабораторії – збірника наукових праць учених, які досліджують педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського.

Впродовж існування лабораторії на її засіданнях періодично відбувались зустрічі із науковцями Інституту педагогіки: Н. Бібік, Л. Бондар, М. Вашуленком, Н. Дічек, О. Савченко та ін. Частою гостею лабораторії є академік О. Сухомлинська.

Важливою платформою для апробації наукових результатів стало регулярне проведення спільних наукових заходів. Традиційні Всеукраїнські та Міжнародні науково-практичні конференції (зо-

крема: «Василь Сухомлинський і сучасність» (1996), «До витоків становлення української педагогічної науки» (2002), «Гуманістичні ідеї педагогічної спадщини Януша Корчака у ХХІ столітті» (2003), «Василь Сухомлинський і школа ХХІ століття: традиція й інноваційність» (2012), «Григорій Сковорода: діалог із сучасністю» (2022) [<https://undip.org.ua/announce/vseukrainska-naukovo-praktychna-onlayn-konferentsiia-hryhoriy-skovoroda-dialoh-iz-suchasnistyu/>], «Гуманна педагогіка у контексті євроінтеграції: ідеї Януша Корчака про абсолютну самоцінність дитини» (2023) [<https://undip.org.ua/news/humanna-pedahohika-u-konteksti-ievrointehratsii-idei-yanusha-korchaka-pro-absoliutnu-samotsinnist-dytyny-2/>] та ін.), семінари та круглі столи, організовані на базі Уманського державного педагогічного університету за безпосередньої участі провідних науковців Інституту педагогіки, перетворилися на потужний майданчик для дискусій щодо актуалізації гуманістичних ідей Павлишського доброторця. У межах таких заходів здійснюється не лише презентація теоретичних здобутків, а й випрацювання нових методологічних підходів до розвитку дитиноцентризму, виховання культури особистості та формування ціннісних орієнтирів молоді. Синергія академічних знань фахівців НАПН України та науково-пошукового потенціалу співробітників лабораторії сприяє розширенню проблемного поля сухомлиністики, залучаючи до наукового обігу нові архівні матеріали та концептуальні візії майбутнього освіти.

Організаційно-методичний вектор співпраці Інституту педагогіки НАПН України та науково-дослідної лабораторії спрямований на практичну імплементацію теоретичних напрацювань у реальний освітній процес. Ключовим результатом цього напрямку є спільна підготовка та видання навчально-методичного забезпечення: посібників, методичних рекомендацій, програм спецкурсів та збірників наукових праць (зокрема, «Історія та філософія освіти в Україні: до 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди (1722–1794)» (2022) [<https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/01/Istoriia-ta-filosofii-osvity-v-Ukraini-2022.pdf>]), «Гуманна педагогіка у контексті євроінтеграції: ідеї Януша Корчака про абсолютну самоцінність дитини» [<https://lnk.ua/0nKt03UI4/>] та ін.). Ці видання слугують дієвим інструментарієм для вчителів-практиків, допомагаючи їм інтегрувати елементи гуманної педагогіки у щоденну діяльність.

Особливого значення така діяльність набуває в умовах розбудови Нової української школи (НУШ). Науковці Інституту педагогіки та члени лабораторії спільно розробляють методики, що базуються на ідеях В. Сухомлинського щодо емоційного благополуччя дитини, розвитку її творчих здібностей та етичного виховання. Впровадження ідей гуманної педагогіки в практику НУШ здійснюється через систему майстер-класів, тренінгів та експериментальних майданчиків, де науково-методичний супровід академічної установи поєднується з мобільністю університетської лабораторії. Така співпраця забезпечує неперервність ланцюга «фундаментальна наука – методика – практична апробація», що дозволяє створювати якісний освітній контент, орієнтований на індивідуальні потреби сучасного учня та професійне зростання педагога.

Багаторічна співпраця Інституту педагогіки НАПН України та науково-дослідної лабораторії «В. О. Сухомлинський і школа XXI століття» Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини довела свою життєздатність як цілісна система інтеграції академічної науки у практику вищої та середньої школи. Основними векторами цієї взаємодії стали: координація фундаментальних та прикладних досліджень, організація спільних наукових заходів та наукових проєктів, спрямованих на актуалізацію сухомлиністики, що дозволило зміцнити методологічну базу сучасної української дидактики та теорії виховання; підготовка навчально-методичного забезпечення та популяризація ідей гуманної педагогіки в умовах сучасних освітніх трансформацій. Стратегічне партнерство установ сприяє професійному розвитку педагогічних кадрів, забезпечуючи їх сучасним інструментарієм, що базується на поєднанні фундаментальних принципів людиноцентризму та новітніх освітніх технологій.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Кузь Володимир Григорович. Черкашина педагогічна: історія та сучасність: монографія. УДПУ. Київ: ФОП Ямчинський О.В., 2025. С.159–190.
2. Науково-дослідна лабораторія «В. О. Сухомлинський і школа XXI століття». URL: <https://fdo.udpu.edu.ua/istoriya-laboratoriyi/>

Чижевський Б.Г.,

*кандидат педагогічних наук, провідний науковий
співробітник відділу економіки та управління
загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України;
Заслужений працівник освіти України.
Київ, Україна.*

ORCID ID: 0000-0002-7878-1180
chyzhevskyi.bg@gmail.com

Попович Л.М.,

*науковий співробітник відділу економіки та
управління загальною середньою освітою
Інституту педагогіки НАПН України.
Київ, Україна.*

ORCID ID: 0000-0001-8231-8124
plidia01@ukr.net

НЕБАЙДУЖИЙ ТА ВБОЛІВАЮЧИЙ ЗА ДОЛЮ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ І СЕЛА АНТИКРИЗОВИЙ МІНІСТР-НАУКОВЕЦЬ

Анотація: Здійснено огляд певного спектру напрацювань та досліджень колишнього в.о. міністра освіти України та наукового співробітника відділу сільської школи Інституту педагогіки НАПН України Шепотька В.П.

Ключові слова: освіта, наука, учитель, учень, навчально-виховний процес, суспільство, економіка.

Період з 60-х років XX сторіччя до 20-х років XXI сторіччя знаменні особливим періодом у суспільно-політичному, культурно-освітньому житті демократичної УКРАЇНИ. У цей час було порушено завдання в максимально стислі терміни домогтися суттєвого підвищення культурно-освітнього рівня всіх українців. При цьому враховувались перспективи розвитку соціального правового рівноправного людського суспільства рівних можливостей, дедалі ширшого впровадження демократичного стилю управління, нової техніки і технологій, інформатизації навчально-вихов-

ного процесу, поліпшення організації виробництва. Вирішальну роль у забезпеченні успішного вирішення цього завдання мала відіграти сфера освіти. Необхідно було послідовно підвищувати рівень її організації, завершити перехід до загальнообов'язкової середньої освіти молоді, здійснити ефективні заходи щодо навчання необхідних для цього висококваліфікованих спеціалістів, перепідготовки наявних кадрів.

Готуючи матеріали, автори мали на меті максимально об'єктивно й всебічно розкрити основні риси непересічної Особистості сучасності, Людини з великої букви, державного службовця, Заслуженого вчителя України, доцента – Віктора Пантелійовича Шепотька (03.09.1935 – 2012). Відомий організатор освіти, управлінець, людина енциклопедичних знань, із світлими, ясними, відкритими очима, доброзичливим поглядом, за базовою освітою учитель фізики та математики – він пройшов шлях у освіті від учителя до в.о. міністра освіти і науки України, старшого наукового співробітника відділу сільської школи Інституту педагогіки НАПН України. Він працював з цифрами, таблицями, графіками, прогнозами і бачив за ними долю, працю, майбутнє, умови навчання учнів, студентів, учителів, науковців, керівників. Мудра, глибоко добропорядна, доброзичлива, красива людина, яка все своє життя віддала служінню суспільству, рідній державі, консолідації людей на численні добрі справи – таким він залишиться в пам'яті всіх, хто його знав, співпрацював з ним, мав можливість хоча б раз поспілкуватись із ним, був у нього з клопотаннями.

Віктор Пантелійович Шепотько працював заступником міністра народної освіти Української РСР/міністра освіти України з 1979 по 1996 роки з питань фінансового та матеріального-технічного забезпечення сфери освіти та науковим співробітником відділу сільської школи Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України з 1996 по 2012 роки.

Згідно Указу Президента України (8 лютого 1993 року N 34/93) був затверджений також членом Національної ради соціального партнерства, яка була створена з метою узгодженого вирішення питань, що виникають у соціально-трудовій сфері, у відносинах Уряду України, підприємців і професійних спілок, та згідно з домовленостями учасників зустрічі за «крутлим столом» - Президента України і представників профспілкових об'єднань, яка відбулася 5 червня 1992 року.

На той час він також додатково обіймав посади:

- заступника голови Комісії у справах неповнолітніх при Кабінеті Міністрів України / Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 року № 828.
- виконуючого обов'язки Міністра освіти (у складі делегації на 44-у сесію Міжнародної конференції з освіти, що відбулася 3-8 жовтня 1994 року) / Розпорядження Кабінету Міністрів України № 704-р від 27 вересня 1994 року.

Віктор Пантелійович приступив до виконання обов'язків заступника міністра народної освіти Української РСР в той період коли український народ вийшов на вершину грамотного і самого читаючого народу планети. До його повноважень входило підготовки пропозицій та державних рішень щодо фінансування та матеріально-технічного забезпечення дошкільних закладів освіти, середніх шкіл, позашкільних закладів освіти, професійно-технічних училищ, технікумів, педагогічних училищ, педагогічних інститутів, інститутів удосконалення вчителів, Інституту педагогіки, Інституту психології, які відносилися до відання Міністерства народної освіти України. За його участю та підтримкою масово проводилося будівництво шкіл, проведення капітального ремонту, створення і оснащення кабінетів фізики, математики, інформатики (на основі вітчизняних пристроїв – Пошук і Корвет), хімії, біології, географії, токарних і слюсарних майстерень, спортивних залів, басейнів, шкільних їдальнь, бібліотек, пришкільних ділянок.

Завдяки тісній співпраці із центральними органами влади, а також із Міністерством фінансів Української РСР проводилася політика щодо широкого та якісного стабільного, стійкого розвитку сфери освіти, підготовки кадрів та надання якісної наукової освіти дітям і учням в сільській місцевості за місцем проживання. Масово будувалися та відкривалися школи в селах, хуторах, дослідних станціях, станційних переїздах, військових містечках, тобто повсюдно де народжувалися і проживали діти, щоб вони мали право і змогу навчатися без відриву їх від сім'ї, родини.

Віктор Пантелійович брав безпосередню участь у розробці проекту закону про освіту (1991), підготовці нормативно-правової бази суверенної демократичної держави України, організації та проведенні першого Всеукраїнського з'їзду працівників освіти, прийнятті Національної програми “Освіта” (Україна XXI століття).

Завдяки стійкій позиції, професіоналізму Шепотька у 90-ті роки ХХ сторіччя, в період коли сферу освіти лихоманило із-за нестабільного фінансування, фактично ним було збережено функціональність Міністерства освіти України, як центрального державного органу управління сферою освітою та захищено науковців, учителів, заклади освіти від тотального паралічу. Кризовий період був подоланий.

За сумлінну працю та у зв'язку з виходом на пенсію Указом Президента України (6 серпня 1996 року N 641/96) заступникові Міністра освіти України Шепотьку Віктору Пантелійовичу було присвоєно другий ранг державного службовця.

Указом Президента України (6 серпня 1996 року N 639/96) Шепотька Віктора Пантелійовича було увільнено з посади заступника Міністра освіти України у зв'язку з виходом на пенсію.

З 1996 по 2012 роки Шепотько Віктор Пантелійович сумлінно та активно працював науковим співробітником відділу сільської школи Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

У своїй професійній, напруженій, інтенсивній та відповідальній діяльності Віктор Пантелійович оправся на те, що поступальний стійкий, стабільний розвиток соціального правового рівноправного людського суспільства рівних можливостей поряд із іншими чинниками має базуватися на сфері освіти. Вона повинна своєчасно реагувати на нові, інноваційні напрацювання і здобутки, що відбуваються у науці, техніці, технологіях, виробництві. Він вважав, що в умовах науково-технічних, інформаційних революцій освіта може і повинна виступати не лише необхідною умовою, а й активною причиною добродійних прогресивних трансформацій в усіх елементах, фактором прискорення науково-технічного прогресу і розвитку економіки та виробництва.

На його думку, мета розвитку освіти має черпати свої витoki із концепції її реформування та реалізації заходів з докорінного поліпшення виховної роботи з учнівською та студентською молоддю на основі ортодоксальних, класичних цінностей, традицій та звичаїв українського народу, вивчення його історичної, наукової, культурної, освітянської спадщини, формування у підростаючого покоління наукового мислення, наукового світогляду, високої патріотичної свідомості, готовності до виконання суспільних і конституційних обов'язків, поваги до державних символів.

Досліджуючи становлення і розвиток загальноосвітньої школи з 1917 по 1987 роки, Віктор Пантелійович особливу увагу надавав розвитку освіти на селі та в гірській місцевості, в контексті суспільно-політичного, правового, економічного життя України, визначаючи вплив на цей процес науково-технічного прогресу та стверджував, що вирішення проблем інтеграції освіти суверенної, демократичної України у світову та Європейську освітні системи, її демократизації і гуманізації неможливе без ретельного, прискіпливого, неупередженого вивчення суспільно-економічних передумов і власного історичного досвіду, його об'єктивного представлення, оцінки та врахування відповідних уроків.

Дослідник притримувався позиції, що лише уникаючи зайвої як ідеалізації, так і драматизації цього досвіду в певні історичні періоди, можна об'єктивно оцінити надбання і втрати дотеперішньої сфери освіти, роботу з педагогічними кадрами, етапи розвитку школи у сільській та гірській місцевостях, визначити перспективи їхнього подальшого стійкого, стабільного розвитку, забезпечення якості і підвищення ефективності.

Опираючись на вищевикреслене, Шепотько досліджував роль і значення соціально-економічних умов перебудови сфери освіти, історичні, етнополітичні, регіональні особливості, діапазони та аспекти освіти взагалі і загальноосвітньої школи зокрема. При цьому враховувалися як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори, що впливали на організацію шкільної справи.

Враховувалося те, що об'єктивні фактори визначалися зростаючим впливом науково-технічного прогресу як на розвиток продуктивних сил в цілому, так і на підвищення ролі освіти в оволодінні підростаючим поколінням науковими та практичними знаннями основ тодішнього виробництва, досягнення науки, техніки, технологій, включення молодого покоління в економічні та виробничі процеси. На основі зазначеного було зроблено висновок стосовно необхідності покращення якості навчально-виховного процесу в закладах освіти.

Особлива увага приділялася дослідженню педагогічних основ підготовки, розстановки і підвищення кваліфікації у системі неперервної освіти педагогічних кадрів України. На основі досвіду державної служби та результатів наукових досліджень було зроблено висновок, що проблема підготовки педагогічних кадрів має не лише теоретичне, а й практичне значення. З точки зору теорії,

вона є основою створення навчальних планів, програм і, взагалі, основою організації всього навчально-виховного процесу. Практичне значення цієї проблеми полягає в подальшому збагаченні змісту роботи школи, поліпшення виконання освітніх і виховних функцій та залежить передусім від статусу, захищеності учителя, рівня його професійної підготовки, компетентності та педагогічної майстерності. В сучасний період становлення та розвитку української школи роль учителя зростає. Якщо не будуть створені умови для перебудови самого учителя, якщо ми не виховаємо учителя нового типу, перебудова освітнього та навчально-виховного процесів значно ускладнюється. Тому на всіх етапах неперервної освіти вчителів повинен бути ретельний і постійний аналіз співвідношення та взаємодії освіти і педагогічних знань – загальної педагогіки, психології, дидактики, методики.

Беззаперечна увага надавалася суб'єктивним умовам подальшого вдосконалення загальноосвітньої і професійної підготовки молоді, яка пов'язана з професійною і соціальною орієнтацією школи, учнів, їхніх батьків. Підкреслювався беззаперечний факт, що у ході історичного розвитку суб'єктивні умови ускладнювалися із підвищенням освітнього рівня молоді. Чим вищим він був, тим більше проявлялася орієнтація школярів до закладів фахової передвищої, вищої та професійної освіти.

Віктор Пантелійович розглядав освіту як одну з визначальних складових загальнодержавного, регіонального, місцевого соціально-економічного розвитку держави, суспільства, людини. Інноваційній економіці потрібен вітчизняний господар, освічений працівник, готовий до відповідальності, самостійного прийняття рішень та виконання покладених на нього завдань. Ця проблематика має безліч особливостей, а одна з найскладніших – освіта в сільській місцевості.

Шепотько В.П. був переконаний, що село для українського народу було і залишається духовною і матеріальною основою його буття, джерелом менталітету, оберегом духовної пам'яті. Він був переконаний, що проблеми освіти в сільській місцевості виходить далеко за межі суто освітянської сфери, освіта на селі традиційно має вплив на все населення. На селі школа сприймається як осередок культури, освіти, науки, гарант стабільного, стійкого розвитку та захищеності дітей. Саме навколо закладів освіти (дошкільного, загальноосвітнього, позашкільного) форму-

ється духовне, культурно-освітнє середовище, інтелектуальний мікроклімат, що відображають сімейні традиції, родинні стосунки. Школа живе проблеми сільської спільноти і водночас перебуває під її постійним впливом.

Віктор Пантелійович прикладав максимум зусиль, щоб мінімізувати проблеми розвитку навчально-виховних закладів у сільській місцевості, які особливо загострилися у період переходу економіки на ринкові відносини, відкриття ринку землі, коли освіта на селі залишилася поза увагою аграрних холдингів, фермерів, підприємців та інших виробництв та поширюється практика насильного закриття шкіл з наповнюваністю 40, 45, 60 учнів. Незахищеність учителів у сільській місцевості, важкі умови праці та низький рівень заробітної плати не дають змоги повноцінно забезпечувати життєві потреби сільського населення, повною мірою реалізувати гарантовані Конституційні рівні права дітей та учнів на якісну, доступну, безоплатну наукову повну загальну середню освіту та їх повноцінний розвиток та соціалізацію. На основі багатого власного досвіду та проведених досліджень Віктор Пантелійович захищав позицію, що стійкий, стабільний розвиток освіти у сільській місцевості стратегічно важливо проводити на основі вітчизняних системних, комплексних наукових досліджень та підтримки добродійних позитивних практичних результатів.

Як досвідчений заступник міністра освіти, справою честі В.П. Шепотька було знайти можливості та пришвидшити строки вирішення нагальних проблем фінансування як сфери освіти в цілому, так і конкретних закладів освіти зокрема. Він добре розумів, що тут варто покладатись на людський фактор, тому і звертався до місцевих органів державної виконавчої влади, керівників закладів з питань підготовки молодих кадрів та доручення їм відповідальних і стратегічних напрямів роботи. Віктор Пантелійович ніколи не поспішав і не приймав спонтанних рішень, а опираючись на свій багатий досвід, знання справи, володіючи інформацією про результативність праці конкретних науковців і освітян, він заздалегідь передбачав хто дійсно принесе користь державі, суспільству, справі та зможе розв'язувати, вирішувати конкретні проблеми, попереджувати конфлікти та бути антикризовим управлінцем.

Шепотько В.П. цінував творчі обдаровані особистості, які демонстрували глибокі знання, майстерність організатора, думачого і відповідального керівника з науковим, нестандартним та еконо-

мічним мисленням і психологічним, індивідуальним підходом до зайнятих певною науково-освітньою справою людей.

Сподіваємось, що ознайомлення із представленою інформацією допоможе науковцям, новим дослідникам не лише краще пізнати життєвий шлях та особисті якості державного службовця-науковця, а й спонукатиме до глибшого розуміння історії нашої держави, проблем розвитку та значення для суспільства науки і освіти, важливості неодмінного утвердження в нашому повсякденному житті поваги до минулого та особистостей, які чесно і самовіддано працювали для всебічного розвитку України, доброякісних відносин між людьми, особливу цінність яких все життя сповідував та своїми діями наполегливо розвивав Віктор Пантелійович Шепотька.

ЛІТЕРАТУРА

1. Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). Конституція України № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Верховна Рада України Закон України “Про освіту” (від 23 травня 1991 року № 1060-XI) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text>
3. Верховна Рада України Закон України “Про освіту” (від 23 березня 1996 року № 100а/96-ВР) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Верховна Рада України Закон України “Про загальну середню освіту” (від 13 травня 1999 року № 651-XIV) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>
5. Кабінет Міністрів України Постанова “Про Державну національну програму “Освіта” (Україна XXI століття)” (від 3 листопада 1993 року № 896). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
6. Закон про зміцнення зв'язків школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К.: 1959. – 20 с.
7. Гриценко М.С. Нариси з історії школи Української РСР. – К.: Рад. школа, 1966. – 260 с.
8. Єдність. Інформативний вісник профспілки працівників освіти і науки м. Києва. – К., 2005. - № 6(79).
9. Завадська О.Я. Школи України в період перебудови системи народної освіти. – К.: К.: Рад. школа, 1964. – 163 с.
10. Корняк М.Я. Райвно і школа. – К., 1988.
11. Культурне будівництво в Українській РСР. Статист. довідник. – К.: Рад. школа, 1940.
12. Курило В.М. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки / Курило В.М., Шепотько В.П.. – К.: “Демір”, 2006. – 432 с.

13. Курило В. М., Шепотько В. П. Талановитий організатор, чудова людина / О. М. Маринич: життя у служінні людям : до 95-річчя від дня народження / упорядник В. І. Олещенко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2015. – с. 35-41. <https://www.geokyiv.org/pdf/Marynych.pdf>
14. Луговий В. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку. – К.: 1994. – 194 с.
15. Майборода В.К. Педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.) – К.: 1992. – 196 с.
16. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1919-1967 рр.) (під. ред. А.Г. Бондар). – К.: Рад. школа, 1967. – 483 с.
17. Освіта в сільській місцевості: кризові тенденції та шляхи їх подолання. Науково-практичне видання / Автор-упорядник Є.В. Красняков. – К.: Парламентське вид-во, 2012. – 272 с.
18. Освіта України. Нормативно-правові документи. – К.: 2001. – 470 с.
19. Філіпов О.М. О.М. Розвиток радянської школи УРСР в період післявоєнної п'ятирічки. – К.: Рад. школа, 1957. – 149 с.
20. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.). – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1966. – 255 с.

Шевченко В. М.,

*доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри сурдопедагогіки та сурдопсихології
імені Миколи Ярмаченка факультету спеціальної освіти та соціальної
політики Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
ORCID ID: 0000-0003-0119-3206*

ВПЛИВ МИКОЛИ ДМИТРОВИЧА ЯРМАЧЕНКА НА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Анотація. У тезах висвітлено внесок Микола Дмитрович Ярмаченко в розвиток Інституту педагогіки НАПН України та становлення української педагогічної науки. Проаналізовано його науково-педагогічну, організаційну й управлінську діяльність, роль у розвитку спеціальної освіти, історико-педагогічних досліджень і підготовці наукових кадрів. Розкрито значення діяльності вченого для формування сучасного науково-освітнього простору України.

Ключові слова: Микола Дмитрович Ярмаченко, Інститут педагогіки НАПН України, педагогічна наука, спеціальна освіта, сурдопедагогіка, історія педагогіки, наукова школа, Академія педагогічних наук України.

Розвиток української педагогічної науки другої половини ХХ – початку ХХІ століття нерозривно пов'язаний із діяльністю видатного вченого, педагога, організатора науки й освіти — академіка Миколи Дмитровича Ярмаченка. Його багаторічна науково-педагогічна та управлінська діяльність стала важливим чинником становлення сучасної системи педагогічної науки в Україні, а особливе значення мала для розвитку Інституту педагогіки НАПН України — найстарішої наукової педагогічної установи держави [1]. Саме завдяки М.Д. Ярмаченку Інститут педагогіки зміцнив свої позиції як провідний центр педагогічної думки, науково-методичного забезпечення освіти та підготовки наукових кадрів [1].

Постать Миколи Дмитровича Ярмаченка є унікальною для української педагогіки. Його життєвий шлях — це приклад поєднання глибокої наукової ерудиції, організаторського таланту, людяності

та відданості справі освіти. Народившись у поліському селі Черемошня у 1928 році, він пройшов складний шлях від сільського хлопця до одного з найавторитетніших учених у галузі педагогіки та спеціальної освіти [1]. Уже в студентські роки навчання на дефектологічному факультеті Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького проявив схильність до науково-дослідної роботи та зацікавлення проблемами навчання й виховання дітей із порушеннями слуху [2]. Його кандидатська дисертація «Розвиток зв'язної мови у глухих учнів 3-го класу» стала вагомим внеском у розвиток української сурдопедагогіки, а подальші дослідження заклали підвалини наукового осмислення проблем компенсації порушень слуху та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [3].

Наукове становлення М.Д. Ярмаченка відбувалося у тісному зв'язку з практикою педагогічної діяльності. Він працював асистентом, доцентом, завідувачем кафедри сурдопедагогіки, проректором із наукової роботи Київського педагогічного інституту імені О.М. Горького [2]. Уже в цей період учений виявив себе не лише як дослідник, а й як талановитий організатор науки, здатний об'єднувати навколо себе творчі колективи та спрямовувати їхню діяльність на вирішення актуальних проблем освіти. У 1968 році М.Д. Ярмаченко захистив докторську дисертацію «Виховання і навчання глухих дітей в УРСР», яка стала однією з перших фундаментальних праць із історії української сурдопедагогіки [4]. У дослідженні було систематизовано історію становлення спеціальної освіти для дітей із порушеннями слуху, визначено основні етапи розвитку сурдопедагогіки та обґрунтовано шляхи її подальшого розвитку [2].

Новий етап у діяльності Миколи Дмитровича розпочався у 1973 році, коли його було призначено директором Науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР [1]. Цей період став визначальним як для самого вченого, так і для розвитку Інституту педагогіки. Під його керівництвом установа суттєво зміцнила свій науковий потенціал, розширила структуру та напрями досліджень. Якщо на початку його керівництва в Інституті працювало близько 120 науковців, то вже на початку 1990-х років кількість співробітників зросла більш ніж удвічі [1]. Було створено нові наукові підрозділи, активізовано фундаментальні й прикладні

педагогічні дослідження, посилено взаємозв'язок педагогічної науки з практикою діяльності закладів освіти [1].

М.Д. Ярмаченко приділяв значну увагу розвитку методології педагогічної науки. Він переконливо доводив, що педагогіка має не лише реагувати на суспільні зміни, а й прогнозувати напрями розвитку освіти. Саме тому в Інституті педагогіки активно розроблялися проблеми змісту освіти, удосконалення методів навчання й виховання, розвитку національної школи, історії педагогіки та педагогічної думки [1]. За ініціативи й під науковим керівництвом ученого були підготовлені фундаментальні колективні праці: «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1979), підручник «Педагогіка» (1986), «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.)» (1991), «Інститут педагогіки АПН України: нарис історії» (1996) [1]. Значним досягненням стало видання першого в Україні «Педагогічного словника» (2001), який став важливим джерелом для науковців, викладачів і студентів [5].

Вагоме місце у діяльності М.Д. Ярмаченка посідали історико-педагогічні дослідження. Він був переконаний, що розвиток сучасної освіти неможливий без осмислення історичного досвіду та педагогічної спадщини минулого [1]. Особливу увагу вчений приділяв дослідженню творчої спадщини Антона Макаренка, ставши одним із найавторитетніших українських макаренкознавців [1]. Водночас учений підтримував дослідження, присвячені історії української освіти, діяльності вітчизняних педагогів, розвитку спеціальної освіти та сурдопедагогіки. Його наукові праці сприяли формуванню історико-педагогічного напрямку в Інституті педагогіки та поглибленню досліджень у сфері історії освіти [1].

Особливе значення для розвитку Інституту педагогіки мала діяльність М.Д. Ярмаченка як організатора науки та наставника молодих учених. Він створив потужну наукову школу, яка об'єднала дослідників у галузі педагогіки, історії освіти та спеціальної педагогіки [1]. Під його науковим керівництвом було підготовлено значну кількість кандидатів і докторів наук, багато з яких згодом стали провідними науковцями, професорами, академіками, керівниками наукових установ і закладів вищої освіти [1]. Учений завжди підтримував молодих дослідників, допомагав їм визначати перспективні напрями наукової роботи, сприяв професійному становленню та розвитку наукового потенціалу Інституту педагогіки.

Важливим етапом діяльності М.Д. Ярмаченка стало створення Академії педагогічних наук України у 1992 році. Саме його було призначено президентом-організатором новоствореної Академії [6]. Цей період став надзвичайно важливим для Інституту педагогіки, який увійшов до структури Академії та отримав нові можливості для розвитку. За ініціативи Миколи Дмитровича було розширено тематику досліджень, створено нові наукові інститути та лабораторії, активізовано розроблення концептуальних засад розвитку національної освіти незалежної України [6]. Академік Ярмаченко доклав значних зусиль до формування сучасного науково-освітнього простору держави, модернізації змісту освіти та підготовки педагогічних кадрів нового покоління [6].

Отже, вплив Миколи Дмитровича Ярмаченка на розвиток Інституту педагогіки НАПН України є надзвичайно вагомим і багатограним. Його діяльність сприяла утвердженню Інституту педагогіки як провідного наукового центру України, розвитку педагогічної науки, становленню наукових шкіл, підготовці висококваліфікованих наукових кадрів та формуванню концептуальних засад сучасної української освіти. Науково-педагогічна спадщина академіка М.Д. Ярмаченка і сьогодні залишається актуальною та є важливим джерелом для подальшого розвитку української педагогіки, історії освіти й спеціальної педагогіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дічек Н. П. М.Д. Ярмаченко як історична персоналія у поступу української педагогічної думки. Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті академіка Миколи Ярмаченка. Чернівці, 2023. С. 15–22.
2. Климко Н. О. Микола Дмитрович Ярмаченко та його діяльність в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2012. № 22. С. 348–353.
3. Ярмаченко М. Д. Проблема компенсації глухоти. Київ : Педагогічна думка, 1976. 224 с.
4. Ярмаченко М. Д. Виховання і навчання глухих дітей в УРСР. Київ : Радянська школа, 1968. 312 с.
5. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
6. Ярмаченко М. Д. Академія педагогічних наук України: п'ятиріччя становлення і розвитку. Київ : Педагогічна думка, 1997. 154 с.

Шевченко С. М.,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-0432-8893*

МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЯРМАЧЕНКО

ОЧІЛЬНИК ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ ТА ОДИН ІЗ ПРИКЛАДІВ ПОЄДНАННЯ ВИСОКИХ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДОСЛІДНИКА, ВІДДАНОСТІ ОСВІТИ І НАУЦІ

Анотація. У статті висвітлено поєднання високих моральних якостей очільника Інституту педагогіки Миколи Дмитровича Ярмаченка як відданості освіті й науці. Доведено, що в дослідній роботі вчений значну увагу приділяв широкому колу різноаспектних проблем вихованню й соціалізації осіб з порушенням слуху, методології, теорії та історії педагогіки, історичним аспектам становлення та розвитку педагогіки.

Ключові слова: Микола Дмитрович Ярмаченко, очільник Інституту педагогіки, розвиток освіти та науки, різноаспектні проблеми, наукова школа.

Нині освітній простір України пов'язаний реаліями повномасштабного вторгнення рф і потребує змін у галузі національної системи освіти. Особливо важливою у розвитку освіти є потреба в збереженні й примноженні національних здобутків. Передовий досвід, підходи, ідей минулого, історії та теорії формують високі суспільні цінності й ідеали, професійні, особистісні якості громадянина європейської держави.

Осмислення минулого впливає на зміну сьогодення, і це закономірно, адже минуле тісно пов'язане із сьогоденням, із сучасністю, воно є фундаментом для побудови системи безперервного навчання і виховання, для досягнення високих освітніх рівнів, духовного вдосконалення кожної особистості, формування інтелектуального і культурного потенціалу як найвищої цінності нації. Звернення

до педагогічної спадщини українських вчених, письменників, поетів, громадських діячів дає змогу більш ґрунтовно вивчити історичні закономірності становлення й розвитку української педагогіки, забезпечити єдність і наступність історико-педагогічного процесу. У цьому аспекті важливого значення набуває науково-педагогічна спадщина основоположника історії та теорії сурдопедагогіки – українського сурдопедагога, доктора педагогічних наук, професора, першого завідувача кафедри дефектології, кафедри сурдопедагогіки та логопедії Київського державного педагогічного інституту імені О.М.Горького, проректора з наукової роботи, в.о. ректора КДПІ імені О.М.Горького, а згодом і директора Науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР, президента-організатора, Першого президента АПН України (нині НАПН України) Миколи Дмитровича Ярмаченка. Відповідно до наказу Міністерства освіти РСР № 788-к від 7.12.1973 р. [2, с. 297] доктор педагогічних наук, професор Ярмаченко Микола Дмитрович був переведений на посаду директора Науково-дослідного інституту педагогіки МО УРСР «яким він керував 21 рік» [1, с. 17]. Очоливши Інститут педагогіки він зосередив зусилля наукової установи на розв'язання актуальних проблем педагогічної теорії та практики, які постійно змінювалися, переосмислювалися відповідно новим реаліям життя. Учений не лише сам порушував найактуальніші для розвитку народної освіти питання, а й з успіхом згуртовував творчі колективи, спроможні розробляти важливі проблеми та направляв колектив Інституту педагогіки. У своїй дослідницькій роботі Микола Дмитрович значну увагу приділяв широкому колу різноаспектних проблем: вихованню та соціалізації осіб з порушенням слуху, методології, теорії та історії педагогіки, історичним аспектам становлення і розвитку педагогіки. Його послужний список становить понад 300 робіт. У своїх пошуках вчений, враховуючи історичне минуле, вбачав і прогнозував шляхи розвитку педагогічної галузі, прогнозував сучасні підходи до навчання осіб з особливими потребами, що ґрунтуються на рівності прав і створенні умов для їхнього повноцінного розвитку. Серед його відомих робіт: «Свідомість у навчанні глухих учнів» (1963), «Проблема компенсації глухоти» (1976), «Історія сурдопедагогіки» (1975) та інші [4, с. 136]; монографічні і колективні видання «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1979), підручник для студентів «Педагогіка» (1986).

За твердженням Наталії Дічек «окрему сферу наукових інтересів Миколи Дмитровича становили питання історії педагогіки. Ідеалом вихователя для нього був Антон Макаренко, тому не дивно, що вчений зайнявся макаренкознавством і став авторитетним фахівцем у цій сфері. М.Д.Ярмаченку належать такі аналітичні праці, як «Сучасність педагогічної спадщини А.С.Макаренка» (1988), «Педагогічна діяльність і творча спадщина А.С.Макаренка» (1989)...

До інших вагомих результатів історико-педагогічних розвідок ученого слід віднести колективні видання «Розвиток народної освіти і пед. думки на Україні (X – поч. XX ст.)» (1991), «Інститут педагогіки АПН України: нарис історії» (1996) та інші опубліковані за його науковою редакцією» [1, с.18].

Микола Дмитрович присвятив все своє професійне життя вивченню історії освіти й науки та розробці нових теоретичних підходів, спрямованих на удосконалення освітнього та наукового простору України. Він надавав великого значення досвіду вітчизняних вчених тим, хто працював в Інституті педагогіки. І в першому в Україні «Педагогічному словнику» (2001) Микола Дмитрович розмістив відомості про освітнього та громадського діяча першої половини XX ст., ученого, викладача середніх і вищих навчальних закладів, першого доктора педагогічних наук в Україні (1940) Якова Борисовича Резніка [3, с. 395]. С.М. Шевченко дослідила, що Яків Борисович працював в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, науковим співробітником відділу художнього виховання (1944-1945), завідувачем сектору дидактики (1945-1946) та завідувачем відділу педагогіки (1947-1948). Учений розглядав дидактику котра за допомогою законів логіки та психології знаходить найкращі шляхи для розумового розвитку школярів; обґрунтував положення, що дають змогу поглибити уявлення про суть виховання, яке має бути комплексним з метою розумового, морального естетичного, патріотичного, трудового і фізичного розвитку учня. Результатом наукової діяльності Я.Б. Резніка була праця «Пояснювальне читання в початковій школі» (1947) [5].

Микола Дмитрович дбав про фахове зростання своїх підлеглих, мав чисельну наукову школу, через яку пройшло чимало майбутніх кандидатів і докторів наук, академіків. Велика кількість науковців, які продовжили його дослідницькі традиції. Серед них 12 докторів наук: Наталія Дем'яненко, Наталія Дічек, Іван Зайченко, В'ячеслав Засенко, Михайло Левківський, Алла Ліненко, Світлана

Лісова, Людмила Фомічова, Марія Шеремет та 30 кандидатів наук: Енісе Абібулаєва, Людмила Бондар, Валентина Бобрицька, Ліна Віннічук, Людмила Вовк, Тетяна Дем'янчук, В'ячеслав Засенко, Наталія Єфіменко, Тетяна Єжова, Григорій Коберник, Микола Козій, Іван Колесник, Віктор Кривуша, Іван Лобурець, Катерина Луцько, Тетяна Мацейків, Ольга Мисечко, Микола Окса, Тетяна Позняк, Олександр Проніков, Олексій Романов, Ірина Рябченко, Олександр Савченко, Тетяна Самоплавська, Світлана Тезікова, Сергій Філоненко, Катерина Черная, Світлана і Володимир Шевченки та інші.

Наукова школа Миколи Дмитровича працівників Інституту – це Людмила Бондар, Тетяна Мацейків, Тетяна Самоплавська, Сергій Філоненко та останні: пошукувач-докторантка, нині завідувач відділу історії та філософії освіти Наталія Дічек [1, с.19] та аспірантка, нині старший науковий співробітник цього відділу Світлана Шевченко. Завдячуючи Миколі Дмитровичу нею у 2008 році було оприлюднено педагогічну спадщину Якова Борисовича Резніка [5; 6].

Микола Дмитрович враховуючи історичне минуле прогнозував шляхи розвитку педагогічної галузі, вирішував найважливіші питання методології, теорії та історії педагогіки. Микола Дмитрович всього себе віддав науці і віддано служив їй до останніх днів, хвилювався за долю кожного свого підлеглого. І нині, я вдячна своєму керівникові, що маю честь працювати в історичному Інституті педагогіки НАПН України, якому виповнюється 100 років. Дякую за те, що маю можливість разом із керівництвом на чолі з директором Інституту Олегом Михайловичем Топузовим, заступниками директора: Тетяною Миколаївною Засекіною і Миколою Васильовичем Головка та всім науковим колективом, колегами Інституту педагогіки НАПН України працювати в цей історичний час. Я горджуся, що маю можливість науково зростати разом із великими вченими. За мій успіх щиро завдячую Ларисі Дмитрівні Березівській. Особлива подяка моєму рідному відділу, завідувачу Наталії Петрівні Дічек за підтримку і напрями моєї наукової діяльності! Щиросердно Дякую Людмилі Семенівні Бондар за високопрофесійну наукову допомогу і зростання в науковій сфері!

Таким чином, відкриваючи науковий світ своїм підлеглим Микола Дмитрович прогнозував їхнє майбутнє. Які глибоко цінуватимуть тих хто їм відкрив двері в науку, хто подав руку і хто

підтримав, хто йшов поруч наукового життя. Далекоглядні погляди вченого були справжніми науковими досягненнями адже його мрії здійснювалися, творчі колективи міцніли і зростали, а їхні дослідження були вагомими внесками в наукову сферу. Отже, Микола Дмитрович був не лише очільником Інституту педагогіки але й насамперед він був один із прикладів поєднання високих моральних якостей дослідника, відданості освіті та науці, яку високо оцінював та історично розвивав.

ЛІТЕРАТУРА

---

1. Дічек Н. М. Д. Ярмаченко як історична персоналія у поступу української педагогічної думки. Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти: Електр. зб. матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. пам'яті академіка Миколи Ярмаченка. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка. 2023. С.15-20. 62 с. <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/zbirnyk-konferencziyi.pdf>
2. Климко Н. О. Розвиток теорії та історії сурдопедагогіки у науковій спадщині Миколи Дмитровича Ярмаченка: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2014. 324 с. <https://enpuir.udu.edu.ua/entities/publication/6166968a-8c32-425e-b576-efb75c372efb> <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/28204bee-ddc3-4920-998c-4b96dda4a4a7/content>
3. Педагогічний словник / За редакцією М.Д.Ярмаченка. К. : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
4. Шевченко В. М. Спеціальна освіта в Україні та Польщі: минуле, сьогодення, майбутнє (кінець XVIII – початок XXI століття) : монографія / В. М. Шевченко ; НАПН України, Ін-т спец. педагогіки і психології ім. Миколи Ярмаченка. Київ : Симоненко О. І., 2020. 462 с. Бібліогр.: с. 414–453. – Про М. Д. Ярмаченка: с. 136, 138, 139, 141, 142, 146, 147.
5. Шевченко С. М. Педагогічна спадщина Я.Б. Рєзніка (1892-1952) : дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки. Інститут педагогіки, 2008. 277 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709437/>
6. Шевченко С. М. Педагогічна спадщина Я.Б.Рєзніка (1892-1952). Автореф. дисертації на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук. Інститут педагогіки, 2008. 23 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730149/>

Янченко Т.В.,

*доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
ORCID ID: 0000 0002 2967 0695*

ВИКОРИСТАННЯ ВИДАНЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ» ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА)

Анотація. У статті окреслюються напрями використання видань Інституту педагогіки НАПН України в освітньому процесі закладів вищої освіти і наводяться приклади такого використання в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Ключові слова: Інститут педагогіки НАПН України, заклад вищої освіти, Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, наукові видання, освітній процес.

Інститут педагогіки НАПН України є провідною науковою установою, що здійснює фундаментальні та прикладні дослідження у сфері освіти, педагогіки, методики навчання й цифровізації освітнього процесу. Видання Інституту педагогіки активно використовуються у закладах вищої освіти України як науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів, викладачів і науковців.

Насамперед зазначимо, що наукові видання Інституту педагогіки сприяють навчально-методичному забезпеченню освітніх програм різних рівнів вищої освіти. Монографії, підручники, навчальні посібники та збірники наукових праць Інституту педагогіки використовуються у процесі викладання дисциплін педагогічного циклу під час лекцій, семінарів, практичних занять і самостійної роботи з метою формування фахових компетентностей здобувачів освіти. Так, у Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка у процесі вивчення обов'язкового

компонента «Методологія дослідження з освітніх, педагогічних наук» освітньо-наукової програми «Освітні, педагогічні науки» викладач та аспіранти використовують такі видання: монографія Н. Дічек, П. Сауха, А. Загородньої «Філософсько-педагогічна думка України: аспекти ретроаналізу націєтворення» (2025) [1], хрестоматія «Філософсько-педагогічна думка України: аспекти ретроаналізу націєтворення», упорядниками якої є Н. Дічек, А. Загородня, С. Шевченко (2025) [6]. Матеріали цих видань сприяють формуванню у майбутніх докторів філософії компетентностей, пов'язаних з критичним осмисленням знань про концептуальні засади, цілі, завдання, принципи, тенденції функціонування освіти в Україні та об'єктивною оцінкою освітніх систем, представлених у сучасній та історико-педагогічній практиці, а також застосуванням перевірених часом наукових положень представників української педагогічної думки у наукових дослідженнях і викладацькій діяльності [5].

Видання Інституту педагогіки використовуються в науково-дослідній діяльності студентів і викладачів Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. Здобувачі освіти використовують праці науковців Інституту педагогіки при написанні курсових і кваліфікаційних робіт та у процесі підготовки дисертаційних досліджень у галузі 01 Освіта/Педагогіка (А Освіта).

Науково-практичні конференції, що організовуються Інститутом педагогіки, зокрема Відділом історії та філософії освіти, стають майданчиками для апробації наукових досліджень викладачів, аспірантів і магістрантів. Про це свідчать збірники матеріалів конференцій, що видаються за результатами їх роботи. Наприклад, у збірнику матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія та філософія освіти в незалежній Україні: освітні й освітньо-філософські аспекти формування історичної пам'яті», проведеної у червні 2025 року, розміщені тези доповідей викладачок університету І. Кулик і Т. Янченко «Усна історія як джерело дослідження історії освіти та дитинства» та І. Пронікової «Фінансова компетентність вчителя як засіб виховання патріота-державника» [4].

Надзвичайно важливими для кафедри педагогіки і методики викладання історії та суспільних дисциплін Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка є праці

О. Пометун, Т. Ремех та інших науковців відділу суспільствознавчої освіти.

Особливого значення для закладів вищої освіти в сучасних умовах набули праці науковців Інституту педагогіки щодо організації дистанційного навчання, цифровізації освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвитку медіаосвіти та формування критичного мислення студентів [7].

Праці фахівців Інституту педагогіки, насамперед О. Локшиної та інших науковців відділу порівняльної педагогіки, сприяють інтеграції української освіти до європейського освітнього простору, адаптації європейського досвіду до умов освіти в нашій країні, реалізації положень Болонського процесу, модернізації змісту освіти, розумінню європейського дослідницького простору [2; 3].

Отже, наголосимо, що окреслені напрями не вичерпують можливостей використання сучасних здобутків науковців Інституту педагогіки в освітньому процесі та висвітлюють тільки їх деякі аспекти. Загалом використання наукової продукції Інституту педагогіки НАПН України у закладах вищої освіти забезпечує підвищення якості професійної підготовки педагогів, поєднання науки й практики, оновлення змісту освіти відповідно до сучасних викликів та розвиток інноваційної педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дічек Н., Саух П., Загородня А. Філософсько-педагогічна думка України: аспекти ретроаналізу націєтворення : монографія / за наук. ред. проф. Н.П. Дічек. Київ : Педагогічна думка, 2025. 311 с. URL: <https://undip.org.ua/library/filosofskopedahohichna-dumka-ukrainy-aspekty-retroanalizu-natsiivetvorennia/> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746610/>
2. Європейський дослідницький простір : здобутки і перспективи / О. М. Топузов, О. І. Локшина, А. П. Джурило, О. М. Шпарик; за заг. ред. О.М. Топузова, О.І. Локшиної. Київ : Педагогічна думка, 2024. 66 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/YEVROPEYSKY-DOSLIDNYTSKY-PROSTIR_edited.pdf
3. Інноваційні тренди, практики і технології загальної середньої освіти в європейському та північноамериканському регіонах : монографія / О. І. Локшина, С. О. Сисоєва, О. З. Глушко, А. П. Джурило, С. М. Кравченко, О. О. Максименко, Н. В. Нікольська, О. М. Шпарик. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2024. 351 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2025/06/Mono_nova.pdf
4. Історія та філософія освіти в незалежній Україні: освітні й освітньо-філософські аспекти формування історичної пам'яті: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 20 червня 2025 р., м. Київ / редкол.: Топузов О. М., Дічек Н. П., Ладоня

- К. Ю. ; за наук. ред. Дічек Н. П. Київ : Ін-т педагогіки НАПН України, 2025. 251 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2025/08/Tezy_2025.pdf
5. Робоча програма навчальної дисципліни «Методологія дослідження з освітніх, педагогічних наук». URL: <https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/03/rp-ok9-metodologiya-doslidzhennya-z-osvitnih-pedagogichnyh-nauk.pdf>
  6. Філософсько-педагогічна думка України у контексті націєтворення : хрестоматія / Інститут педагогіки НАПН України ; за наук. ред проф. Н. П. Дічек; упорядники-автори: Дічек Н. П., Загородня А. А., Шевченко С. М.; тех. участь Максименко В. Київ : Педагогічна думка, 2025. 487 с. URL: <https://undip.org.ua/library/filosofsko-pedahohichna-dumka-ukrainy-u-konteksti-natsiietvorennia/> <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746600/>
  7. Digital Transformation of Education: Challenges and Prospects : monograph / ed.: O. Topuzov, M. Holovko, I. Tverdokhlib, Z. Sharlovych, K. Ladonia. Lomza – Kyiv, 2025. 344 с. URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2025/09/mono_2025.pdf

Яценко В.С.,

*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання географії та економіки
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-7948-2983*

ВНЕСОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ У СТАНОВЛЕНІ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ ЯК ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Анотація. Заснування Інституту педагогіки НАПН України у 1926 р. стало точкою відліку до створення української національної шкільної методики навчання географії. Це створення модельних і навчальних програм та підручників, посібників, методичних рекомендацій як на поч. ХХ – поч. ХХІ ст. продовжується через розробку шкільних курсів географії і вивчення закономірностей процесу навчання і виховання учнів.

Внесок М. В. Шерлеманя, П. О. Радченка, А. Й. Сиротенка, В. П. Корнеєва, О. М. Топузова, Т. Г. Назаренко, В. С. Яценка та багатьох інших наукових працівників відділу навчання географії та економіки став фундаментом для створення цілісної національної системи географічної освіти, що забезпечила безперервну еволюцію методичної думки від перших краєзнавчих студій 1920-х років до сучасної цифрової та компетентнісної парадигми Нової української школи.

Ключові слова: методика навчання географії, Нова українська школа, Інститут педагогіки НАПН України.

Заснування Інституту педагогіки НАПН України у 1926 р. стало точкою відліку для створення саме української національної школи методики навчання географії. У період становлення (1926-1950 рр.) розроблялися перші навчальні програми з основою на застосування краєзнавчого принципу навчання. Це роботи М. В. Шерлеманя та П. О. Радченка, які створили перші стабільні програми для кол. радянської української школи, де географія вперше була чітко розділена на фізичну та економічну [1, 2]

Географія довгий час знаходилась у стані накопичення і збору матеріалу. Цей процес складав першочергове завдання. Спроби привести в систему «географічне господарство» були на першому місці у багатьох дослідників. Про зміст географії і методи її вивчення та дослідження писали досить багато, що породжувало негаразди і розбіжності в поглядах на науку. Таким чином, довгий час теоретичні засади методики навчання географії залишилися не повністю вияснені і це, безумовно, негативно відбивалось на дослідницькій діяльності і ставленні до предмета. Теорію розглядають як класифікацію досвіду [3]. У своїй праці А. Й. Сиротенко розглядає теорію як результат класифікації багаторічного досвіду. Це була перша спроба в Україні дати цілісну класифікаційну сітку методики навчання географії. Тому говорити про теорію географії – значить говорити про способи, за допомогою яких географи систематизують свої знання для того, щоб останні можна було легко і цілеспрямовано використати в умовах сучасного життя. Більш прикладного характеру в теоретичному плані щодо класифікації досвіду з географії обґрунтував В. П. Корнеєв в кінці 1990-тих рр., де вчений розглядає теорію уроку географії як класифікацію різних типів занять та методичних прийомів (від географічних карт до комп'ютерних програм) [4].

Методика географії – одна з педагогічних наук, яка у відповідності з навчально-виховними завданнями школи розробляє навчальний предмет – шкільний курс географії і вивчає закономірності процесу навчання і виховання учнів. Директор Інституту педагогіки НАПН України акад. О. М. Топузов перевів класифікацію педагогічного досвіду на рівень компетентнісного підходу, де у своїх роботах розкриваються цілі, зміст, методи, засоби та результати методики навчання географії [5].

У коло проблем, які досліджує методика навчання географії, входить: освітньо-виховні завдання географії в Новій українській школі (а), зміст географічної освіти (б), викладацька діяльність учителя (с), навчальна діяльність учня (д) виховання і розвиток учнів у процесі навчання географії (е).

У світлі цих завдань на перше місце претендує проблема підвищення географічних знань.

Методика навчання географії, як прикладна галузь педагогічної науки, реалізує свій теоретичний потенціал через наукове обґрунтування та вдосконалення освітньої практики. Досліджуючи

закономірності навчання і виховання учнів, методика забезпечує практику викладання і надає вчителям допомогу у підвищенні якості навчальної і виховної роботи. Конкретно ця допомога практиці висвітлюється в:

- розкритті значення і завдань географії в системі базової і профільної загальної середньої освіти, а також морального, трудового і естетичного виховання;
- в науковому аналізі і удосконаленні змісту курсів шкільної географії;
- в озброєнні вчителя знаннями науково обґрунтованих і практично перевірених методів навчання і виховання стосовно до змісту різних курсів за вибором інтегрованого змісту географії;
- у розкритті найбільш раціональних способів навчання учнів, в т. ч. формування дослідницьких компетентностей учнів у процесі навчання географії в закладах загальної середньої освіти;
- в ознайомленні вчителя з змістом (знань, умінь, навичок, ставлень), методами (частково-пошуковим, дослідницьким, проблемним викладом, теоретичними і емпіричними), засобами (інформаційно-ресурсними, матеріально-технічними, програмно-технологічними) та формами (класно-урочною, позаурочною, позашкільною) роботи.

Методика географії не тільки встановлює принципи і методи, які сприяють здобуттю географічних знань, але й розглядають подолання утруднень у навчанні географії.

У своїх дослідженнях методика навчання географії має вихід із загальних закономірностей і положень, встановлених дидактикою. Разом з тим положення і закономірності, що досліджуються методикою навчання географії, збагачують дидактику і в якійсь мірі позитивно впливають на її подальший розвиток.

Методика навчання географії має тісні зв'язки з психологією, що вивчає закономірності психічної діяльності учнів. Проблема здобуття географічних знань в своїй основі спирається на психічні процеси як запам'ятовування, розуміння, воля, емоції.

Особлива роль педагогічної психології полягає в розробці мотивів навчання, формуванні і розвитку пізнавальних інтересів учнів стосовно до географічної освіти.

У методичних дослідженнях періоду 2015-2026 рр., який пов'язаний із впровадженням Концепції Нової української школи, ці конкретні продукти відділу навчання географії та економіки Інституту педагогіки НАПН України створені під кер. Т. Г. Назаренко представлені вагомими здобутками: фундаментальні результати – розробка наукових засад формування ключових і предметних компетентностей (географічної грамотності) в учнів; обґрунтовано структуру та зміст географічної освіти для базової (5-9 кл) та профільної (10-12 кл) школи в умовах гімназії і ліцею; прикладні результати – розроблено Модельні освітні програми для Нової української школи, як приклад прикладної реалізації Державного стандарту базової середньої освіти 2020 р. [6, 7]; підручники нового покоління, які спрямовані на практичну, в т. ч. пошуково-дослідницьку діяльність; зошитів-практикумів, що базуються на дослідницькому та проектному методах та створюються цифрові додатки до підручників, віртуальних екскурсій тощо.

Діяльнісний підхід Нової української школи є наскрізним у періоді до 2030 р., коли нашій теоретичний внесок як докторанта, полягає у переосмисленні ролі учня: від «слухача» до «активного дослідника» [8], коли природничо-географічна компетентність неможлива без оволодіння методами наукового пізнання (спостереження, дослід, експеримент, моделювання). Систематизовані нами типи пошуково-дослідницької діяльності учнів залежно від віку – від простих спостережень за погодою у 6 класі до складного соціально-економічного аналізу місцевої громади у 9-12 класах, де важливу роль відіграють геоінформаційні системи як цифрове середовище для реалізації дослідницьких проєктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шарлемань М. В. Як збирати колекції : методичні поради для вчителів природознавства та географії. Харків ; Київ : ДВУ, 1928. 64 с.
2. Програми для початкової та середньої школи. Географія / Наркомпрос УСРР ; за ред. П. О. Радченка. Харків : Рад. школа, 1933. 54 с.
3. Сиротенко А. Й. Методи навчання географії в школі. Київ : Рад. школа, 1975. 152 с.
4. Корнєєв В. П. Навчально-методичне забезпечення шкільної географічної освіти. Педагогічна газета. 1997. № 10. С. 4.
5. Топузов О. М. Методика навчання географії : навч. посіб. для студ. геогр. фак. вищ. навч. закл. Київ : Світ знань, 2012. 312 с.

6. Назаренко Т. Г. Методика навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах (особливості навчання). Харків : ВГ «Основа», 2016. 112 с. (Серія «Бібліотека журналу «Географія» ; вип. 11 (155)).
7. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Назаренко Т. Г., Яценко В. С. [та ін.]. 2021. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/863/86384/Geografiya_6-9_kl_Zapotockij_S_P_ta_in_.pdf (дата звернення: 04.05.2022).
8. Яценко В. С. Формування дослідницьких компетентностей учнів з географії як наукова проблема. Proces edukacyjny w czasie wojny i powojennej odbudowy Ukrainy z integracją ze wspólnotą europejską : monografia / red. O. Topuzov [et al.]. Łomża ; Kijów, 2024. S. 141–149.

Яценко Т.О.,

*доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу
навчання*

*української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-6121-7495*

НІЛА ВОЛОШИНА ЯК ФУНДАТОР НАУКОВОЇ ШКОЛИ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Анотація. Актуалізовано питання ролі вченої-методиста Ніли Йо-сипівни Волошиної як фундатора наукової школи, її внеску у розвиток вітчизняної методики навчання літератури в закладах загальної середньої і вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: наукова школа; Н. Й. Волошина; шкільна літературна освіта; література, учень-читач.

Наукова школа Н. Й. Волошиної сформувалася в Інституті педагогіки НАПН України. Її функціонування обумовлено декількома факторами: високим науковим рівнем засновника школи та особистим внеском Н. Й. Волошиної у дослідження актуальних питань методики навчання літератури; умінням працювати на перспективу, передбачати розвиток методичної теорії та шкільної практики; здатністю засновника школи поєднувати високий науковий рівень досліджень предметної методики з особистісним тактовним ставленням до кожного науковця чи вчителя [1].

Теоретичний фундамент наукової школи ґрунтується на понад 300 праць Н. Й. Волошиної, присвячених ролі художньої літератури у формуванні компетентного учня-читача, розвитку його національної свідомості, взаємозв'язку художньої літератури з іншими видами мистецтва, використанню ефективних методів і прийомів організації навчальної діяльності в процесі аналізу художнього твору в єдності змісту і форми, актуальним проблемам програмо творення та підручникотворення, питанням професійного становлення вчителя-словесника.

Н. Й. Волошина та представники її наукової школи активно долучалися до розроблення ключових нормативних документів галузі шкільної освіти. У Концепціях літературної освіти (1993, 2004) засадничим було твердження, що література як шкільний предмет є носієм загальнолюдських і національних цінностей, засобом розвитку історичної пам'яті, формування національної свідомості, удосконалення естетичного смаку учнів.

В основу літературного компоненту Державних стандартів загальної середньої освіти (1997, 2004) покладено розуміння літератури як мистецького явища, а зміст шкільної літературної освіти визначено як знання, що формують в учнів цілісну картину світу, уявлення про взаємозв'язок і взаємозалежність літературно-мистецьких і культурних явищ.

Н. Й. Волошина була співавтором програм із української літератури (4–10 класи (1985), 8–11 класи (1989), 5–11 класи (2001), 5–12 класи (2002–2003), у яких головним критерієм у доборі творів для шкільного вивчення визначено їх художню цінність, вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів окреслено як засвоєння основних літературознавчих категорій, які стосуються понять мистецтва слова, особистості митця та його естетичного ідеалу, характеристики художнього твору, функцій художньої літератури, її суспільної ролі, розвитку в школярів критичного мислення та естетичного смаку.

Означені концепти шкільної літературної освіти реалізовано в численних підручниках і читанках: 4 клас (1978–2002), 5 клас і 8 клас (1990–2007), 6 клас (2008), 7 клас (2009) і хрестоматіях із української літератури (5–6 класи (2001), створених у творчій співпраці Н. Й. Волошиної та її колег. Інноваційним здобутком науковиці у галузі підручникотворення було започаткування в шкільній практиці навчання літератури навчально-методичних комплектів (програма – підручник – навчально-методичний посібник).

Вагомим результатом наукової діяльності школи Н. Й. Волошиної є колективний навчально-методичний посібник «Наукові основи методики літератури» (2002), підготовлений за її науковою редакцією [2]. Генеза методики літератури як науки, специфіка літератури як шкільного предмета, питання розкриття вікових і психологічних особливостей учня-читача, визначення типології літературних занять та їх структури, класифікації та окреслення

сутнісних характеристик основних методів, форм і засобів навчання літератури, реалізації міжпредметних зв'язків на уроках літератури, використання навчально-методичного забезпечення у шкільному курсі літератури, проблема організації професійної діяльності вчителя літератури – такі аспекти предметної методики ґрунтовно схарактеризовано у цьому виданні. Посібник і донині залишається науково-методичним навігатором для фахівців і майбутніх фахівців шкільної літературної освіти.

Під науковим керівництвом Н. Й. Волошиної захищено 39 кандидатських і 5 докторських дисертацій за різними напрямками досліджень, а саме:

- виховання читацької культури учнів, особливості вивчення творів української літератури;
- методика аналізу та інтерпретації художнього твору;
- міжпредметна та міжмистецька взаємодія в шкільному курсі літератури; формування особистості учня-читача;
- професійна майстерність майбутнього вчителя-словесника;
- специфіка вивчення української літератури в різних типах закладів загальної середньої освіти;
- сучасний урок української літератури в основній і старшій школі.

В умовах модернізації шкільної літературної освіти концепти наукової школи Н. Й. Волошиної ґрунтуються на збереженні наукових традицій у галузі методики навчання літератури, розробленні інноваційного змісту й методик навчання літератури, розгляді літератури як складника духовної і художньої культури, формуванні компетентного учня-читача – особистості з критичним типом мислення, патріота з активною громадянською позицією [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніла Йосипівна Волошина: бібліографічний покажчик. Київ: Задруга, 2012. 200 с.
2. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник для студентів вищих закладів /за редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н. Й. Волошиної. Київ: Ленвіт, 2002. 344 с.
3. Токмань Г. Л. Докторська школа вченої-методиста, професора Ніли Йосипівни Волошиної. Українська література в загальноосвітній школі. 2013. № 5. С. 2–7.

4. XI Волошинські читання. Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство: зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. / за редакцією Т.О. Яценко. Київ: Інститут педагогіки, 2023. 300 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738356>

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ
У ПІДГОТОВЦІ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ
ДЛЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ:
ТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ (1991-2026)**

за наук. ред. Н.П.Дічек

Електронне видання

Обсяг вид. 3,2 авт. арк.

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої про-
дукції»

Серія ДК № 8614 від 09.04.2026 р.

Адреса видавництва: 01030,

м. Київ, вул. Богдана Хмельницького, буд. 10

<https://undip.org.ua>